

અનુક્રમણિકા

૧. જો દષ્ટિકોણ બદલાઈ જાય તો સંસાર બદલાઈ શકે છે.	૧	૧૧. વંધ્યત્વ નિવારણ માટે યજ્ઞોપચાર પ્રક્રિયા	૨૧
૨. જીવન સાધનાનાં સોનેરી સૂત્રો	૨	૧૨. પહેલાં સાચાં શિષ્ય બનો	૨૪
૩. ચંચલ હિ મનઃ કૃષ્ણ પ્રમાથિ બલવદ્દૃઢમ્	૫	૧૩. યોગ સાધનામાં અભ્યાસનું મહત્ત્વ	૨૫
૪. શ્રદ્ધાનું પરિણામ	૭	૧૪. શંકર રૂપ સદ્ગુરુને વારંવાર નમન	૨૭
૫. અંતરની વ્યાકુળતા બને છે પ્રાર્થના	૯	૧૫. વાલી છે તો જવાબદારી નિભાવો (યુગ ગીતા-૪૫) પ્રકાશસ્તંભ બનવા માટે	૨૯
૬. લોકકલ્યાણના પ્રતી : મહાત્મા બુદ્ધ	૧૧	૧૬. યોગેશ્વર ભગવાનનું ભાવભર્યું આમંત્રણ	૩૨
૭. વિધિનું વિધન : કર્મકૃળ	૧૪	૧૭. ચેતનાની શિખર યાત્રા સિદ્ધિના માર્ગ પર સંકલ્પ-૧	૩૬
૮. અધ્યાત્મને જીવનમાં ઉતારીએ	૧૫	૧૮. એકં સદ્વિપ્રા બહૂના વદન્તિ	૪૦
૯. બહિરંગ યોગની સરળ સાધનાઓ	૧૭	૧૯. મનુષ્યનાં મૂલ્યાકનની કસોટી બદલવી પડશે	૪૩
૧૦. એકવીસમી સદીની ચિકિત્સા પદ્ધતિ : આયુર્વેદ	૧૯	૨૦. અપનો સે અપની બાત	૪૬

ગુરુ એટલે જ્ઞાન એવું જ્ઞાન કે

જે માનવ જીવનને પૂર્ણતાના લક્ષ્ય સુધી

પહોંચવાનો રાહ ચીંધે. ગુરુ પૂર્ણિમાનું પર્વ એટલે

જ્ઞાન પર્વ. આ અવસર પર ગુરુના ઉપકારના બદલામાં

શિષ્યો દ્વારા યથા શક્તિ સેવા, ધન, આજ્ઞા પાલનના

રૂપમાં શ્રદ્ધાંજલિ આપવાની પરિપાટી ચાલતી આવી છે.

આવો, આપણે પણ વર્તમાન પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં મહાન

સાંસ્કૃતિક પરંપરાનું પાલન કરીએ. માનવ કલ્યાણ અને

જન જાગૃતિનો સંદેશ આપતી “યુગ શક્તિ ગાયત્રી”

નો એક નવો સદસ્ય બનાવીને પૂ. ગુરુદેવનાં

ચરણોમાં શ્રદ્ધાંજલિ સમર્પિત કરીએ.

ॐ लूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्

युग शक्ति गायत्री

: संस्थापक / संरक्षक :
वेदमूर्ति, तपोनिष्ठ युगद्रष्टा
पं. श्रीराम शर्मा आचार्य
अने
माता भगवती देवी शर्मा

: संपादक :
डॉ. प्राणव पंड्या

: सहायक संपादक :
धनश्याम पटेल

: कार्यालय :
गायत्री तपोभूमि,
मथुरा - २८१ ००३

: टेलिफोन :
(०५६५)२५३०३९९, २५३०१२८

वार्षिक लवाणम : ५५ रुपिया
आञ्चन लवाणम : ७०० रुपिया
विदेशानुं लवाणम
वार्षिक १० पाउन्ड / १५ डॉलर इ.
६००=००

आञ्चन : १०० पाउन्ड / १५० डॉलर
भारतीय मुद्रामां इ. ७०००-००

वर्ष - ३४ अंक - ७

प्रकाशन तिथि २५-६-२००३

जुलाई - २००३

अंक अंक : इ. ५-००

જો દષ્ટિકોણ બદલાઈ જાય તો સંસાર બદલાઈ શકે છે

દષ્ટિકોણનું પરિવર્તન જ સૌથી મોટું પરિવર્તન છે. પોતાની સીમાના સંકુચિત પરિઘને વિસ્તારીને વિશાળ ક્ષેત્ર સુધી વિકસિત કરવાનું કામ જ વિકાસ છે. વાસના, તૃષ્ણા, ક્ષુદ્રતા અને મોહ-નિદ્રાની ઉપેક્ષા કરીને કર્તવ્યપાલન અને પરમાર્થની આકાંક્ષાઓને જાગ્રત કરવી એ જાગરણ છે. કુવિચારો, દુર્ભાવનાઓ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહનાં બંધનો તોડી નાંખવાનું નામ મુક્તિ છે. સંતોષ, સંયમ, સચ્ચાઈ, સજ્જનતા અને શાંતિની સંતુલિત મનોભૂમિ બનાવી રાખવી એ જ સ્વર્ગ છે. આપણી આ ધરતી સ્વર્ગથીયે શ્રેષ્ઠ છે, આપણું આ માનવશરીર દેવતાઓથીય ઉત્તમ છે. આ મનુષ્યજન્મ એ ઈશ્વરની આપણા પરની સૌથી મોટી કૃપા અને વરદાન છે. આ અલભ્ય અવસરનો, આ સૌભાગ્યનો સમુચિત સદુપયોગ કરતાં આપણે જે કરવા જેવું હોય, એ કરવું જોઈએ; જે વિચારવા યોગ્ય હોય, એ કરવું જોઈએ; જે ઈચ્છવા યોગ્ય હોય એ ઈચ્છવું જોઈએ; જે માર્ગ ચાલવા યોગ્ય હોય એ માર્ગ પર ચાલવું જોઈએ.

આપણે આપણી અસુરતાને દેવત્વમાં બદલવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, જેથી નારકીય અંતર્દ્વો અને શોક-સંતાપથી છુટકારો મેળવીને શાંતિ અને સંતોષનું સ્વર્ગોપમ સુખ નિરંતર મેળવતા રહેવાનું સંભવ બની શકે. દષ્ટિકોણ બદલવાથી જીવન બદલાઈ જાય છે. અસુરતા દેવત્વમાં બદલાઈ શકે છે. જો આપણો દષ્ટિકોણ બદલાય, તો નરકને સ્વર્ગમાં બદલી શકાય છે.

જીવનસાધનાનાં સોનેરી સૂત્ર

જીવનસાધના નગદ ધર્મ છે. એ રોકડો સોદો અને વેપાર છે, તેના પરિણામ - ફળ માટે લાંબા સમયની પ્રતીક્ષા કરવી પડતી નથી. તેની ભેટ તુરંત મળે છે. તેની સાધનાથી અંતરમાં સંચિત પશુપ્રવૃત્તિઓનું આવરણ કપાય છે - દૂર થાય છે તથા વ્યક્તિત્વ નિરંતર ઉચ્ચસ્તરીય બનતું જાય છે. ઉત્કૃષ્ટતા અને આદર્શવાદની દિવ્ય ઉપલબ્ધિઓ સતત મળવા લાગે છે અને તેના આધારે ઉચ્ચતર કર્મ, સ્વભાવ, ચિંતન અને ચરિત્ર નિર્માણ પામે છે. આ જ વાસ્તવિક ઉપાર્જન- ઉપલબ્ધિ છે, જેને પરિષ્કૃત વ્યક્તિત્વ રૂપે જાણવામાં - સમજવામાં આવે છે. આ એ દૈવી પ્રતિભા છે, જેને દૈવી સંપત્તિ કહેવામાં આવે છે.

જીવનની સાધના કરવાનો અર્થ છે વ્યક્તિત્વને ઉત્કૃષ્ટ અને પરિષ્કૃત બનાવવું, સુધારવું. આ અણમોલ સંપત્તિ છે, જે સ્વ ઉપાર્જિત છે. તેને પોતે જ શ્રદ્ધા, વ્રતશીલતા અને સંયમસાધનાના સહારે અર્જિત કરવી પડે છે. તેના માટે કોઈની પાસે કોઈ અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી, તે પોતાના પ્રયંડ પુરુષાર્થ અને ભગીરથ પ્રયત્ન દ્વારા મેળવવામાં આવે છે. તે વારસામાં મળતી નથી કે કોઈ પાસેથી ભેટમાં મળતી નથી. વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ પોતે જ કરવું પડે છે. પોતાની તન્મયતા અને તત્પરતાનો સઘન સમાવેશ કરીને જે તે હસ્તગત કરી શકાય છે. તેના માટે પોતાની અંદર જરૂરી સમર્થતા અને યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરવી પડે છે, બીજની જેમ પોતાને ગાળવા-ઓગાળવા પડે છે. દીપકની જેમ પોતાને બાળવા પડે છે.

વ્યક્તિત્વ નિર્માણ જ જીવનસાધના છે. જીવનને સાર્થક અને સમર્થ બનાવનાર ક્ષમતા મેળવવાનું જ બીજું નામ વ્યક્તિત્વ નિર્માણ છે. સંયમશીલ, અનુશાસિત અને સુવ્યવસ્થિત ક્રિયાકલાપ અપનાવવાને જ જીવન-સાધના કહેવામાં આવે છે. જીવન-વૈભવનો શ્રેષ્ઠતમ અને સર્વોત્તમ સદુપયોગ કરવો એ જ જીવન સાધના છે. વ્યક્તિત્વને પવિત્ર પ્રામાણિક અને પ્રખર બનાવવાની પ્રક્રિયા જીવન-સાધના છે. આ સાધના અંતરંગ જીવનમાં સુસંસ્કારિતાની સુવાસ ફેલાવે છે અને બહિરંગ જીવનમાં સભ્યતારૂપી

શાલીન વ્યવહારમાં નીખરે છે. આમ તો આ ઉપલબ્ધિ મેળવવામાં વાતાવરણ અને સંપર્ક-સાંનિધ્ય પણ સહાયક બને છે. તેમ છતાં મુખ્યત્વે યોગદાન તો પોતાના દૃષ્ટિકોણ અને પ્રયાસનું રહે છે. એ જ સાચી પાત્રતા છે. આવાં જ સત્પાત્રોને સ્વર્ગ, મુક્તિ, સિદ્ધિ, તુષ્ટિ, શાંતિ જેવી દિવ્ય વિભૂતિઓ મળે છે અને તેમને કૃતાર્થ કરે છે. તેનામાં સદ્ભાવના, શાલીનતા, સદ્દેયતાનાં સમસ્ત લક્ષણ પ્રગટે છે, જે પોતાને તો પ્રસન્ન અને આનંદિત બનાવે છે, પણ બીજાની સદ્પ્રેરણાનું કેન્દ્ર બને છે. સામાન્ય સ્થિતિમાં રહેવા છતાં આવા જ લોકો મહામાનવ, દેવમાનવ બને છે.

આજના અર્થપ્રધાન ખેંચતાણવાળા આધુનિક યુગમાં આ સાધનાની સર્વોપરી આવશ્યકતા છે. અત્યારે એવી વ્યક્તિત્વસંપન્ન વ્યક્તિ અને સુદૃઢ ચરિત્રવાનોની આવશ્યકતા છે, જે જીવનના શાશ્વત સિદ્ધાંતોને જન-સામાન્યને સરળ અને વ્યાવહારિક રૂપે સમજાવી શકે, ઉપયોગી સિદ્ધ કરી શકે. તેમણે પોતાના પ્રયાસ-પુરુષાર્થની આધારશિલા હવે એવા સશક્ત અને સુબોધ આધાર પર ઊભી કરવી પડશે, જેને ઉપભોક્તાવાદી, ઉચ્છૃંબલતાવાદી અપસંસ્કૃતિનું તોફાન જમીનદોસ્ત ન કરી શકે, ટકરાઈને પાછા ફરવાની વિવશતાનો અનુભવ કરાવે, જે જીવન સાધનાનાં સોનેરી સૂત્રો પોતાનામાં ઉતારે અને બીજાને અપનાવવા માટે પ્રેરિત - પ્રોત્સાહિત કરે.

જીવન - સાધનાનું પહેલું સૂત્ર છે - ઈશ્વર-વિશ્વાસ. ઈશ્વર પર આસ્થા માનવી નૈતિકતાનો મેરુદંડ છે. આ જ આસ્તિકતારૂપે આર્ષ સાહિત્યમાં પાને પાને વેરાયેલી જોવા મળે છે. કર્મફળના વિજ્ઞાન - વિધાનનો સંબંધ પણ આની સાથે છે. કર્મફળ તત્કાળ મળતું ન જોઈને માનવી કુમાર્ગગામી બને છે. તે ઉચ્છૃંબલ, સ્વાર્થપરતા અને અનીતિના પતન-પથ પર આગળ વધવાનું દુસ્સાહસ કરવા માંડે છે, જ્યારે ઈશ્વરીય શાસન - વ્યવસ્થાની આસ્થા સન્માર્ગગામી બનાવે છે. આસ્તિકતાનો આ ભાવ મનુષ્યમાં ઉપાસના, સાધના અને સેવાની વૃત્તિને જન્મ આપે છે, જે અપનાવીને તે પોતાના કષાય - કલ્મષોને નિત્ય સ્વચ્છ કરે

છે અને દિવ્ય અનુદાન-વરદાનનો અધિકારી બને છે. પોતાના પરિવારમાં ગાયત્રી માતાનું ચિત્ર કે અન્ય મહાપુરુષોને ઈશ્વરીય સત્તાના માનવીય આદર્શવાદિતાના પ્રતીક માનીને તેમનાં ચિત્ર રાખવાં જોઈએ, જેથી આસ્તિકતાનું વાતાવરણ બની રહે.

આસ્તિકતાની સજળ ભાવનામાં જ આત્મવિશ્વાસ આત્મનિષ્ઠાપી આધ્યાત્મિકતા ફૂલેફાલે છે. આ અંતર્યાત્રી છે, જ્યાં અગણિત સુપ્ત શક્તિઓને જાગ્રત કરવાનો અવસર મળે છે. અહીં સુધી આવીને જ બોધ થાય છે કે પોતાના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવની ઉત્કૃષ્ટતાને સર્વોચ્ચ સાધના માનીને વ્યવહારમાં ઉતારવા લાગે છે. શિષ્ટતા, સજજનતા, શાલીનતા, સહૃદયતા, ઉદારતા જેવી પ્રવૃત્તિઓ જીવનનું આવશ્યક અંગ બની જાય છે. શરીરને ભગવાનનું મંદિર સમજીને સદાય સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે. લોભ, મોહ અને વાસના-તૃષ્ણાથી સદાય તેની રક્ષા કરવામાં આવે છે. જીવનમાં લોકભંગલ માટે ઉત્તરોત્તર અનુદાન આપવાની તમન્ના જાગે છે.

આધ્યાત્મિકતાની આ આંતરિક વૃત્તિના જાગરણની સાથે જ જીવનમાં ધાર્મિકતા અર્થાત્ કર્તવ્યનિષ્ઠા ઊભરે છે. ધર્મનો ઉદાર અર્થ છે - પોતાનાં અને બીજાંઓ પ્રત્યેનાં કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓ નિભાવવી. નૈતિક અને સામાજિક કર્તવ્યોને કઠોર અનુશાસનમાં બાંધીને રાખવાથી જ ધાર્મિકતાની ભાવના ફૂલેફાલે છે. તેનાથી અર્થોપાર્જનમાં નીતિ, ન્યાય અને ઔચિત્ય ધ્યાનમાં આવે છે. પરિવારને સુગઠિત, સુવિકસિત અને સુસંસ્કૃત બનાવવામાં આવે છે. તેમની આર્થિક સુવિધાઓની સાથોસાથ સદ્ગુણોની સંપત્તિ વિકસિત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. વડીલોને આદર અને નાનાંને સ્નેહ આપવાની તત્પરતા વધે છે. સાચા અર્થમાં એ જ ધાર્મિકતા છે, જે ઘણુંખરું પરંપરાઓનાં બંધનોથી મુક્ત હોય છે.

ધાર્મિકતાની આ ધરતી પર જ આત્મોત્કર્ષની કળી ખીલે છે. આ જ પ્રગતિશીલતાનો પર્યાય છે. પ્રગતિશીલતાનું તાત્પર્ય આરોગ્ય-સંરક્ષણ અને અર્થ-ઉપાર્જનની સાથેસાથે પોતાના જ્ઞાન, અનુભવ અને દૃષ્ટિકોણનો વિકાસ, સુધાર પણ છે. આશ્ણે વિચારશીલ અને દૂરદર્શી બનવું જોઈએ. પૂર્વગ્રહ - દુરાગ્રહથી ઉપર ઊઠીને દરેક તથ્યના તળ સુધી

પહોંચીને યથાર્થતાને સમજવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આપણે સર્વત્ર સત્યની શોધ કરવી જોઈએ તથા ઉચિત અને ન્યાયસંગત નિર્ણય લેવો જોઈએ. તેના માટે સત્સાહિત્યનો સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ, જે જીવનમાં નવી દિશા આપી શકે. આત્મસમીક્ષા માટે મનન અને આત્મનિર્માણ માટે ચિંતનને અનિવાર્ય નિત્ય કર્મ માનવાં જોઈએ. સાચા અર્થમાં આ જ પ્રગતિશીલતા છે. આત્મોત્કર્ષનો પથ છે.

આત્મોત્કર્ષના આ પ્રગતિપથ પર સંયમશીલતા સધાય છે, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ થાય છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયો જ્ઞાનવૃદ્ધિ, ઔચિત્યનો નિર્ણય, ઉત્સાહ, પ્રયત્ન, નિર્વાહયોગ્ય પરિસ્થિતિ ઊભી કરવામાં મદદ કરે છે. તેનો સમુચિત ઉપયોગ કરવાથી જ ઈશ્વરે આપેલા લાભથી લાભાન્વિત થઈ શકાય છે. સમજદારી એમાં જ છે કે આ શક્તિઓના દુરુપયોગથી બચવામાં આવે, કારણ કે તેના અસંયમથી કેવળ હાનિ જ છે, લાભ બિલકુલ નહિ. ઈન્દ્રિયમાં સ્વાદ અને કામુકતાની વિકૃતિઓ જ મુખ્ય છે, આથી આહારમાં સાત્ત્વિકતા તથા ચિંતનમાં ઉત્કૃષ્ટતાથી જ તેનું નિરાકરણ કરી શકાય છે.

સંયમ પછી જ સમસ્વરતા આવે છે અર્થાત્ માનસિક સંતુલન પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રસન્ન ચહેરાવાળા, રચનાત્મક ચિંતન કરનાર દૂરદર્શી સ્વભાવમાં માનસિક સંતુલનનાં લક્ષણ પ્રકટ થાય છે. જે ઉપલબ્ધ છે, તેના પર સંતોષ અને આનંદ અનુભવવામાં આવે અને અધિક પ્રાપ્ત કરવા માટે અને આગળ વધવા માટે ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્નરત રહેવામાં આવે. આ જ સુદૃઢ માનસિક સંતુલન છે, આવી મનઃસ્થિતિવાળા આપત્તિ-વિપત્તિઓમાં દુઃખ, શોક, હતાશા, નિરાશા, ઉદ્વિગ્નતાના દુષ્પ્રકાશમાં ફસાતા નથી. તેઓ દરેક પરિસ્થિતિનો શાંત ભાવે સ્વીકાર કરે છે. સાથે ચાલનારા સાથી-સહયોગીઓના છિદ્રાન્વેષણને બદલે તેમના સદ્ગુણ શોધે છે અને મુક્તકંઠે તેમની પ્રશંસા કરે છે.

જીવન-સાધનાનું અન્ય સૂત્ર છે-કૌટુંબિકતા અને સામાજિકતાનો ભાવ. આને આત્મવિસ્તારની પ્રક્રિયા કહી શકાય. સમાજનું વિશાળ ક્લેવર કુટુંબના નાના નાના એકમોમાં રહે છે. પરિવાર-કુટુંબ એક રીતે લઘુ સમાજ અને નાનું રાષ્ટ્ર છે. કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યને વ્યક્તિગત કર્તવ્યો

અને સામાજિક જવાબદારીથી પરિચિત કરાવવા જોઈએ. આ પ્રકૃતિના વિકાસમાં જ વિશ્વનાગરિકતાના માનવ પરિવારના સર્જનની સંભાવના છુપાયેલી છે. આથી પરિવાર પ્રત્યે પોતાની જવાબદારી સમજવામાં આવે, પરંતુ તેના પ્રત્યે મોહ જગાડવામાં ન આવે, બીજાંઓ સાથે એવો જ વ્યવહાર કરવામાં આવે, જે આપણે બીજાંઓ પાસે આપણા માટે કરવાની અપેક્ષા રાખીએ છીએ. દરેકે સમ્માન આપવાની અને સદ્વ્યવહાર કરવાની સત્પ્રવૃત્તિ અપનાવવી જોઈએ. ચિંતન ઉદાર અને કર્તવ્ય આદર્શપરક હોવાં જોઈએ. આપણો સ્વભાવ સમાજનિષ્ઠ હોવો જોઈએ. વ્યક્તિવાદને બદલે સમૂહવાદને આશરો આપવાથી જ સામાજિકતાનો વિકાસ થઈ શકે છે.

મનુષ્યની સ્વચ્છતા અને સાદગીને જ શાલીનતારૂપે નિરૂપિત કરવામાં આવે છે. સ્વચ્છતા મનુષ્યની જાગરૂકતા અને સુરુચિની પરિચાયક છે. તેમાં તેના કલાત્મક દૃષ્ટિકોણ અને સૌંદર્યપ્રિયતાનું પ્રમાણ મળે છે. તેના વિકસિત સભ્યતા-સ્તરની જાણ એ તથ્યથી થાય છે કે તેનો સ્વભાવ કેટલો સાદગીપ્રિય છે. સૌંદર્ય સાદગીમાં છલકે છે. સજ-ધજ, કૃત્રિમ ફેશન અને ઉદ્ભવ પ્રદર્શનથી શાલીનતાનું સ્તર નીચું જાય છે. એ સૌંદર્યની વિકૃતિ છે. આ તથ્ય ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. તેનાથી સમય અને શ્રમનું સંતુલન સધાય

છે. નિયમિત વિકસે છે. સમય અને ધનનો વધુમાં વધુ અપવ્યય આ ઉદ્ભવ પ્રદર્શનમાં થાય છે. તેનાથી બચતા રહેવું જોઈએ અને લોકોપયોગી કાર્યોમાં લાગવું જોઈએ. કાર્યપરાયણ સમય જ સાર્થક છે. આ સત્પ્રવૃત્તિ અપનાવવાથી વ્યક્તિ પ્રામાણિક બને છે તથા જન-જનનાં દૃઢ્યમાં પૂજ્ય છે.

સજજનતા, નમ્રતા, ઉદારતા, સેવા, વગેરે સદ્ગુણોની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે, પરંતુ પ્રખરતા, સાહસ અને પરાક્રમ વિના આ વિશેષતાઓ પોતાની ઉપયોગિતા ખોઈ બેસે છે. આથી દરેક વ્યક્તિએ નિર્ભીક અને સાહસિક બનવું જોઈએ. દરેકે આત્મવિશ્વાસી બનવું જોઈએ. પોતાના પુરુષાર્થ અને સાહસ પર અગાધ આસ્થા હોવી જોઈએ. પોતાના સહારે પોતાની યોજનાઓ બનાવવી જોઈએ. બીજાની સહાયતા માટે બેસી ન રહેવું જોઈએ. લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાની દૃઢતા અને હિંમત પોતાની અંદર જગાડવી જોઈએ. આ જ જીવન સાધનાનાં સોનેરી સૂત્ર છે, જેનાથી જીવન સધાય છે અને વ્યક્તિનો પરિષ્કાર - પરિમાર્જન થાય છે. આપણે સૌએ આપણા જીવનમાં આ સાધનાસૂત્રોને અપનાવવાં જોઈએ, જેથી માનવજીવનનું ગૌરવ જળવાઈ રહે.

રક્ષાબંધનનું પુનીત પર્વ હતું. બીકાનેર નરેશનો દરબાર ભરાયો હતો. રાજદ્વાર પર બ્રાહ્મણોની વચ્ચે માલવીયજી પણ નારિયેળ લઈ ઊભા હતા. ધીમે ધીમે હરોળ નાની થતી રહી હતી. પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ, નરેશની પાસે જઈને રાખડી બાંધતો અને દક્ષિણારૂપે એક રૂપિયો મેળવીને ખુશ ખુશ થઈ ઘેર પાછો ફરી રહ્યો હતો.

માલવીયજીનો નંબર આવ્યો તો તેઓ પણ નરેશ પાસે પહોંચ્યા, રાખડી બાંધી, નારિયેળ આપ્યું અને સંસ્કૃતમાં સ્વરચિત આશીર્વાદ આપ્યા. નરેશના મનમાં આ વિદ્વાનનો પરિચય મેળવવાની જિજ્ઞાસા જાગી. જ્યારે તેમને ખબર પડી કે આ તો માલવીયજી છે, તો તે ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને પોતાના ભાગ્યને મનોમન વખાણતો રહ્યો. માલવીયજીએ વિશ્વવિદ્યાલયની રસીદબુક તેમની સામે મૂકી દીધી. નરેશે પણ તરત એક સહસ્ત્ર મુદ્રા લખીને હસ્તાક્ષર કરી આપ્યા. નરેશ સારી રીતે જાણતા હતા કે માલવીયજી દ્વારા સંચિત-એકત્રિત કરેલું ધન વિશ્વવિદ્યાલયના નિર્માણકાર્યોમાં જ ખર્ચવાનું છે.

માલવીયજીએ વિશ્વવિદ્યાલયની સમગ્ર રૂપરેખા નરેશની સામે મૂકી. તેના પર સંભવિત ખર્ચ અને સમાજને થનાર લાભ પણ જણાવ્યા તો નરેશ મુગ્ધ થઈ ગયા અને વિચારવા લાગ્યા, આટલા મોટાં કાર્યોમાં એક સહસ્ત્ર મુદ્રાથી શું થવાનું? એમણે પહેલાં લખેલી રકમ પર બે શૂન્ય વધારી દીધાં, સાથોસાથ પોતાના ખજાનચીને એક લાખ મુદ્રાઓ આપવાનો આદેશ આપ્યો.

તરફ એકાગ્ર કરવું જોઈએ. પરમાત્માના સતત સ્મરણથી મન નિર્મળ થતું જાય છે. એવું જીવન જે માર્ગે અટકવાની સંભાવના હોય છે તે માર્ગથી બચે છે. પરમાત્માનું સતત સ્મરણ કેટલું મહિમાવાન છે, તે તો તેનું સ્મરણ કરનાર મન જ જાણી શકે છે.

મન જે કલ્પનાઓ કરે છે તે જો પૂરી થતી રહે તો આપણા માટે અનેક મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ શકે છે. એ તો પ્રકૃતિની નિયતિ છે કે મન જે ઈચ્છા કરે છે, તે તત્કાળ થઈ જતું નથી. જ્યાં સુધી આપણે પ્રયાસ કરતા નથી, ત્યાં સુધી એવું થતું નથી. એવામાં આપણું મન એવી ઈચ્છા કરે, જે આપણા માટે જ નહિ, બીજાં માટે પણ કલ્યાણકારી હોય, તો મનના દમનનો સવાલ જ ઊઠશે નહિ.

મનનું જીવન દીર્ઘ છે, પણ આત્માનું જીવન તો અસીમ અને અનંત છે. પછી શું કામ આપણે જેનાથી આધ્યાત્મિક વિકાસ ત્વરિત ગતિથી થાય એવા મહાન વિચારોનું મનન ન કરીએ. મનને પ્રશિક્ષિત કરવું એ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ કાર્ય છે. જ્ઞાન કે વિજ્ઞાનરૂપે તે જ એ લક્ષ્ય છે, જે જીવનને અર્થ આપે છે. જે જીવનને પરમાત્મા તરફ લઈ જાય છે, તે જ જ્ઞાન વાસ્તવમાં મૂલ્યવાન છે.

પોતાના દૈનિક જીવનમાં આધ્યાત્મિકતા લાવવાનું નિશ્ચિતપણે જ અત્યંત કઠિન છે, ખાસ કરીને જ્યારે આપણી

સંપૂર્ણ દિનચર્યા શરીરભાવની આસપાસ ધૂમી રહી હોય, એવામાં શરીરને સ્વયંથી ભિન્ન કોઈ અન્ય વસ્તુરૂપે જોવાનું અસંભવ નહિ તો દુષ્કર અવશ્ય છે, પણ આ દુષ્કર કાર્યને સરળ બનાવે છે, મનની એકાગ્રતા. નિઃસંદેહ મનની એકાગ્રતાથી જ આપણે સાધારણમાં સાધારણ પરિસ્થિતિ અને ક્રિયાકલાપોમાં આધ્યાત્મિકતાની ઝલક મેળવવામાં સમર્થ બની શકીએ.

આધ્યાત્મિક જીવનનો પંથ લાંબો અવશ્ય છે. લક્ષ્ય સુધી પહોંચવા માટે કેટલાંય જીવન આવશ્યક છે, પરંતુ મનના ઊંડાણમાં પરમાત્માને બેસાડીને કેટલાંય જીવનના ચક્રાવાથી બચી શકાય છે. આ જ પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિનો રાજમાર્ગ છે. 'પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં'નો આ જ સંદેશ છે. મન બરાબર અગ્નિની જેમ જ કાર્ય કરે છે. ચાહે આપણે તેનો સદુપયોગ કરીએ કે દુરુપયોગ. આપણા મનને એકાગ્ર કરીને આપણે ઉપનિષદના આ વાક્યને આપણા જીવનની અનુભૂતિમાં બદલી શકીએ છીએ. જેમાં કહેવાયું છે, "મનુષ્યો, ઊઠો, જાગો અને શ્રેષ્ઠત્વ પ્રાપ્ત કરો, જે પરમાત્માએ તમારા માટે સુરક્ષિત કરી રાખ્યું છે."

દૂરથી, ખૂબ દૂરથી વહેતી આવતી નદીની એક ધારાએ પોતાની સહેલીને કહ્યું, હું તો મારાં આ ગતિશીલ જીવનથી ઊબકી ગઈ છું. એક ક્ષણનોય વિશ્રામ નહિ, આવું જીવન શું કામનું? હવે તો આગળ વધવાનો મારો કોઈ ઈરાદો નથી, આંખાની આ ઘેઘૂર ઘટા કેટલી શીતળતા આપનારી છે! હું તો એની નીચે વિશ્રામ કરીશ.

તે ત્યાં જ રોકાઈ ગઈ. ગાઢ છાયાની નીચેનાં સ્થાનને જળથી ભરવા લાગી. બીજી ધારા આગળ વધતી ગઈ, પણ જતાં જતાં કહેતી થઈ, તું એ વાત શું કામ ભૂલી જાય છે કે આપણા જળની પાવનતા, સ્વચ્છતા અને સ્વસ્થતા ગતિશીલતામાં છે અને જો તે તારા જીવનમાં અકર્મણ્યતાને સ્થાન આપ્યું, તો સ્વાભાવિક ગુણોથી પણ હાથ ધોઈ બેસીશ.

પહેલી ધારાએ પોતાની સહેલી ધારાની વાતો સાંભળી ન સાંભળી કરી દીધી. તેણે એક સરોવરનું રૂપ ધારણ કરી લીધું. થોડા દિવસો બાદ પાણી ભરાઈ રહેવાને કારણે ઉપર લીલનો મોટો થર જામી ગયો. પાણી એટલું ગંદું અને દુર્ગંધયુક્ત થઈ ગયું કે ગામવાસીઓએ તેમાં પોતાનાં પશુઓને પાણી પાવાનું અને કપડાં ધોવાનું પણ બંધ કરી દીધું.

ઈતિહાસ - કથા

શ્રદ્ધાનું પરિણામ

તે કિંકર્તવ્યમૂઢ હતી. વિચારી શક્તી ન હતી કે આવે વખતે પોતાને કેવી રીતે બચાવે? તેની મોટી મોટી આંખોમાં વિવશતા છલકાઈ ઊઠી. ગૌરવર્ણી સુંદર ચહેરો રંગહીન બની ગયો. કદાચ વ્યાકુળ અંતર્મનની ટીસ અનાયાસ જ ચહેરા પર છલકાઈ ગઈ. અસ્તિત્વના રૂંદેરૂંદે વેદનાભર્યો પોકાર છવાવા લાગ્યો. હૃદયમાં ઊછળતો પ્રભુપ્રેમ વધુ પ્રગાઢ થઈ ગયો. ભગવાન તથાગતના આ ભક્તિપૂર્ણ સ્મરણે તેને થોડી ધીરજ બંધાવી. હૃદયના ઊંડાણમાં સાહસની સંવેદના મધ્યમ ગતિએ પ્રવાહિત થવા લાગી. એણે ભરી આંખે પોતાના પતિ, સાસુ અને સસરા સામે જોયું. તે ત્રણેય એકમત હતા અને જબરદસ્તીથી પોતાના અધિકારોની દુહાઈ આપીને, તેને કર્તવ્યનો પાઠ ભણાવીને વિવશ કરી રહ્યાં હતાં.

આ વિવશતા તેનાથી સહેવાતી ન હતી. જે કોઈ રીતે ઉચિત નથી તે તો કામ તો તે કેવી રીતે કરે? પણ આ તો તેના જીવનની રોજની આફત હતી. રોજ તેનો પતિ, સાસુ કે પછી સસરા, કોઈ ઢોંગી સાધુ કે ભયાનક વેશભૂષાવાળા તાંત્રિકને લઈને આવતા અને તેમની સેવા કરવા તેને વિવશ કરતા. આ સાધુઓના ઢોંગ, તાંત્રિકોની વાસનાભરી નજર સામે તેને ચીડ હતી. તે સમજી શક્તી ન હતી કે તે શા માટે તેમની સેવા કરે? શું કામ તે પોતાના દેહ-મનને આ વાસનાભર્યા ઢોંગની ચુંગલમાં ફસાવા દે? તેણે પોતાના સાસરિયાના સભ્યોને જુદી જુદી રીતે સમજાવવાની કોશિશ કરી, પરંતુ તેઓ પર જાણે કાંઈ અસર જ ન હતી.

તે બધા તો બસ ચમત્કારોના મોહમાં બંધાયેલા હતા. ચમત્કારોમાં જ તેમને જીવનની સાર્થકતા લાગતી હતી. ચમત્કાર જ તેમની શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને ભાવનાઓનું કેન્દ્રબિંદુ હતો. તે ક્યારેક જ્યારે ભગવાન તથાગત અને તેમના જીવનદર્શન વિશે તેમને જણાવતી, તો બધાં મળીને તેની હાંસી ઉડાડતાં. પરંતુ તે કેવી રીતે ભૂલી શકે પ્રભુને! કરુણાના અવતાર તથાગત તો તેના પ્રાણોમાં વસેલા હતા. તેનું પોતાનું બાળપણ ભગવાનની ગોદમાં વીત્યું હતું. તેણે માના દૂધ સાથે ભગવાનનો પ્રેમ પણ પીધો હતો.

બાળપણમાં તે ક્યારેક પ્રભુને પૂછતી, “ભગવાન! મારે ક્યારેય આપથી અલગ તો નહિ થવું પડે ને?” તથાગત મલકાઈને ઉત્તર આપતા, “પુત્રી! કેવળ શરીર છૂટાં પડે છે. ભાવનાઓ તો સદાય જોડાયેલી રહે છે. શ્રદ્ધા સમય અને સ્થાનની દૂરતાને ઓગાળે છે. શ્રદ્ધા ઊંડી હોય તો અલગતા સંભવ જ નથી.”

બાળપણની આ વાતો આજેય તેને પળ-પળ પ્રભુમાં ભીંજવી રહી હતી. તે ભગવાનના પરમ ભક્ત શ્રેષ્ઠી અનાથપિંડકની પુત્રી હતી. પિતાની સાથે તેને ભગવાનનું અંતરંગ સાંનિધ્ય મળ્યું હતું. ભગવાને જ એનું ચૂલસુભદ્રા નામ પાડ્યું હતું. ભગવાનનાં રૂપમાં તેણે કોહિનૂરની ચમક જોઈ હતી, હવે ભલા સસ્તા કાચના ટુકડા જેવા આ ઢોંગી સાધુ, તમાશો કરનાર મદારી તેને કેવી રીતે લોભાવે? જેને ભગવાન બુદ્ધની ગોદ મળી હોય, તેને ભલા તાંત્રિકોના ચમત્કારોના ચક્રવ્યૂહ કેવી રીતે ફસાવે? જેણે પરમ પવિત્રતાની સુગંધ માણી હોય તેને ભલા દુર્ગંધવાળી વાસના કેવી રીતે આકર્ષી શકે? પરંતુ તેની આ ભાવદશા સાસરિયાને સમજાતી ન હતી.

ઉગ્રનગરવાસી ઉગ્ગત શેઠના પુત્ર સાથે તેનું લગ્ન થયું હતું. ઉગ્ગત શેઠ મિથ્યાદષ્ટિવાળા હતા. તેઓ પાખંડીઓનો આદર કરતા હતા. તેમને ધર્મમાં નહિ, ચમત્કારોમાં શ્રદ્ધા હતી. તેમના ઘરમાં મદારીઓ, જાદુગરો અને ધૂતોંનું ભારે સમ્માન હતું. આ જાતજાતના ઢોંગીઓ આવતા ત્યારે તેઓ ચૂલસુભદ્રાને તેમની સેવા કરવાનું કહેતા. સમ્યક્દષ્ટિવાળી તે યુવતી કોઈ ને કોઈ રીતે આ ઢોંગીઓની એકાંતસેવાને ટાળી દેતી, પરંતુ તેનો આ વ્યવહાર તેના સસરાને ખૂંચતો. પતિના અહંકારને પણ ઠેસ પહોંચતી. સાસુ પણ તેનાથી પરેશાન રહેતી. આખોય પરિવાર પાખંડીઓની જાળમાં હતો.

આજે જ્યારે ચૂલસુભદ્રાએ અતિ આગ્રહ હોવા છતાં કાળાં કપડાં પહેરેલા, ખતરનાક ડાકુ જેવા દેખાતા તાંત્રિકની સેવા કરવાનો ઈન્કાર કર્યો, તો બધાં જ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગયાં. તેના પતિએ તેને જોરથી લાત મારતાં કહ્યું, “તું હંમેશાં અમારા સાધુઓનો અનાદર કરે છે, તો બોલાવ તારા

બુદ્ધને અને તારા સાધુઓને. અમે પણ જોઈએ, એમનામાં શું ચમત્કાર છે ? અને શી રિદ્ધિ - સિદ્ધિઓ છે ?”

ચૂલસુભદ્રાએ પતિની આવી વાત સાંભળીને જેતવનની દિશામાં પ્રણામ કરીને આંસુભરી આંખે, ભક્તિભર્યા હૃદયે કહ્યું, “ભન્તે ! કાલ માટે પાંચસો ભિક્ષુઓ સાથે મારા ઘેર ભોજનનો સ્વીકાર કરો. મને ભૂલી તો નથી ગયા ને મારા આરાધ્ય ! મારો પોકાર સાંભળો છો ને ભગવન્ ! હું હું આપની બેટી ચૂલસુભદ્રા !” અને પછી તેણે ત્રણ મુઠી જૂઈનાં ફૂલ આકાશ તરફ ફેંક્યાં. પતિ અને તેનો સમગ્ર પરિવાર તેના આ ગાંડપણને જોઈ ખૂબ હસ્યો, કારણ કે જેતવન ત્યાંથી ખાસ્સા માઈલ દૂર હતું, જ્યાં ભગવાન રોકાયા હતા. પરંતુ ભગવાનની ભક્તિથી ભરેલી ચૂલસુભદ્રા તથાગત અને ભિક્ષુસંઘના સ્વાગતની તૈયારીમાં લાગી ગઈ.

જે ક્ષણે ચૂલસુભદ્રાએ ભગવાનને પોકાર્યા હતા, તે વખતે ભગવાન જેતવનમાં પ્રવચન કરી રહ્યા હતા. તેઓ બોલતાં બોલતાં વચમાં અટકી ગયા અને કહેવા લાગ્યા, “ભિક્ષુઓ, જૂઈનાં ફૂલોની સુગંધ આવી રહી છે ને !” અને એમને ઉગ્રનગર તરફ નજર માંડી. ત્યારે અનાથપિંડકે ઊભા થઈને કહ્યું, “ભન્તે કાલ માટે મારું ભોજન સ્વીકારો.” ભગવાને કહ્યું, “ગૃહપતિ, હું કાલ માટે પુત્રી ચૂલસુભદ્રાના નિમંત્રણનો સ્વીકાર કરી ચૂક્યો છું. તેણે જૂઈનાં ફૂલોની સુગંધ સાથે હમણાં જ આમંત્રણ મોકલ્યું છે.” ચક્રિત શ્રેષ્ઠી અનાથપિંડક કહેવા લાગ્યા, “ભન્તે ! ચૂલસુભદ્રા તો અહીંથી માઈલો દૂર છે, તેણે કેવી રીતે આપને આમંત્રણ આપ્યું ? હું તો તેને અહીં ક્યાંય જોઈ શકતો નથી.”

ભગવાન હસ્યા, એમણે આ ધમ્મગાથા કહી -

દૂરે સંતો પકાસેતિ હિમવંતો વ પબ્બતા ।

અસંતેત્થ ન દિસ્સંસ્તિ રત્તિભિત્તા યથાસરા ॥

સંત દૂર હોવા છતાંય હિમાલય પર્વતની જેમ પ્રકાશમાન હોય છે અને અસંત પાસે હોવા છતાં રાત્રે ફેંકેલા બાણની જેમ દેખાતા નથી.

પોતાના આ કથનને વધુ સ્પષ્ટ કરતાં ભગવાને કહ્યું, “ગૃહપતિ, દૂર રહેવા છતાંય સત્પુરુષની સામે ઊભા હોય તેમ પ્રકાશમાન છે. હું અત્યારે સુભદ્રાની સામે જ ઊભો છું. શ્રદ્ધા મોટો સેતુ છે. તે સમય અને સ્થાનની સમસ્ત દૂરતાને જોડવામાં સમર્થ છે. વાસ્તવમાં શ્રદ્ધાની સીમામાં

સમય અને સ્થાનનું અસ્તિત્વ જ નથી. અશ્રદ્ધાળુ પાસે હોવા છતાંય દૂર અને શ્રદ્ધાળુ દૂર રહેવા છતાંય પાસે હોય છે.

અનાથપિંડક અને ભિક્ષુઓને શ્રદ્ધાના મહિમાનું જ્ઞાન કરાવીને ભગવાન ભિક્ષુઓ સાથે ઉગ્રનગર તરફ ચાલી નીકળ્યા. નિશ્ચિત સમયે ચૂલસુભદ્રાના સાસુ-સસરા અને પતિએ ભગવાન તથાગત અને એમના ભિક્ષુઓને પોતાના દ્વારે ઊભેલા જોયા. ભગવાનનાં દર્શન માત્રથી તેમની મલિનતા ધોવાઈ ગઈ. તેમને સાધુતાનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થઈ ગયું. ભગવાને પોતાનાં ચરણો પર માથું નમાવતી ચૂલસુભદ્રાને કહ્યું, “પુત્રી ! તું મારાથી ક્યારેય દૂર નથી. હું સદા-સદા તારી પાસે છું. જેની પાસે તારા જેવી શ્રદ્ધા છે, તેમના માટે કાંઈપણ અસંભવ નથી.”

વાચસ્પતિ મિશ્ર ભારતીય દર્શનના પ્રસિદ્ધ ભાષ્યકાર હતા. તેમણે પૂર્વમીમાંસા સિવાય બાકીનાં બધાં દર્શનોનું ભાષ્ય કર્યું. તેઓ પોતાના પુણ્યપ્રયાસમાં લાગેલા હતા. આ દરમિયાન તેમનાં પત્નીએ એક દિવસ સંતાન અંગેની ઈચ્છા પ્રકટ કરી.

વાચસ્પતિ ગૃહસ્થ તો હતા, પરંતુ દાંપત્યજીવન તેમણે વાસના માટે નહિ, બે સહયોગીઓના સહારે ચાલનારા પ્રગતિશીલ જીવનક્રમ માટે અપનાવ્યું હતું. તેમણે પત્નીને પૂછ્યું, “સંતાનને જન્મ આપવા શા માટે ઈચ્છે છે ?”

સંકોચપૂર્વક પત્નીએ કહ્યું, “એટલા માટે કે પાછળ નામ રહે.”

વાચસ્પતિ મિશ્ર એ દિવસોમાં વેદાંતદર્શનનું ભાષ્ય કરી રહ્યા હતા. એમણે તરત એ ભાષ્યનું નામ “ભામતી” રાખી દીધું. તેમનાં પત્નીનું નામ એ જ હતું. તેમણે પત્નીને કહ્યું “લ્યો તમારું નામ અમર થઈ ગયું. હવે વ્યર્થ પ્રસવ વેદના અને સંતાનપાલનની ઝંઝટ માથે લઈને શું કરશો ?” આ નામ હંમેશાં તમારી ભાવનાનો પરિચય આપતું રહેશે.

ૐ

અંતરની વ્યાકુળતા બને છે પ્રાર્થના

આ દુનિયામાં કોઈ મોટું નથી, કોઈ નાનું નથી. સૌ સરખા છે. આમ હોવા છતાં એમ કહેવું અનુચિત નહિ હોય કે અહીં જે કાંઈ થઈ રહ્યું છે તે એટલું અને એવું છે કે જો દિવ્યતાનું અનુદાન અને અનુપાન ન મળ્યું હોય તો બધું જ શુષ્ક બની રહેશે. અહીં પ્રાર્થના અને તેની શક્તિની ચર્ચા કરવામાં આવી રહી છે. પ્રાર્થનામાં એવો ચમત્કાર હોય છે, જે જોઈને મન એમ જ કહે છે કે, “મન ન રંગાયે રંગાયે જોગી કપરા, દાઢી બઢાયે જોગી બન ગયે બકરા.” કબીરની આ પંક્તિ એ ૭૦ લાખ બાબાજીઓને અક્ષરશઃ લાગુ પડે છે, જેમને તથાકથિત આધ્યાત્મિક કહેવામાં આવે છે. પ્રાર્થના આવા લોકોને શીખ આપે છે કે આપણે અંતરને રંગવું જોઈએ, બહારના આવરણને નહિ. જેણે આ ઉપદેશને જીવનમાં ઉતારી લીધો છે તેમણે સમજવું જોઈએ કે તેઓ સહપ્રાર્થી છે, પ્રાર્થનાના વાસ્તવિક હકદાર છે.

જેને ચમત્કાર કહેવાય એવું આ જગતમાં કંઈ નથી. ચમત્કાર પ્રાર્થનાથી થાય છે ચોક્કસ, પણ તે ચમત્કાર નથી. ચમત્કારનો દેખાવ માત્ર છે. જે તેને જોવા ઈચ્છે છે, તે પ્રાર્થનાનો સહારો લઈ શકે છે. પ્રાર્થનામાં એવી અદ્ભુત શક્તિ છે, જેને ચમત્કારની કક્ષાની કહી શકાય, પણ ચમત્કાર નહિ.

પ્રાર્થના શું છે ? રોજેરોજ લોકો તેની જાતજાતની વ્યાખ્યાઓ કરતા રહે છે, પરંતુ તેઓ એ નથી જાણતા કે તેમાં એટલું બધું ભરેલું છે કે જેનાથી કુબેર જેટલું ધન પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને ઈશ્વર જેવી વિભૂતિ પણ. આ વિભૂતિ આવે છે ક્યાંથી ? એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. આપણને એ જાણવાનો પૂરેપૂરો હક છે કે જે પ્રાર્થના કરીએ છીએ તે તેને ક્યાંથી હસ્તગત કરે છે ? શા માટે અને કેવી રીતે હસ્તગત કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઊંડાણમાં જવાથી આપણે જાણીએ છીએ કે એવી કેટલીય સિદ્ધિઓ આ સંસારમાં છે, જેને સાધારણ નહિ, અસાધારણ કહેવી જોઈએ. મોટાભાગના લોકો તેને મનથી નિર્માણ થયેલી માને છે. જ્યારે કેટલાક ભગવાનનું વરદાન માને છે. વરદાનમાં એટલી શક્તિ હોય છે કે જે કાંઈ ઈચ્છવામાં આવ્યું હોય અને જેટલું માંગવામાં આવ્યું હોય, તે મળી જાય. ન

મળવાથી માણસ જાતજાતની શંકાઓ કરે છે અને મનને દ્વિધાથી ભરી દે છે. એને શું કહેવું ? એના માટે કયો શબ્દ વાપરવો ? એ તો મુશ્કેલ કામ છે, પરંતુ તેને જે કાંઈ કહેવાશે તે યોગ્ય જ હશે. સૌ જાણે છે અને માને છે કે પ્રાર્થના દ્વારા એવી શક્તિ મેળવી શકાય છે, જેના સહારે તમામ કાર્યો પૂરાં કરી શકાય છે.

લોકો સારી રીતે જાણે છે કે આ જગતમાં સર્વત્ર ન્યાય નથી. જ્યાં ન્યાય નથી, ત્યાં અન્યાયનો આશરો લેવામાં આવે છે. અન્યાય પર ન્યાયની જીતને જ પ્રાર્થના કહે છે. પ્રાર્થના શું છે ? તેના પર વિચારમંથન કરવાથી આપણને જાણવા મળે છે કે આ બ્રહ્માંડમાં એક એવી શક્તિ છે, જેને જ્યાં લગાવી દેવામાં આવે છે ત્યાં ચમત્કાર પેદા થઈ જાય છે. લોકો જાણે છે કે જેટલી આશા રાખવામાં આવે છે એટલી શક્તિ આ શબ્દમાં નથી, પરંતુ જ્યારે ભક્તના પવિત્ર અંતઃકરણમાંથી આ શબ્દ નીકળે છે તો શબ્દવેધી બાણ બની જાય છે અને જે લક્ષ્ય સાથે ટકરાય છે તેને ભેદીને નીકળી જાય છે. તેને જ કહે છે, પ્રાર્થનાના દ્વારા અભીષ્ટની પૂર્તિ.

લોકો શું કહે છે અને શું કરે છે તે બધા લોકો ભલે ન જાણી શક્તા હોય પણ તે સર્વવ્યાપી ન્યાયકારી સત્તા સારી રીતે જાણે છે અને જુએ છે કે ઉક્ત વ્યક્તિ સહાયતાની હકદાર છે કે નહિ. જે અપાત્ર છે, જેમને સહાયતા કરવાથી તેમના અહંકારની પૂર્તિ થાય છે, તેવાં હૃદયોમાં તેઓ જેને પ્રાર્થના કહી શકાય એવો પોકાર ઉત્પન્ન થવા દેતા નથી. પ્રાર્થનાની શક્તિ શુદ્ધ અંતઃકરણની શક્તિ છે. જે હૃદયમાં જેટલો પોકાર હશે ત્યાંનો દરેક પોકાર પ્રાર્થના બની જશે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ નથી કે આપણે પ્રાર્થના ન કરવી જોઈએ. દરેક વ્યક્તિ પ્રાર્થના કરી શકે છે, પરંતુ કેવળ શુષ્ક શબ્દોને દોહરાવતા રહેવું એ પ્રાર્થના નથી. તે શબ્દો ઉચ્ચ અંતઃકરણની ભાવસંવેદનાઓથી ભીંજાયેલા હોવા જોઈએ. ત્યારે તે શક્તિશાળી બને છે અને ચમત્કાર બતાવે છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા કે પ્રાર્થના શુષ્ક અંતરાલમાંથી નિર્મિત થયેલી નથી, દિવ્ય અંતઃકરણનું સર્જન છે. જ્યાં દિવ્યતા હશે, ત્યાંનો પ્રત્યેક શબ્દ પ્રાર્થનામય હશે, એટલા માટે દરેકે એ વિચારવું જોઈએ કે પોતાનું અંતસ ઉચ્ચસ્તરનું

કેવી રીતે બને? જ્યાં જેટલો દિવ્યભાવ હશે, ત્યાં તે સુયોગ એટલી જ સારી રીતે થશે. પવિત્ર અંતઃકરણમાં એ સામર્થ્ય છે કે ત્યાંથી નીકળનારા શબ્દને માત્ર ખોખલા શબ્દો ન રહેવા દે અને એમાં એટલી શક્તિ ભરી દે કે તે લક્ષ્ય સાથે વારંવાર ટકરાઈને તેને પૂર્ણ કરવા માટે બાંધી દે. સસીમનું અસીમ બનવું એને જ કહે છે. બીજા શબ્દોમાં તેને ભક્તનું ભગવાન બનવું પણ કહી શકીએ. એને જ તો ભક્ત અને ભગવાનનો સંગમ કહે છે. ભક્ત જ્યારે હાકલ પાડે છે ત્યારે ભગવાનનું સિંહાસન ડોલવા માંડે છે અને ખુદ દોડીને ભક્ત પાસે પહોંચે છે. તત્કાળ પ્રતિક્રિયા થવી એ જ તો પ્રાર્થના છે.

પ્રાર્થના નિઃશબ્દ પણ હોય છે. નિઃશબ્દતાની સ્થિતિ ખૂબ જ ઉચ્ચ હોય છે. એમાં વારંવાર શબ્દો દોહરાવવા પડતા નથી. એકવાર એનો ભાવ આવ્યો નથી કે તે પૂરો થવા માટે સમુદત થઈ જાય છે. એવો પ્રાર્થી લાખોમાં એક હોય છે. દ્વંદ્વમાંથી તેનો ભાવ ઊઠતાં જ ભગવાન તે પૂરો કરવા માટે તત્પર થઈ જાય છે. તત્પરતા જે ભાવથી હોય તે જ 'પ્રાર્થના' છે. પ્રાર્થના માટે કોઈ સમયવિશેષ કે સાધનવિશેષની જરૂર નથી. નિર્જન વગડામાં પણ તે પૂરી થઈ જાય છે. તેના માટે સાધન-સહાયતા ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવે તે વિચારવાનું કામ ભક્તનું નથી. ભગવાન હંમેશાં તેની સાથેસાથે રહે છે અને તેની દરેક ઈચ્છા જે પ્રાર્થનામય હોય છે, તે પૂરી કરવા માટે તૈયાર રહે છે. વિદ્યાપતિ અને ઉદનાનું ઉદાહરણ જોવા જેવું છે.

વિદ્યાપતિ એક વખત ક્યાંક જઈ રહ્યા હતા. ગરમીના દિવસો હતા. ચાલતાં-ચાલતાં એવી જગ્યાએ પહોંચ્યા, જ્યાં આસપાસ માઈલો સુધી કોઈ ઘર ન હતું. પ્રાંત એકદમ નિર્જન. એવે સમયે એમને તરસ લાગી. ઉદના તરત પાણીની શોધમાં નીકળી પડ્યો અને જલદી લોટો ભરીને લઈ આવ્યો. તે સાક્ષાત્ ભગવાન શિવની જટામાંથી અવતરિત ગંગાજળ હતું. ભેદ ખૂલી ગયો તો ઉદનાએ ભક્ત પાસેથી વચન લઈ લીધું કે જે દિવસે આ રહસ્ય બીજા પાસે છતું થઈ જશે તે દિવસથી તે રહી શકશે નહિ. પણ ભગવાનની લીલા અપરંપાર હોય છે. એક દિવસ એ ભેદ ખૂલી ગયો અને ઉદનાના રૂપમાં સાક્ષાત્ શિવ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

આને કહે છે ભક્ત અને ભગવાનની જોડી, પ્રાર્થી અને પ્રાર્થનાનું જોડું. પ્રાર્થના જ્યારે પ્રાર્થીના વિહ્વળ અંતઃકરણમાંથી નીકળે છે તો તે પૂરી થયા વિના રહેતી નથી. એવા અનેક પ્રસંગો જોવા મળે છે કે માણસ વારંવાર

ઈચ્છા કરે છે અને તે પૂરી થઈ જાય છે. એ પ્રાર્થના નથી, સંકલ્પ છે. સંકલ્પબળમાં પણ એટલી શક્તિ હોય છે કે તે અભિષ્ટની પૂર્તિ કરી દે. સંકલ્પ અને પ્રાર્થના બે અલગ ચીજ છે. સંકલ્પ પણ અંતઃનું ઉપાર્જન છે અને પ્રાર્થના પણ, તેમ છતાં બન્નેમાં એક મૌલિક અંતર છે. તે એ કે સંકલ્પ આત્માનું બળ છે, જ્યારે પ્રાર્થના તેનો પોકાર. પોકાર અને બળ બે તત્ત્વ છે. એકમાં દિવ્યતા છે, દીનતા છે, શાલીનતા છે; બીજામાં સશક્તતા છે, સબળતા છે, નિર્ભીકતા છે. એક જ્યારે વ્યાકુળ પોકાર રૂપે નીકળે છે તો તે પોકાર સાધારણ ન રહેતાં અસાધારણ શક્તિસંપન્ન બની જાય છે. બીજી બાજુ બળ પોતે જ એક શક્તિ છે. તે જ્યારે લક્ષ્યને

ઘોર અંધારી રાત. ગાઠ અંધકારભરી રાત. ઝરણું પોતાના અવિરલ પ્રવાહથી કલકલ કરતું નિર્જન એકાંતમાં વહેતું જઈ રહ્યું હતું. એક પહાડી તળેટીએ પૂછ્યું, “અરે ઝરણ! તને થાક નથી લાગતો? જરાક રોકાઈ જા, થોડો વિશ્રામ તો કરતું જા.”

ઝરણાએ ઉત્તર આપ્યો, “બહેન! મારે જે મહાસાગરને મળવાનું છે તેનું અંતર અનંત છે. રોકાઈ જઈશ તો આમતેમ ભટકી જઈશ. ચાલતા રહેવાથી તો એ અંતર ઓછું જ થશે.”

વારંવાર ટક્કર મારે છે તો તે મૂર્તિમાન થઈ ઊઠે છે. બન્ને વિશેષતાઓ શુદ્ધ આત્માની છે. પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મા જ પૂર્ણ સિદ્ધ થાય છે અને સંકલ્પરૂપે, પ્રાર્થનારૂપે એવા ચમત્કાર બતાવે છે, જે સાધારણ સ્થિતિ અને અવસ્થામાં આત્મા બતાવી શકતો નથી. આથી દરેક મનુષ્યએ, આત્માનો સ્વાભાવિક ગુણ છે એ પોતાની મૌલિકતાને, પોતાની દિવ્યતાને પ્રકટ કરવી જોઈએ. આવી સ્થિતિમાં તેનો સાધારણ વિચાર પણ સંકલ્પ અને પ્રાર્થના બનીને ઊભરશે અને વ્યક્તિને અસાધારણ બનાવી દેશે.

પ્રાર્થના અંતઃકરણનો પોકાર છે. બહારના વેશ-વિન્યાસ સાથે એને કોઈ મતલબ નથી. તે પ્રત્યેક આત્માનો ગુણ છે, પણ બહારના આડંબરને કારણે તેને ઢાંકી દે છે. આ આચ્છાદન ન હોય અને આત્મા પોતાની પૂર્ણ સરળતા અને અકૃત્રિમતામાં પ્રકટ થાય તો દિવ્યતાનો આ જ ભાવ પ્રાર્થના બની જાય છે. આપણે સ્વાભાવિક બનીએ, નિષ્કપટ બનીએ તો આપણે એ વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન કરવામાં સફળ બનીએ છીએ, જેને પ્રાર્થના કહેવામાં આવે છે.

લોકકલ્યાણના વ્રતી - મહાત્મા બુદ્ધ

મહાત્મા બુદ્ધના સમયમાં ભારતીય સમાજની દશા ખૂબ દયનીય બની ગઈ હતી અને મોટાભાગની જનતા હીન શ્રેણીનું જીવન વીતાવી રહી હતી. સમાજના આગેવાન અને પૂજ્ય માનવામાં આવતા બ્રાહ્મણોએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે યજ્ઞીય કર્મકાંડો ખૂબ વધારી દીધા હતા અને તેમાં વધુમાં વધુ પશુઓની હિંસા કરાવીને બીભત્સતાનું વાતાવરણ ઊભું કરી દીધું હતું. તેઓ પોતાની પુરાણી પદવીને કારણે સમાજ પર અનુચિત દબાણ લાવીને સમાજમાં અસમાનતા અને અવ્યવસ્થા વધારી રહ્યા હતા, જેના લીધે સમગ્ર દેશનું પતન થવા માંડ્યું હતું.

સમાજની સંકટપૂર્ણ અને પડતી દશાએ ગૌતમ અને તેમનાં જેવી કેટલીક મનસ્વી વ્યક્તિઓનું ધ્યાન પોતાના તરફ ખેંચ્યું. તેમની માન્યતા હતી કે કોરા કર્મકાંડ અને યજ્ઞાદિથી કોઈ મનુષ્યની આત્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી, તે આત્મતત્ત્વને સમજીને સર્વ પ્રાણીઓમાં એક જ પરમાત્માનાં દર્શન કરવા લાગતો નથી ત્યાં સુધી તે મુક્તિનો અધિકારી બની શકતો નથી. જ્યારે ગૌતમ જેવા ઉચ્ચ શ્રેણીના અને લોકકલ્યાણના વ્રતધારી આ માર્ગે આગળ આવ્યા અને આ ઉદ્દેશની પૂર્તિ માટે પ્રાણોત્સર્ગ માટે તત્પર થઈ ગયા ત્યારે તેમણે સમાજનો નકશો જ બદલી નાંખ્યો. ગૌતમ પોતાનું મન મજબૂત કરીને સ્ત્રી-પુત્રની મમતા ત્યાગીને બહાર નીકળ્યા અને જંગલ તરફ ચાલી નીકળ્યા.

કેવળ ઘર છોડીને વનમાં રહેવાથી અને સ્વેચ્છાએ શારીરિક કષ્ટ સહન કરવાથી જ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તેના માટે જરૂરી છે કે પૂર્વગ્રહો છોડીને સંસારની સ્થિતિ અને સમસ્યાઓ પર ઉદારભાવે વિચાર કરવામાં આવે. આ માર્ગે ચાલવાથી તેમના હૃદયમાં સત્ય જ્ઞાનનો ઉદય થયો. કહેવાય છે કે આ જ્ઞાન તેમને વર્તમાનમાં ગયા નગરની નજીક વડના ઝાડ નીચે પ્રાપ્ત થયું હતું, તેથી તેનું નામ 'બોધિવૃક્ષ' પડી ગયું. સમય જતાં તે સ્થાન બૌદ્ધ મતવાદીઓનું મુખ્ય તીર્થસ્થાન બની ગયું.

સાચો આત્મબોધ પ્રાપ્ત કરી લેવાથી તેમનું નામ 'બુદ્ધ' પડી ગયું અને તેમણે સંસારમાં તેનો પ્રચાર કરીને લોકોને કલ્યાણકારી ધર્મની પ્રેરણા આપવાની ઈચ્છા કરી. એટલા માટે ગયાથી ચાલતાં એઓ કાશીપુરી આવ્યા, જે તે વખતે વિદ્યા અને ધર્મ-ચર્યાનું એક મુખ્ય સ્થાન હતું. ત્યાં સારનાથ નામના સ્થાનમાં રહીને તેમણે તપસ્યા કરનાર વ્યક્તિઓ અને અન્ય જિજ્ઞાસુઓ લોકોને જે ઉપદેશ આપ્યો, તેનું વર્ણન બૌદ્ધ ધર્મગ્રંથોમાં આ રીતે મળે છે :-

- (૧) જન્મ, ઘડપણ, રોગ, મૃત્યુ અને ઈચ્છાઓની અપૂર્ણતા દુઃખદાયક છે.
- (૨) જેનાથી દુનિયામાં ફરી જન્મ લેવો પડે છે તેવી કામના, નેત્ર કે ભોગની કામના, દુનિયામાં રહેવાની કામના વગેરે પણ અંતે દુઃખદાયક જ હાંચ છે.
- (૩) કામનાના નિરંતર સંયમિત અને ઓછી કરવામાં આવે. જ્યાં સુધી વ્યક્તિ કામનાથી મુક્ત ન થઈ જાય ત્યાં સુધી વાસ્તવિક સુખ મળી શકતું નથી.
- (૪) પીડાને દૂર કરવા માટે આઠ ઉદાર સત્ય આ છે - સમ્યક્ વિચાર; સમ્યક્ ઉદ્દેશ્ય; સમ્યક્ ભાષણ; સમ્યક્ કાર્ય; સમ્યક્ જીવિકા; સમ્યક્ પ્રયત્ન; સમ્યક્ ચિત્ત તથા સમ્યક્ એકાગ્રતા. સમ્યક્નો આશય એ જ છે કે તે બાબત દેશ, કાળ અને પાત્રને અનુકૂળ અને કલ્યાણકારી હોય.

આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે બુદ્ધે ત્રણ મૂળ વાતો જાણી લેવાની આવશ્યકતા બતાવી. (૧) આ સંસારમાં જે કાંઈપણ દેખાય છે, તે અસ્થાયી અને જલદી નાશ પામવાનું છે. (૨) જે કાંઈ દેખાય છે તેમાં દુઃખ છુપાયેલું છે. (૩) આમાંથી એકેયમાં સ્થાયી આત્મા નથી, બધું નષ્ટ થશે. જ્યારે તમામ ચીજો નાશ પામનારી છે, તો તેના ફંદામાં શું કામ ફસાવું? તપસ્યા અને ઉપવાસ કરવાથી તેનાથી છુટકારો મેળવી શકાતો નથી. છુટકારાનું જડમૂળ તો મન છે. મન જ મૂળ

અને મહામંત્ર છે. તેને આ સાંસારિક વિષયોમાંથી ખેંચીને સાફ અને નિર્મળ કરી દો, તો માર્ગ આપોઆપ સ્પષ્ટ થઈ જશે. રાગ અને કામના (જૂઠો પ્રેમ અને લાલચ) ન રહેવાથી તમારાં બંધન આપોઆપ તૂટી જશે.

ધર્મનો સીધો રસ્તો એ જ છે કે શુદ્ધ મનથી કામ કરવું, શુદ્ધ હૃદયથી બોલવું, શુદ્ધ ચિત્ત રાખવું. કાર્ય, વચન અને વિચારની શુદ્ધતા માટે આ દસ આજ્ઞાઓ માનવી જોઈએ. (૧) કોઈની હત્યા ન કરવી, (૨) ચોરી ન કરવી, (૩) દુરાચાર ન કરવો, (૪) જૂઠું ન બોલવું, (૫) બીજાની નિંદા ન કરવી, (૬) બીજાનો દોષ ન કાઢવો, (૭) અપવિત્ર ભાષા ન બોલવી, (૮) લાલચ ન રાખવી, (૯) બીજાની

એક ભક્ત ભાવવિભોર થઈને પ્રાર્થના કરી રહ્યો હતો - “મારા પ્રભુ! દ્વાર ખોલો, જેથી હું તમારા સુધી પહોંચી શકું.” ત્યાંથી પસાર થતા બીજા સંતે કહ્યું - “જરા ઊંડા ઊતરીને જુઓ, તો ઈશ્વરનું દ્વાર કદી કોઈના માટે બંધ રહ્યું છે? આપની માતાની, પરિવારજનોની સેવા કરીને જુઓ, ભગવાન તમને માના પાલવમાં બેઠેલા મળશે.” ભક્તને સાચી દિશા મળી. ઉપવન છોડીને તે પરિવારના તપોવનમાં ચાલ્યો ગયો.

ઘૃષ્ટા ન કરવી, (૧૦) અજ્ઞાનથી બચવું.

ભગવાન બુદ્ધે સમજાવ્યું કે જે આ સંસારમાં રહીને આ નિયમોનું પાલન કરશે અને સૌ સાથે પ્રેમભાવ રાખીને પણ રાગદ્વેષથી પોતાને અલગ રાખશે તે પોતાના જીવનકાળમાં અને શરીરના અંત પછી પણ તમામ પ્રકારનાં અશુભ પરિણામોથી મુક્ત રહેશે. માણસ જંગલમાં જઈને તપસ્યા કરે અને ભૂખ-તરસ, ઠંડી-ગરમી, વગેરેનાં કષ્ટ સહન કરે તેની કોઈ જરૂર નથી. મુખ્ય જરૂરત એ વાતની છે કે પોતાના ચિત્તને સંતુલિત રાખીને કોઈના પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનો દુર્વ્યવહાર ન કરે. જાહેરમાં મીઠી વાતો કરવી અને ખાનગીમાં બીજાના અહિતની ચેષ્ટા કરવી એ જઘન્ય કામ

છે. એટલા માટે સાચો ધાર્મિક એને જ કહેવાય, જે હૃદયમાં પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે સદ્ભાવના રાખે અને તેમના કલ્યાણની કામના કરે. જે કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ ન રાખે, જરૂર પડતાં પીડિતો અને અભાવગ્રસ્તોની સેવા-સહાયતાથી મોં ન ફેરવે, કુમાર્ગગામી કે નિંદિત આચરણથી બચતો રહે તેને જીવન્યુક્ત જ સમજવો જોઈએ. આવી વ્યક્તિ ક્યારેય ભવબંધનોથી બંધાઈ શકતી નથી. મહાત્માઓ પર ગૌતમના ઉપદેશની ઊંડી અસર પડી અને તેઓ પોતાના એક હજાર શિષ્યો સહિત બુદ્ધના ચેલા બની ગયા.

વાસ્તવમાં સત્ય જ્ઞાન અને સત્ય વ્યવહારનો એવો મહિમા છે કે જેના આધારે એક બાળક પણ વૃદ્ધોનો ગુરુ બની શકે છે. બુદ્ધે પોતે પણ પ્રસંગોપાત્ત કેટલીય વાર પોતાના શિષ્યોને એ બતાવ્યું કે “વાળ સફેદ થઈ જવાથી કોઈ પૂજનીય કે માનનીય બની જતું નથી, પણ જે જ્ઞાનવૃદ્ધ છે અને તદનુસાર આચરણ કરે છે તેને જ પૂજ્ય માનવો જોઈએ.” બુદ્ધની વ્યાવહારિક અને સમન્વય કરી શકનારી બુદ્ધિ તમામ ધર્મપ્રચારકો માટે અનુકરણીય છે. જો તેઓ કટ્ટરતાને બદલે ઉદારતા, સમજાવટ, સમન્વયની ભાવનાથી કામ લે, તો નિઃસંદેહ પોતાનું અને બીજાનું ઘણું હિત સાધી શકશે.

બુદ્ધે કહ્યું, “આવો ત્રિશ્વુઓ! ધર્મ તો સ્પષ્ટ અને સરળ છે. જ્યારે મનુષ્ય અનેક પ્રકારની કામનાઓ અને ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરીને કલ્યાણ-ભાવનાથી ધર્મના સાદાં-સીધાં શિક્ષણ પર આચરણ કરવા લાગે છે, તો તેને સ્વયં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે અને તે ભવ-બંધનોથી છૂટકારો મેળવી લે છે.

સદાચારી અને પરોપકારી મહાપુરુષોનું સમ્માન કરવું, તેમની સેવા-સહાયતા માટે હંમેશાં તૈયાર રહેવું એ પ્રત્યેક સજ્જનનું કર્તવ્ય છે, પરંતુ પોતે એના પર એટલા આધારિત ન રહેવું કે તેના અભાવે સંસાર જ શૂન્ય લાગે. સંસારમાં રહેવું કે તે છોડી દેવો તે મનુષ્યના હાથની વાત નથી, એટલા માટે પ્રત્યેક સ્થિતિમાં જગતની નશ્વરતાને સમજીને પોતાના ચિત્તને સંતુલિત રાખવું એ જ બુદ્ધિમાન વ્યક્તિનું કર્તવ્ય છે.

બુદ્ધે કહ્યું, “ભાઈઓ! સંદેહ જાગે એ સ્વાભાવિક છે. કોઈપણ બાબતમાં કેવળ એટલા માટે વિશ્વાસ ન કરો કે ઘણા લોકો તે માને છે. એટલા માટે વિશ્વાસ કરો કે તે તમારા

આચાર્યોએ કહેલી વાત છે. એ ધર્મગ્રંથમાં લખેલી છે એટલા માટે વિશ્વાસ ન કરો, પરંતુ પ્રત્યેક વાતને પોતાના વ્યક્તિગત અનુભવની કસોટી પર ચકાસો. જો તે તમને તમારા માટે અને બીજાં માટે હિતકર જણાય, તો તે માનો. ન જણાય તો ન માનો.

બુદ્ધ-સંઘમાં પણ શરૂઆતમાં ત્યાગનો આદર્શ ખૂબ ઊંચો રાખવામાં આવ્યો હતો અને એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી કે ગૃહસ્થો દ્વારા છોડી દેવામાં આવેલી અલ્પ ઉપયોગી વસ્તુઓથી જ ભિક્ષુઓ પોતાનું કામ ચલાવી લે અને સમાજ પર પોતાનો ભાર ઓછામાં ઓછો નાંખે. બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ કેવળ પહેરવા માટે વસ્ત્ર, સૂવા માટે એક ગોદડી અને ખાવાપીવા માટે એક કાષ્ઠપાત્ર સિવાય બીજું કંઈ રાખતા ન હતા, પરંતુ પછીથી આ ભિક્ષુઓમાં પણ સંગ્રહવૃત્તિ વધતી ગઈ અને એક સમય એવો આવ્યો કે બૌદ્ધમઠોમાં લાખો-કરોડોની સંપત્તિ ભેગી થઈ ગઈ, જે આજે આપણે મોટા ભાગનાં હિંદુમંદિરોમાં જોઈ રહ્યા છીએ.

આ રીતે બુદ્ધે સતત ૪૫ વર્ષો સુધી દેશભરમાં ભ્રમણ કરીને જનતાને સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અને તેને અનેક કુરીતો અને અંધવિશ્વાસોથી છોડાવીને કલ્યાણકારી માર્ગ ચાલવાની પ્રેરણા આપી.

બુદ્ધ પરિસ્થિતિઓ સમજતા હતા અને એટલા માટે એવી વ્યવસ્થા કરી ગયા હતા કે દર સો વર્ષ પછી સંસારભરના બૌદ્ધ પ્રતિનિધિઓની દશા પર પુનર્વિચાર કરીને જે દોષ જણાય તે દૂર કરવામાં આવે અને નવીન સમયોપયોગી નિયમો પ્રચલિત કરવામાં આવે. આ ઉદ્દેશની સિદ્ધિ માટે જો જરૂરી જણાય તો જૂની પ્રથાઓ અને નિયમોમાંથી કોઈક નાની-મોટી વાતો છોડી કે બદલી પણ શકાય છે.

ધર્મનું એ જ લક્ષણ છે કે તે નિરર્થક કે દેશ-કાળને પ્રતિકૂળ

રીતરિવાજોનું પાલન કરવાનો પ્રાચીનતા કે પરંપરાના નામે આગ્રહ કરતો નથી, પરંતુ સદા આત્મનિરીક્ષણ કરતો રહે છે અને કોઈ કારણવશ પોતાના ધર્મમાં, પોતાના સમાજમાં, પોતાની જાતિમાં જો કોઈ બુરાઈ, હાનિકારક પ્રથા-નિયમ ઉત્પન્ન થઈ ગયાં હોય તો તેને છોડવામાં, સુધારવામાં પાછીપાની કરતો નથી. એટલા માટે બુદ્ધનો સૌથી મોટો ઉપદેશ એ જ છે - માણસે પોતાનું ધાર્મિક, સામાજિક આચરણ સદૈવ કલ્યાણકારી અને સમયાનુકૂળ નિયમો પર આધારિત રાખવું જોઈએ. જે સમાજ, ધર્મ આ રીતે પોતાના દોષો, વિકારોને સદૈવ દૂર કરતા રહે છે, તેને જ જીવિત સમજવા જોઈએ અને તે જ સંસારમાં સફળતા અને ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

વર્તમાન સમયમાં હિંદુ ધર્મમાં જે સૌથી મોટી ત્રુટિ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે, તે એ જ છે કે તેણે આત્મનિરીક્ષણની પ્રવૃત્તિનો સર્વથા ત્યાગ કરી દીધો છે અને જૂની રૂઢિઓને વળગી રહેવાને જ ધર્મનું એક મુખ્ય લક્ષણ માની લીધું છે. અત્યારે બાળવિવાહ, શ્રાદ્ધ, લગ્નમાં ઉડાઉખર્ચ, ઘૂંટાઘૂંટ, ચાર વર્ણોના સ્થાને હજારો જાતિઓ વગેરે હાનિકારક પ્રવૃત્તિઓ હિંદુસમાજમાં ઘૂસી ગઈ છે, પરંતુ જેવી તેને સુધારવાની વાત કરવામાં આવે છે કે લોકો ધર્મ રૂબવાની ભૂમરાણ મચાવવા લાગે છે. બુદ્ધ ભગવાનના ઉપદેશો પર ધ્યાન આપીને આપણે એટલું સમજી શકીએ છીએ કે વાસ્તવિક ધર્મ આત્મોત્થાન અને ચરિત્રનિર્માણમાં છે, નહિ કે સામાજિક, લૌકિક પ્રથાઓમાં. જો આપણે આ તથ્યને સમજી લઈએ અને પરંપરા તથા રૂઢિઓના નામે જે કચરાપટ્ટી આપણા સમાજમાં ભરાઈ ગઈ છે, તે સાફ કરી નાંખીએ, તો આપણી તમામ નિર્બળતાઓ દૂર કરીને પ્રાચીનકાળ તરફ આપણે ફરી ઉત્પત્તિની દોડમાં અન્ય જાતિઓથી અગ્રગામી બની શકીએ.

સતત સમર્પણ જ ભક્તિ છે. આત્માના પરમાત્મા પ્રત્યે, વ્યક્તિના સમાજ પ્રત્યે, શિષ્યના ગુરુ પ્રત્યેના સમર્પણમાં ભક્તિની યથાર્થતા અને સાર્થકતા છે. નિષ્કામ અને નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ જ ફળે છે. ભક્ત નથી મૂંગાતો, નથી ચિંતિત થતો, તે સહજરૂપે અનેક અને અનંતને પણ પોતાનું એક બનાવી લે છે અને તે કપડાં વણતા કબીરને, કપડાં સીવતા નામદેવને, ચામડું કમાવતા રૈદાસને, હજામત કરતા સેનાનાઈને પણ મળી જાય છે. તે એકને પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિ નથી મોચી, નથી વણકર, નથી રાજા, નથી રંક, તે તો સહજતા, સચ્ચાઈ, પ્રેમ, વિશ્વાસ અપનાવનાર સાચો ભક્ત હોય છે. ભક્ત માટે તો જીવનનું પ્રત્યેક કર્મ પૂજા હોય છે, સૃષ્ટિનું પ્રત્યેક પ્રાણી ભગવાન હોય છે, ધરતીનો કણ-કણ મંદિર હોય છે. મંદિરમાં ભગવાનની પૂજા કરતાં કરતાં જેટલા શુદ્ધ ભાવ અનિવાર્ય હોય છે, એટલા જ શુદ્ધ ભાવ જીવનમાં પ્રત્યેક કર્મ કરતાં કરતાં રહે, એ જ ભક્તિની સાધના છે.

❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁

વિધિનું વિધાન - કર્મનું ફળ

એ વખતે નારદ નૈમિષારણ્ય થઈને વિષ્ણુલોક જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં બે સરોવર આવ્યાં. તેનું જળ નિર્મળ હતું અને શીતળ પણ હતું, પરંતુ આશ્ચર્ય એ કે મનુષ્ય તો શું, કોઈ પશુપંખી સુધ્ધાં તેનું પાણી પીતું ન હતું. તરસ્યા હોવા છતાં તે છોડીને ચાલ્યાં જતાં.

નારદ ત્યાં પહોંચ્યા, તો જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. સરોવર પોતે ખૂબ દુઃખી હતું. પૂછવા છતાં તે કોઈ કારણ જણાવી ન શક્યું. ભાગ્યનું વિધાન કહીને એ ચૂપ થઈ ગયું. તેણે કહ્યું, આપ વિષ્ણુલોક જઈ રહ્યા છો, તો મારાં પાપ અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂછતા આવજો.

નારદ આગળ વધ્યા તો એવું જ એક બીજું આશ્ચર્ય જોયું. બે વિશાળ આંબા હતા. મધુર ફળોથી લદાયેલા હતા. આશ્ચર્ય એ વાતનું હતું કે તે માર્ગેથી કોઈ પક્ષી સુધ્ધાં તેનાં ફળ ખાતાં ન હતાં. તિરસ્કાર બહિષ્કારનું અપમાન એમને દુઃખ દઈ રહ્યું હતું.

આશ્ચર્યચકિત નારદે કારણ પૂછ્યું, તો વૃક્ષ કંઈ કહી ન શક્યાં. તેમને ભાગ્યના વિધાન સિવાય બીજી કોઈ જાણ ન હતી. તેઓ બોલ્યાં, આપ ભગવાનને ત્યાં જઈ રહ્યા છો, તો અમારાં પાપ અને ઉદ્ધારનો ઉપાય પૂછતા આવજો.

આગળ જતાં દેવર્ષિ નારદે એવું જ બીજું આશ્ચર્ય જોયું. બે ગાયો હતી. દષ્ટપૃષ્ટ અને દુધાળી. બન્નેની સાથે વાછરડાં હતાં, પરંતુ મનુષ્ય તો શું, વાછરડાંયે તેનું દૂધ પીતાં ન હતાં. આ પણ કાંઈ ઓછું વિસ્મયકરક ન હતું. નારદ ગાયની પાસે ગયા. પૂછવાથી તે પણ કાંઈ જણાવી ન શકી. ઊલટું, ઉદ્ધારનો ઉપાય પૂછવા લાગી.

વિષ્ણુલોકમાં પહોંચતાં નારદે બીજી અનેક વાર્તાઓ ઉપરાંત આ ત્રણ બહિષ્કૃત અપમાનિતોના ભાગ્યનું વિધાન અને નિવારણ હેતુ પ્રાયશ્ચિત્તનું કારણ જણાવવા વિનંતી કરી.

ભગવાને કહ્યું, “નારદ ! વિધિનું વિધાન પ્રકારાંતરે કર્મનું ફળ જ છે. વિધાતા માત્ર ન્યાય કરે છે, તેમને કોઈ પ્રત્યે રાગ નથી કે દ્વેષ નથી.”

બન્ને સરોવરો પૂર્વજન્મમાં બે સગી બહેનો હતી, ધનાઢય અને દાનવીર હતી, પરંતુ તે દાન-પુણ્ય પોતાનાં જ સંબંધી પરિચિતોને આપતી હતી, યશ-પ્રશંસા માટે મરતી હતી. આવશ્યકતા - ઉપયોગિતા પર ધ્યાન આપતી ન હતી.

દાનની પાછળ પણ સંકુચિત બુદ્ધિ રહેતી. એમની એ મૂઠતાનો દંડ બહિષ્કારરૂપે મળ્યો. પુણ્યને કારણે તેઓ શીતળ અને નિર્મળ તો છે, પરંતુ સ્વાર્થી અને સંકુચિત બુદ્ધિના કારણે બહિષ્કારનો દંડ ભોગવી રહ્યાં છે. જ્યારે એમાંથી નહેરો નીકળશે અને ખેતરોની સિંચાઈ માટે તેનો ઉપયોગ થશે, ત્યારે જ તેમનો ઉદ્ધાર થશે.

આંબાનું વિવરણ જણાવતાં ભગવાને કહ્યું, “તે બન્ને વિદ્વાન હતા. વિદ્યાના બળે તેમનો યશ પણ હતો અને ધન પણ હતું, પરંતુ એ કમાણીને પરિવારની વિલાસિતા માટે ખર્ચતા રહ્યા. પોતાની વિશિષ્ટતા સિવાય શિક્ષણ વિસ્તારમાં તેનો ઉપયોગ કરવાથી વંચિત રહ્યા. તેનું જ પરિણામ અપમાનરૂપે સહેવું પડે છે. જ્યારે એમનાં ફળોને લઈ જઈને કોઈ અનેક સ્થાનો પર ઉદ્યાન બનાવશે, ત્યારે તેમનો ઉદ્ધાર થશે. એ ઉદ્યાનોમાંથી જ્યારે અસંખ્ય જીવોને ફળ મળશે, ત્યારે તેમનો ઉદ્ધાર થશે.”

હવે બે દુઃખી ગાયોનો પ્રસંગ આવ્યો, તો ભગવાન બોલ્યા, “એ બન્ને પૂર્વજન્મમાં મહિલાઓ હતી. માત્ર પોતાના પુત્ર અને પતિનું ધ્યાન રાખતી હતી, બીજા કોઈનું નહિ. તેનું જ ફળ ભોગવી રહી છે કે તેનું દૂધ તેમનાં બાળક (વાછરડાં) પણ પીતાં નથી. એમનું દૂધ કોઈ અભાવગ્રસ્ત બાળકો અને રોગીઓ સુધી પહોંચાડે, ત્યારે તેમનો ઉદ્ધાર થાય.”

સમાધાન સાંભળીને નારદ પાછા ફર્યા અને સરોવરમાંથી નહેર કાઢી તેનું જળ ખેતરો સુધી પહોંચાડવા લાગ્યા. વૃક્ષોના ફળોની ગોટલીઓમાંથી અનેક ઉદ્યાન બનાવવા લાગ્યા. તેમણે પોતાના પ્રભાવનો ઉપયોગ કરીને ગાયનું દૂધ રોગીઓ સુધી પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરી અને આગળ ચાલી નીકળ્યા.

ધણા દિવસો પછી તેઓ ફરી ત્યાંથી નીકળ્યા તો સરોવરો, વૃક્ષો અને ગાયોને સુખ-સમ્માન મેળવતાં જોઈને પ્રસન્ન થયા. ત્યારથી તેઓ પાપથી બચવાની અને પાપ થઈ જતાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની શીખ જન-જનને આપવા લાગ્યા.

ॐ ॐ ॐ ॐ

અધ્યાત્મને જીવનમાં ઉતારીએ

આપણને ડગલે ને પગલે સુખ અને દુઃખની અનુભૂતિ થતી રહે છે અને આપણે એવું સમજીએ છીએ જો અમુક અમુક વસ્તુઓ આપણને મળી જાય, તો આપણે ખૂબ જ સંતુષ્ટ થઈ જઈશું, પરંતુ જેવી તે વસ્તુ આપણને મળી જાય છે ત્યારે આપણે તેના સુખનો અનુભવ ન કરતાં તેના રક્ષણની ચિંતામાં દુઃખી બનવા લાગીએ છીએ. એવો ડર રહે છે કે ક્યાંક તે ચીજ ખોવાઈ ન જાય. આ રીતે કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો ભય જીવનભર રહે છે અને સાથોસાથ કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો લોભ પણ વળગી રહે છે. આપણે સ્વાર્થોની પૂર્તિ માટે કોઈ ને કોઈની આગળ હાથ ફેલાવ્યા કરીએ છીએ, આપણી લોલુપતાનું પ્રદર્શન કરીએ છીએ અને જ્યારે કોઈ આપણી તરફ પૂરેપૂરું ધ્યાન આપતું નથી, ત્યારે આપણને એવું લાગે છે કે આપણી અવગણના થઈ રહી છે, આપણી માનહાનિ થઈ રહી છે. આપણને પ્રશંસાની ભૂખ રહે છે. આપણી અંદર લોભ અને મોહ વ્યાપેલા રહે છે. પરિણામ એ આવે છે કે જે શક્તિ આપણા ઉદ્ધાર માટે મળી છે, તેનો દુરુપયોગ થાય છે અને આપણે દિવસ-રાત આ શક્તિનો અપવ્યય કરીને અંતે જોઈએ છીએ, તો હાથમાં કાંઈ આવતું નથી. જેમજેમ આપણે વૃદ્ધાવસ્થાની નજીક પહોંચી છીએ, તેમ તેમ આપણા દોષોનો બોજ વધતો રહે છે અને પરિણામ એ આવે છે કે આપણે અત્યંત માનસિક ઉદ્વેગનો અનુભવ કરવા લાગીએ છીએ.

શક્તિના અપવ્યયથી બચવાનો ઉપાય હોવો આવશ્યક છે. સૌપ્રથમ તો આપણે એ સમજીએ કે સંસારની શુલ્લક વાતોથી ઉપર આવ્યા વિના આપણું કલ્યાણ થવાનું નથી. માનસિક કલ્યાણ અને બોધ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, જ્યારે આપણી અંદરથી વિરક્તિનો ભાવ ઊઠે. આપણે બાહ્ય રૂપથી સાધુ-ફકીરનો વેશ સજીવી શકીએ છીએ, પરંતુ જો અંદરથી મનનો સહયોગ વિરક્તિની તરફ ન હોય, તો આપણે વારંવાર લોભ અને મોહના આંચકાઓથી અસ્ત-વ્યસ્ત બનવું પડશે, અને ત્યારે આપણે જોઈ શકીશું કે આપણે માટે સુખ-શાંતિ નામની કોઈ વસ્તુ રહી નથી. તેથી ભોગોથી વૈરાગ્ય મેળવવા માટે અંદરનો તાલમેળ સાધી લેવો પરમ

આવશ્યક છે. આવું કરવાથી બાકીનું કામ સરળ થઈ જશે.

હવે આપણને આપણા મૃત્યુનું ધ્યાન બરાબર રહેશે અને આપણામાં ક્ષણભંગુરતાની યાદ તાજી બની રહેશે, તો તેનાથી ધીરે ધીરે મોહ-રાત્રિ દૂર હટતી જશે, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે. આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે અલગથી પ્રયત્નો કરવા નહિ પડે. આપણે જે જગ્યાએ છીએ, તે જ જગ્યા પર રહીને આવું કરી શકીએ છીએ. જ્યારે આપણે શારીરિક મૃત્યુ અને આત્માની અમરતાનું ધ્યાન બરાબર રાખીશું, ત્યારે આપણે ગભરામણની જવાલામાં બળવું નહિ પડે અને આપણે ભોગોની જવાલાથી પણ આપણી જાતને બચાવી શકીશું. જે હોય તે, આપણે નિરંતર આત્મા અને શરીરને અલગ-અલગ જોતા રહેવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચારતા રહેવાથી આપણામાં આવી બાબતો અવશ્ય આવી જશે.

● વ્યસ્તતા અને અભાવગ્રસ્તતા એ બે એવાં બહાનાં છે, જેની આડમાં વ્યક્તિ પોતાનાં વિશિષ્ટ કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓથી લપાતો-હુપાતો રહીને પોતાને તથા બીજાઓને દગ્ગો આપનારાં બહાનાંઓ બનાવ્યા કરે છે.

● અંતઃકરણનું પરીક્ષણ, સુધારણા અને પરિષ્કારને ચાલુ રાખો, જેથી ભૌતિક પ્રગતિ અને આંતરિક શક્તિના માર્ગ પર દ્રુતગતિએ આગળ વધી શકો.

આપણે સંસારના કામોમાં લાગેલા રહેવું જોઈએ. આપણા ભાગે જે કાંઈ કામો આવે, તે સહર્ષ કરવાં જોઈએ. જો બધા લોકો કામ છોડવાનું શરૂ કરી દે, તો પછી કામ થશે કેવી રીતે? તેથી આપણે પ્રવાહ-પ્રાપ્ત જે કામો છે, તે તો કરવાનાં જ છે અને જ્યારે તે કામો કરીએ, તો સારી રીતે કરીએ, પરંતુ મનની ચિંતનધારાને સબળ અંતર્મુખી કરતા જઈએ. આવું કરતાં કરતાં આપણી અંદર દોષો પણ પ્રગટ થશે, તો આપણે તેમને આપણી સામે આવવા દેવા જોઈએ, ત્યારે જ તે દૂર થઈ શકશે.

આપણી શક્તિનો સદુપયોગ થાય, તેના માટે તટસ્થ ભાવથી સાંસારિક કર્મો કરવાના પ્રયાસો કરીએ. આવું જો આપણે કરીએ, તો કર્મનો બોજ આપણા પર નહિ પડે અને આપણે સંસારના બનીને તેમાં ફસાવાથી બચી જઈશું. વિનોબાજી કહે છે, “સમુદ્રના કિનારે ઊભા રહીને આપણે સમુદ્રની લહેરોનું દૃશ્ય જોઈ શકીએ છીએ. જે વ્યક્તિ તે લહેરોમાં ડૂબી રહી છે, તે આ દૃશ્યને કેવી રીતે જોઈ શકશે? તે જ રીતે આપણે પણ અભ્યાસ અને વિરક્તિ દ્વારા ધીરે ધીરે મનને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પરિણામે આપણે આપણી શક્તિનો ક્ષય રોકી શકીશું. એટલા માટે જ અનુભવી સંતોએ એ બાબત પર વારંવાર ભાર મૂક્યો છે કે આ સંસારને નશ્વર સમજો, પોતાના શરીરને નશ્વર સમજો, પોતાના મૃત્યુને હંમેશાં નજર સમક્ષ રાખો, ત્યારે તમે નિશ્ચિત ભાંવે કામ કરી શકશો અને સંસારમાં ફસાઈ જવાથી બચી જશો.

આપણે જે પ્રવાહપ્રાપ્ત કર્મ પામીએ તેમાં આપણો સંતોષ માનીએ અને તેને યોગ્ય રીતે કરવાનો અભ્યાસ કરીએ, તે કરતાં કરતાં પોતાની અંદર ચિંતન કરતા રહીએ અને એ બાબતનું ધ્યાન રાખીએ કે આપણા ચિંતનમાં આધ્યાત્મિકતાની વાતો જ વારંવાર આવે. આમ તો મન બહુ જ ચંચળ છે, તે આપણને અહીંથી તહીં ઉઠાડે છે, બેસાડે છે અને ફેંકતું રહે છે. તેથી ધીમે ધીમે જ તેને વશમાં કરી શકાય છે. આપણે સતત આ દિશામાં પ્રવૃત્ત રહેવાની ચેષ્ટા કરવી જોઈએ. જો કોઈ ચીજ આપણા મનને અનુકૂળ ન હોય, તો આપણે તે સમયે ક્રોધ અથવા ક્ષોભ દર્શાવવાની આવશ્યકતા નથી. આપણે તેને રોકીએ અને એમ સમજીએ કે દૈનિક જીવનમાં બધાને આ પ્રકારની આશા-નિરાશાનો અને સુખદુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે, કોઈપણ તેનાથી બચી શકતું નથી. એટલા માટે સુખદુઃખના જીવનથી ઉપર ઊઠવાની કળા સાધી લેવી જોઈએ.

આપણને જે કાંઈ પ્રાપ્ત થયેલ છે, તેમાં સુખ માનીએ અને સમજીએ ભગવાનની બહુ મોટી કૃપા છે કે તેણે મને આ વસ્તુનો અધિકારી બનાવ્યો. આપણે આપણાથી ઉપરનાઓ તરફ નહિ, નીચેના લોકો તરફ જોઈએ, ત્યારે આપણને સહેલાઈથી જાણ થશે કે આનાથી પણ ઓછી

સુવિધાઓ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ પોતાનું જીવન વિતાવી રહ્યા છે. આપણે તો તેમનાથી વધુ ભાગ્યશાળી છીએ. પરમેશ્વર પાસે જો માગવું હોય તો, આપણે માગીએ કે ભગવાન ! અમને એવી શક્તિ આપો કે અમે સુખ-દુઃખ બન્નેને ધૈર્યપૂર્વક સહી શકીએ અને જે કાંઈ અમને મળ્યું છે, તેમાં સંતોષ માનીને આગળ વધતા રહીએ. આ રીતે શક્તિની યાચનાથી આપણે આંતરિક શક્તિ પ્રાપ્ત કરીશું. ઉદ્ધિગતાથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકીશું.

જો બધા પ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા હોઈએ અને પોતાને બહુ ભાગ્યશાળી ચતુર અને યોગ્યતાસંપન્ન સમજવાનો અહંકાર આવી ગયો, તો ફરીથી એક એક કરીને આપણી અંદર દુર્ગુણોનો પ્રવેશ થશે, આપણી શક્તિનો ક્ષય થશે અને આપણે અશાંત બનવા લાગીશું. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિથી અલગ રહેવું અને પોતાની અંદર નમ્રતાનો વિકાસ કરવો તે પરમ આવશ્યક છે. આવું કરવાથી આપણે આપણી જાતને વધુ શાંત રાખી શકીશું અને સજ્જનોની નજીક બેસીને તેમના શિક્ષણને સહેલાઈથી હૃદયંગમ કરી શકીશું. તેથી નમ્રતાની પ્રાપ્તિ પછી આપણે સુરક્ષિત રહેવાની કળા આપોઆપ શીખી લઈશું અને પોતાની શક્તિનું રક્ષણ કરતાં કરતાં આ સંસારયાત્રાને આનંદપૂર્વક પૂરી કરી શકીશું. ત્યારે આપણને દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ થશે અને જો ક્યારેક ગભરામણી આપણને ઉદ્ધિગે બનાવશે, તો તેના પર ત્વરિત કાબૂ મેળવી શકીશું.

- ઈશ્વર પ્રત્યે પૂર્ણ સમર્પણ, ભક્તને પણ તેના જેવો જ બનાવી દે છે.
- જેમણે પોતાની સમગ્ર ઈચ્છાશક્તિ અને ક્રિયાને મહાન ઉદ્દેશો પ્રત્યે નિયોજિત કરી દીધી હોય એમની પાસે જ મહાનતા આવે છે.
- જેમના ચિંતનની દિશાધારા વિધેયાત્મક છે. તેમના દ્વારા જ સફળતા પ્રાપ્ત કરાય છે અને સુરક્ષિત રખાય છે. માનવીની સૌથી મોટી શક્તિ તેના સંકલ્પ તથા પુરુષાર્થના સંમિશ્રણમાં ઘુપાયેલી છે.

બહિરંગ યોગની સરળ સાધનાઓ

સાધનાનું પ્રથમ ચરણ છે - શરીરનું સંશોધન. તેમાં આહાર અને વિહારમાં પાછલા અભ્યાસોને છોડી દઈને નવી અવધારણાઓ કાર્યાન્વિત કરવાની હોય છે. આહારની બાબતમાં આપણા અભ્યાસો સ્વાદપ્રધાન હોય છે અને ઠાંસીઠાંસીને ખાવાના પણ. આ બન્ને વ્યવહારો આહારને તામસી બનાવી દે છે. જે પદાર્થમાં પ્રકૃતિ સમાવિષ્ટ હોય છે. તે જ સ્વાદ યથાર્થ છે. ફળોના પોતપોતાના સ્વાદો હોય છે તેમની ભિન્નતામાં રસ લેવો જોઈએ અને ખુશ રહેવું જોઈએ. અન્નને, શાકોને ઉકાળી લેવાથી તેમની કઠોરતા અથવા અસ્વાદિષ્ટતા મટી જાય છે. બાકેલા શાક ઘસુખરું એક જ સ્વાદના હોય છે. બાકેલાં અન્નમાં દાળ, ચોખા, દહિયા, ખીચડી વગેરેનો પોતપોતાનો સ્વાદ હોય છે. તે બધાં સુપાચ્ય પણ હોય છે. મુશકેલી ઊભી થાય છે - તળવાથી, શેકવાથી, ચીકાશનો સમાવેશ કરવાથી, ખાંડ અને મીઠું-મસાલાઓ ઉપરથી ભભરાવવાથી. આ તામસી સ્વાદ એક રીતે નશાબાજીની જેમ આદતનું અંગ બની જાય છે. આ લોલુપતામાં આહારની ઉચિત માત્રાનું ધ્યાન રહેતું નથી અને પેટની પાચન ક્ષમતાથી ઘણું વધારે ખાઈ લેવામાં આવે છે. આ વ્યતિક્રમ આળસ અને પ્રમાદ જન્માવે છે, મનમાં ઉત્તેજના અને ચંચળતા પણ પેદા કરે છે. રોગોનાં જડ-મૂળ અહીંથી નંખાય છે. જો અડધું પેટ ભોજનથી ભરવામાં આવે, અડધામાં હવા-પાણી માટે ખાલી રાખવાનો નિયમ અપનાવવામાં આવે, તો સમજી લેવું જોઈએ કે સામાન્ય સ્વાસ્થ્યમાં વધારો થશે અને રોગી શરીરમાં સુધારાનો ક્રમ તત્કાળ અમલી બનશે. ઓછું ખાનારા યોગીઓ હોય છે. તેના માટે સૌપ્રથમ અસ્વાદ પ્રતનું પાલન કરવું પડે છે. સંયમમાં સૌથી પ્રથમ સ્વાદનું તપ છે. તેનું તાત્પર્ય છે-પ્રાકૃતિક રૂપે પદાર્થોનું જે સ્વરૂપ છે, તેમાં જ સંતુષ્ટ રહેવું. ઉપરથી ચીકાશ અથવા મસાલાઓનો સમાવેશ ન થવા દેવો. જે અનાજ અને બટાટા જેવા કઠોર પ્રકૃતિના છે, તેને બાફી નાખવાં. સ્વાદની ઉપેક્ષા કરતાં જ આહારની અનાવશ્યક માત્રા ઘટી જાય છે, જે પાચનની મર્યાદામાં આવતું હોય એટલું જ પેટમાં નાંખવાનો અભ્યાસ બની જાય છે.

વિહારમાં શયન, જાગરણ અને વિશ્રામના કલાકોનું

નિર્ધારણ છે. આત્માનુશાસનનું આ બીજું ચરણ છે. સમયની એક ક્ષણ પણ વ્યર્થ ન ગુમાવવામાં આવે. શ્રમ, વિશ્રામ, ફરવાનું, સ્વાધ્યાય, સત્સંગ જેવાં આવશ્યક કાર્યોમાં પોતાના સમયને એ રીતે બાંધી લેવો જોઈએ કે તેમાં આળસ-પ્રમાદના પ્રવેશવાની ક્યાંય કશી ગુંજાશ ન રહી જાય. મનમરજીની દિનચર્યા ચાલવા દેવી એ એક રીતે રખડપટ્ટી અપનાવવા જેવું છે. આવી ઉચ્છૃંખલતા લાગે છે તો સારી, પરંતુ તેમાં સમય-સંપત્તિનું એવું અનાવશ્યક અતિક્રમણ થાય છે, જેમાં કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય હાથમાં લઈને પૂરું કરવાની વાત બની જ શકતી નથી. ભૌતિક કે આત્મિક સ્તરનાં જે કાર્યો કરવામાં આવે છે, તે બધાં અધકચરાં, લંગડા-કાણાં-કૂબડાં રહી જાય છે. તેને કારણે અસંતોષ ઊપજે છે, અપયશ મળે છે અને કૌશલ્યની કક્ષા નીચે ઊતરતી જાય છે.

વિહારમાં સ્વચ્છતા અને સાદાઈનો પણ સમાવેશ છે. વસ્ત્ર, ઉપકરણ જેને પણ કામમાં લેવામાં આવે, તે ભડકીલાં, મોંઘાં ન હોય. દરેક વસ્તુને સ્વચ્છ અને સુવ્યવસ્થિત રાખવામાં આવે. સ્વચ્છતા, સાદગી અને સૌજન્યની સાક્ષી પૂરે છે. સ્વચ્છતા, સુરુચિ, સંસ્કારિતા અને વ્યવસ્થિત બુદ્ધિની એ માનસિક જાગરૂકતાનું ચિહ્ન છે કે વસ્તુઓને સ્વચ્છ રાખવામાં આવે અને તેમને સાચવી સંભાળીને એ રીતે રાખવામાં આવે કે તે સુંદર લાગે. વ્યવસ્થાપૂર્વક કચરો પણ કચરાપેટીમાં ઢાંકીને રાખવામાં આવે, તો તે કુરૂપ લાગતો નથી અને બહુમૂલ્ય પાત્રો, ઉપકરણો, વસ્ત્રો, પુસ્તકોને પણ ગમે તેમ આડાઅવળાં વિખેરી દેવામાં આવે, તો તે કચરો જણાય છે. દરેક આંગણું, દીવાલ, ફર્નિચરની સંભાળ રાખવામાં આવે, તો તે બધાં સુંદર ચહેરાની જેમ આકર્ષક લાગે છે. સાધનાનો આ ત્રીજો પ્રસંગ છે, જેમાં મનોયોગનો પણ સમાવેશ થાય છે. આમ તો તેની ગણના વિહારમાં પણ થઈ શકે તેમ છે.

સુવ્યવસ્થા, સમય-સંપત્તિનું સુનિયોજન કરવાની સાથે મિતવ્યતા પર પણ આધારિત છે. આપણે એટલું ખર્ચ કરીએ, જેટલું જીવન ચલાવવા માટે નિતાંત આવશ્યક છે. કોઈ વ્યક્તિ વધારે કમાય છે, તો તેનો અર્થ એ નથી કે તેને અનાવશ્યક ખર્ચ કરવાની છૂટ મળી ગઈ છે. સમગ્ર

માનવસમુદાય એક પરિવાર છે. તેમાં સમર્થ અને અસમર્થ બધા હળીમળીને રહે છે. કમાનાર વ્યક્તિ જ કાંઈ બધું ખર્ચી નાખતી નથી, પરંતુ બધા હળીમળીને ખાય છે અને એકસરખી સુવિધાનો લાભ લે છે. કમાનાર અધિક ખર્ચ કરે અને જેઓ અસમર્થ છે, તે મોં જોતા રહે, તડપે, તો આ અનીતિ કોઈપણ સહૃદયી માટે અપનાવવા યોગ્ય નથી. આપણે સરેરાશ ભારતીયની જેમ ગુજરાન કરવું જોઈએ. જે અદક્ષતાને કારણે અથવા પરિસ્થિતિને કારણે નકામી સ્થિતિમાં દિવસો ગુજારે છે, તેમને જો ટેકો મળી શકે, તો ચોક્કસ જ ઊંચા આવવાની અને આગળ વધવાની સ્થિતિ અપનાવવા માટે ગતિશીલ બની શકે છે. નૈતિક જીવન, આધ્યાત્મિક જીવનની આ પણ એક અનિવાર્ય શરત છે. ઠાઠમાઠમાં અનાવશ્યક અપવ્યય કરવાથી આપણે અધ્યાત્મવાદી જીવન જીવી શકતા નથી. આ અનાચારથી પ્રત્યક્ષ જ અહંકાર વધે છે અને લોકોની ઈર્ષ્યાનું પાત્ર બનવું પડે છે. વૈભવ અને પ્રદર્શનની દૃષ્ટિથી નહીં, આપણે માત્ર સજજનતા અને સદાશયતાને અપનાવતા રહીને જ શ્રદ્ધા અને પ્રશંસાના પાત્ર બની શકીએ છીએ.

વ્યાવહારિક જીવનમાં અધ્યાત્મવાદી બનવાની બૌદ્ધિક પ્રક્રિયા એ છે કે આપણે દૂરદર્શી વિવેકશીલ બનીએ. આપણી ચારેબાજુ સારાનરસાનું મિશ્રણ ભરેલું છે. તેમાંથી કંઈપણ એવું નથી, જેમને યથાવત્ અપનાવી શકાય. અહીં કાદવમાં કમળ ખીલે છે અને સુરમ્ય છોડ પર વિષ ફૂલે ફાલે છે. સુંદરતાની પાછળ કુરૂપતાના અંતરાલમાં સુંદરતા ભરેલી હોય છે. અનાજને છડવામાં, ઉપણવામાં, ચાળવામાં ન આવે તો તેની સાથે ભળેલા કાંકરા દાંત તોડી નાંખશે અને પેટમાં પહોંચીને દર્દ ઉત્પન્ન કરશે. જે પુરાતન છે તે જ બધું સારું કે ખરાબ નથી કે નથી નૂતન. પુરાણાં ખંડેરો અને કપડાંને ત્યજી દેવા પડે છે. જૂનું ઘી વાસ મારવા લાગે છે. એ જ રીતે નવાં પ્રચલનોમાં ફેશનપરસ્તી, નશાબાજી, ઉચ્છૃંખલતા જેવી દુષ્પ્રવૃત્તિઓ પ્રગતિશીલતા કહેવાવા લાગી છે. સારામાં સારાં અને ખરાબમાં ખરાબ કામો કરનારાઓ આપણી જ આજુબાજુ મોટી સંખ્યામાં વિદ્યમાન રહે છે, તો પછી તેઓમાંથી કોનું આંધળું અનુકરણ કરવામાં આવે ? સંપ્રદાયો અને ધર્મોપદેશકોના કથનમાં એટલો મતભેદ હોય છે કે તેઓમાંથી કોઈપણ એકને પૂર્ણ સાચા ઠેરવવાનું કામ મુશ્કેલ છે. આવી સ્થિતિમાં એક જ માર્ગ સુરક્ષિત રહે છે કે સોનું ખરીદતી વખતે તેને કસોટી પર

કસવામાં અને અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે. તે પછી જે ખરું છે તેને અપનાવવામાં આવે અને જે ખોટું છે તેનો ત્યાગ કરી દેવામાં આવે. વિવેકની કસોટી પર કસપા ઉપરાંત કોઈ કથન કે પ્રચલનને અપનાવવામાં આવે, તો તે સત્યની નજીક પહોંચવાની સરળતમ અને પ્રામાણિક રીત હશે.

ઘણાં કાર્યો એવાં હોય છે, જે તત્કાળ લાભદાયક જણાય છે અને અંતમાં દુઃખદાયી પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે. ઘણાં કાર્યો એવાં હોય છે, જે મુશ્કેલીથી કષ્ટપૂર્વક હસ્તગત થાય છે, પરંતુ પાછળથી ચિરકાળપર્યંત સુખ આપે છે- તપ સાધન અને મરજીવાના મોતી શોધવાની જેમ. તેમાંથી કોને અપનાવવામાં આવે, તેનો સાચો નિર્ણય તે જ કરી શકે છે, જેનામાં દુરગામી પરિણામનું અનુમાન લગાવી શકવાની ક્ષમતા છે. અન્યથા કાંઈકને બદલે કાંઈક એવું હાથમાં આવે છે જેનાથી ચિરકાળપર્યંત પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે.

અણઘડ મન અને સુસંસ્કૃત વિવેકમાં સદાય મહાભારત મચેલું રહે છે. લોભ, મોહ અને અહંકારના દૈત્યો તેને પોતાની તરફ ઘસડે છે અને માનવોચિત ગૌરવ-ગરિમાનો આગ્રહ સંયમ અપનાવવા અને શાલીનતાના માર્ગ પર ચાલવાનો હોય છે. અંતર્દૈવ નાના-મોટા સ્વરૂપે બધાના અંતરમાં ચાલે છે. કુસંસ્કારી મન અને અણઘડ પરિવાર ધર્મને મૂર્ખતા અને અધર્મને બુદ્ધિમત્તા દર્શાવે છે. કહેવાતાં સગાંસંબંધીઓ પણ બહુમતી અને પ્રચલનની દુહાઈ આપીને કૌરવસેનામાં ભરતી થઈ જવા માટે કહે છે. આ જ ગીતા-ઉક્ત મહાભારતમાં અર્જુનની જેમ ગાંડીવ ઉકાવવું અને ભગવાનના હાથમાં રથની લગામ સોંપી દેવી તે વિજયશ્રી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉચિત માર્ગ છે. ☉

◆ પોતાનો સ્વાર્થ સાધતાં પહેલાં બીજાઓના લાભનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

◆ પોતાનાથી નાના અને પછાત લોકો જો દૃષ્ટિમાં રહે, તો જે મળ્યું છે તે પણ સુખદ અને પૂરતું જણાશે અને પોતાને સુખી અનુભવવાની મનોસ્થિતિ સદાય ટકી રહેશે.

આયુર્વેદ ચિકિત્સા પદ્ધતિ અત્યંત ઉન્નત, વૈજ્ઞાનિક અને સમૃદ્ધ છે. ચરકે આયુર્વેદને શાશ્વત અને સનાતન ગણ્યો છે. તેમની માન્યતા છે કે જ્યારથી જીવનનો ઉદ્ભવ થયો, ત્યારથી આયુર્વેદની સત્તા શરૂ થાય છે. સુશ્રુતે તો તેનો રચનાકાળ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિથી પહેલાં દર્શાવ્યો છે. આયુર્વેદના સર્જક, સ્વયં સૃષ્ટિના કર્તા બ્રહ્માજીએ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે આયુર્વેદ સૃષ્ટિના આદિકાળથી વિદ્યમાન છે. તેને ઉપવેદ પણ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક વિદ્વાનો તેને ઋગ્વેદનો તથા અધિકતર મનીષીઓ તેને અથર્વવેદનો ઉપવેદ માને છે. આ મત વિભિન્નતામાં પણ તેની ચિર પુરાતન પરંપરા અને વૈજ્ઞાનિકતા પરિલક્ષિત થાય છે, જે આજે વિશ્વવ્યાપી લોકપ્રિયતા હાંસલ કરી રહી છે.

ચરકે તેને પોતાના અનુભૂતિજન્ય જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેમના કથાનુસાર, “હિતાહિતં સુખં દુઃખમાયુસ્તસ્ય હિતાહિતમ્ । માનંય તથ્ય યત્રોક્તમાયુર્વેદઃ સ ઉચ્યતે ।” “જે શાસ્ત્રમાં હિત-અહિત, સુખદુઃખ, આયુ અને આયુષ્યને માટે ઉપયોગી-અનુપયોગી દ્રવ્ય, ગુણ-કર્મ વગેરેનાં પ્રમાણ અને લક્ષણોનું વિવેચન-વિશ્લેષણ હોય છે, તેનું નામ આયુર્વેદ છે.” તેથી આયુર્વેદ વૈયક્તિક જીવનના તમામ પ્રકારનાં દુઃખ, કષ્ટ, કલેશોની પૂર્ણ નિવૃત્તિનું શાસ્ત્ર છે. તે માનવશરીરને કષ્ટથી મુક્ત કરે છે, કેમ કે આ મર્ત્યભૂમિમાં શરીર જ એકમાત્ર એવું દિવ્ય સાધન છે, જેથી ભૌતિક અને આત્મિક પ્રગતિ મેળવી શકાય છે. આ ચિકિત્સાનો મુખ્ય અને પ્રમુખ સિદ્ધાંત છે કે શરીરમાં જે બિનઉપયોગી છે, તેને દૂર કરવું તથા જેનો અભાવ છે, તેની પૂર્તિ કરવી અને સામ્ય સ્થાપિત કરવું.

આયુર્વેદ, શરીરનો કાયાકલ્પ કરી નાખે છે. તે કેવળ રોગોને દૂર કરતો નથી, પરંતુ શરીરને નૈસર્ગિક અને પ્રાકૃતિક સ્વાસ્થ્ય પ્રદાન કરે છે. આ ચિકિત્સા પદ્ધતિથી શારીરિક સ્વાસ્થ્યના લાભની સાથોસાથ માનસિક પ્રસન્નતાની પણ ઉપલબ્ધિ થાય છે. આ ઉપચાર પ્રક્રિયામાં દુષ્પ્રભાવ અને નુકસાનનો ભય હોતો નથી. આ જ વિશેષતા અને મહત્તાને કારણે આયુર્વેદને અન્ય ચિકિત્સા પદ્ધતિઓથી સર્વોપરી અને સર્વોત્તમ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો છે, કેમ કે તે નિરાપદ છે. તેમાં કોઈ આપત્તિ નથી. પોતાની આ

શાશ્વત અને અદ્ભુત ઉપાદેયતાને કારણે આયુર્વેદ કેવળ આપણા દેશમાં જ પ્રચલિત નથી, પરંતુ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ તેની ઉપયોગિતા અને લોકપ્રિયતા વધતી જઈ રહી છે.

આજે ભારતીય વૈદિક સ્વાસ્થ્ય પ્રણાલી આયુર્વેદનો સ્વીકાર વિશ્વ કક્ષાએ પણ વધી રહ્યો છે. તેની પુષ્ટિ ગત વર્ષે અમેરિકા અને ઈંગ્લેંડમાં બે શાસકીય ઘોષણાઓ દ્વારા થઈ છે. પહેલી છે, ગયા વર્ષે ઈંગ્લેંડ દ્વારા ‘કોમ્પ્લીમેન્ટ્રી એન્ડ ઓલ્ટરનેટિવ મેડિસિન (CAM)ની શ્રેણીમાં પ્રયુક્ત ચિકિત્સા પદ્ધતિને વૈજ્ઞાનિકતા પ્રદાન કરવા માટે ‘હાઉસ ઓફ લોડર્સ’ સમિતિની રચના. આ સમિતિની રચના પોતે જ અદ્ભુત છે, કેમ કે તેમાંથી આયુર્વેદના પુરાતન સ્વરૂપને નવા વૈજ્ઞાનિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં પ્રયોગ કરવામાં આવશે અને આયુર્વેદમાં છુપાયેલી ગંભીર વૈજ્ઞાનિકતા પુનઃ પ્રગટ થશે તથા પ્રાચીનતાને નવીનતાના આધાર પર કસવામાં-પારખવામાં આવશે તેમાં કોઈ સંદેહ નથી. તેમાંથી પુરાતન ચિકિત્સા નવા સ્વરૂપમાં પ્રગટ થશે. બીજો મહત્વપૂર્ણ પ્રયાસ છે - અમેરિકાના એક પ્રભાવશાળી આયોગ દ્વારા ભારતીય આયુર્વેદ ચિકિત્સાને પશ્ચિમી ચિકિત્સા પદ્ધતિની તુલનામાં અધિક કારગત અને પ્રભાવશાળી બતાવવી અને નવા વૈજ્ઞાનિક ઢંગથી તેનો પ્રચાર-પ્રસાર અને પ્રયોગ કરવાની બાબત પર ભાર મૂકવો.

આ પ્રયાસ-પુરુષાર્થોથી આયુર્વેદનું સ્વરૂપ વિશ્વવ્યાપી થઈ શકે છે. તેને અપનાવવા-સ્વીકારવાની પાછળ એક તથ્ય બીજું પણ છે કે આજે વિશ્વ માનવસમુદાય એલોપેથી દવાઓના દુષ્પ્રભાવોથી ત્રસ્ત છે. એલોપેથી દવાઓનું અભ્યસ્ત પશ્ચિમી જગત આજે આ જ કારણસર ધોર નિરાશા અને હતાશાથી ભરાઈ ગયું છે, કેમ કે જે રોગ માટે આ દવાઓનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, તે રોગ સારો થવાની વાત તો દૂર રહી, બીજા ઓળખી પણ ન શકાય તેવા રોગોનો જન્મ પણ થઈ જાય છે. પરિણામે પશ્ચિમના જનમાનસમાં આ દવાઓ પ્રત્યે ઊંડી અરુચિ અને સંદેહનો ભાવ ધર કરવા લાગ્યો છે. આ સ્થિતિમાં પૂર્ણતઃ નિરાપદ ચિકિત્સા પદ્ધતિ આયુર્વેદને અપનાવવા, પ્રયોગ-ઉપયોગ કરવાની પ્રક્રિયા ચાલવા માંડી છે અને તેનો જ પ્રભાવ-પરિણામ છે કે બ્રિટનમાં આયુર્વેદ અને અન્ય વૈકલ્પિક ચિકિત્સા પદ્ધતિથી

ઉપચાર કરનારા ચિકિત્સકોની સંખ્યા ૫૦ હજાર છે. વર્ષ ૧૯૯૯માં આ ચિકિત્સકોએ ૫૦ લાખથી વધારે બીમાર લોકોનો ઉપચાર કર્યો હતો. આ અહેવાલ સ્વયં બ્રિટિશ સંસદની વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની ૬૭મી સિલેક્ટ કમિટી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યો. બી.બી.સી. દ્વારા કરાવવામાં આવેલ એક સ્વાસ્થ્ય સર્વેક્ષણ અનુસાર બ્રિટનમાં લોકો વૈકલ્પિક દવાઓના હેતુસર દર વર્ષે ૧.૬ અબજ પાઉંડ ખર્ચ કરે છે. તેમાંથી પાંચ કરોડ પાઉંડ આયુર્વેદિક દવાઓ માટે નિયોજિત થાય છે. ત્યાં વિભિન્ન પ્રકારની જડીબુટ્ટીઓનું પ્રચલન વધવા લાગ્યું છે.

બ્રિટેનની જેમ અમેરિકામાં પણ આયુર્વેદ ઉપચાર પદ્ધતિઓ પ્રત્યે રસ અને રુચિમાં વધારો થયો છે. અમેરિકાના સ્વાસ્થ્ય મંત્રીના નેતૃત્વમાં રચાયેલ 'લ્હાઈટ હાઉસ'ના એક આયોગના અહેવાલ અનુસાર પશ્ચિમી ચિકિત્સા પ્રણાલીની તુલનામાં પૂર્વીય સ્વાસ્થ્ય પ્રણાલી વધારે ઉપયોગી અને ઉપાદેય સાબિત થઈ રહી છે. આયોગનું એવું માનવું છે કે મોટા ભાગના અમેરિકનો હવે એલોપેથીને બદલે આયુર્વેદ, યોગ વગેરે તરફ વધુ આકર્ષિત થઈ રહ્યા છે. આ આકર્ષણ અમેરિકામાં આયુર્વેદની લોકપ્રિયતાને પ્રદર્શિત કરે છે અને એના પ્રભાવે અમેરિકામાં ઈ.સ. ૧૯૯૦ થી ઈ.સ. ૧૯૯૭ દરમિયાન કરવામાં આવેલ એક સ્વાસ્થ્ય સર્વેક્ષણમાં આ ચિકિત્સા પદ્ધતિથી ઉપચાર કરાવનારાઓની સંખ્યા ૩૩.૮% થી વધીને ૪૨.૧% થઈ ગઈ છે. વિશુદ્ધ રૂપથી આયુર્વેદિક ઉપચારમાં ૨.૫% થી ૧૨.૧%નો વધારો થયો છે. આ જ કારણસર અમેરિકાએ વર્ષ ૧૯૯૭માં આ ચિકિત્સા પદ્ધતિ પર ૨૭ અરબ ડોલરનું ખર્ચ કર્યું. અમેરિકી જનમાનસમાં આયુર્વેદની પ્રત્યે વધતી રુચિ, રસ અને વિશ્વાસને જોઈને

ત્યાંના સ્વાસ્થ્ય મંત્રાલયે પોતાના મેડિકલ અભ્યાસક્રમમાં આયુર્વેદનો સમાવેશ કરવાનું માનસ કેળવી લીધું છે.

આયુર્વેદની આ નિરાપદ અને ઉત્કૃષ્ટ ચિકિત્સા પ્રણાલીથી રશિયા પણ વણસ્પર્શ્યું રહ્યું નથી. ત્યાં પણ આ પ્રણાલી ખૂબ જ લોકપ્રિય બની રહી છે. આ જ કારણસર ગયા વર્ષે રશિયાની સરકારે ભારતીય આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પંચકર્મને સત્તાવાર માન્યતા આપી દીધી છે. એટલું જ નહિ, રશિયન પ્રશાસન અને સરકારે ભારત સરકારને આયુર્વેદ અને પંચકર્મ સાથે સંબંધિત પાઠ્યપુસ્તકો, સાહિત્ય વગેરેને રશિયન ભાષાઓમાં અનુવાદિત-પ્રકાશિત કરવાની વિનંતી આગ્રહ કર્યો છે. આ ઉપરાંત પોલેન્ડ પણ ભારત સરકારના સહયોગથી આયુર્વેદનાં અનેક પાસાંઓ પર સંશોધન અન્વેષણ કરી રહ્યું છે. ત્યાં પણ આ ઉપચાર પ્રક્રિયા વિકસિત થવા લાગી છે. આ રીતે કેનેડા, જર્મની, ફ્રાન્સ, હોંગકોંગ, ઓસ્ટ્રેલિયા તથા કેટલાક આરબ દેશોમાં પણ આયુર્વેદિક ઉપચાર પ્રક્રિયાને આશ્રય મળ્યો છે.

ભારતમાં જન્મેલ વૃદ્ધિ પામેલ ઉપચાર પ્રક્રિયાની વિશ્વવ્યાપી સ્વીકૃતિ અને ઉપયોગ, તેની પાછળ રહેલ વૈજ્ઞાનિકતા અને સમગ્રતાને માન્યતા પ્રદાન કરે છે. આ પુરાતન ચિકિત્સા પદ્ધતિને પોતાની રીતે સંપૂર્ણ અને સમગ્ર છે. તેમાં નીરોગી કાયા અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનું સમગ્ર વિધાન ભરેલું છે. આ જ કારણે ભારતે અનુભવેલી પ્રાચીન અને પુરાતન પદ્ધતિ પ્રત્યે પશ્ચિમની જનતા પણ ઉન્મુખ અને આકર્ષિત થઈ રહી છે. તેથી આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પદ્ધતિને 'એકવીસમી સદીની ચિકિત્સા પદ્ધતિ'ની ઉપાધિથી અલંકૃત કરવામાં આવે તો તેમાં કોઈ અતિશયોક્તિ નહીં થાય. ઋષિઓ દ્વારા શોધવામાં આવેલ આ ચિકિત્સા પદ્ધતિમાં જ આધુનિક માનવી પરિપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય, નીરોગીપણું અને પ્રસન્નતાનો મર્મ છુપાયેલો છે. ❀

વિધાતાએ એક વખત મનુષ્યોની સહાય કરવા માટે દેવદૂતને મોકલ્યો અને કહ્યું, જેમની જે કોઈ કામના હોય, તેને પૂરી કરી દેવી. દેવદૂત પોતાના કામમાં તત્પરતાપૂર્વક લાગી ગયો. અનુદાન અસંખ્ય લોકોને મળ્યાં, પરંતુ રોવાનું, કલ્યાંત કરવાનું કોઈનું ય બંધ ન થયું. સંકટોમાંથી કોઈને મુક્તિ ન મળી. આ અસફળતાથી મનુષ્ય, દેવદૂત અને વિધાતા - ત્રણે બિન્ન હતા. નારદજીને કારણ જાણવા માટે મોકલવામાં આવ્યા. જાણવા મળ્યું કે માણસ દુર્ગુણી છે. જે કાંઈ મેળવે છે તેને અનાચારમાં લગાવી દે છે, પરિણામે દરિદ્રતા મટતી નથી, સંકટ કપાતાં નથી. વિધાતાએ દેવદૂતને પાછો બોલાવી લીધો અને નિર્દેશમાં નવું પરિવર્તન કર્યું કે તેઓ માત્ર સદ્ગુણી, સદાચારીઓની જ સેવા કરે, અનાચારી-દુરાચારીઓને વરદાન ન આપે. ત્યારથી માંડીને આજ સુધી એ જ ક્રમ ચાલી રહ્યો છે. દેવતાઓની સહાય માત્ર સજ્જનોને જ મળે છે, દુર્જનોની આજીજી વણસાંભળી અને નિરર્થક બની જાય છે.

આયુર્વેદ-૪ વંધ્યત્વ નિવારણ માટે યજ્ઞોપચાર પ્રક્રિયા

(પાછલા કેટલાક અંકોથી વાચકોની માગ પર યજ્ઞોપચાર પ્રક્રિયાના સૂત્રો આપવામાં આવી રહ્યાં છે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા સમય-સમયે બતાવવામાં આવેલા આ પ્રયોગોના આધાર પર જ આ લેખમાળા પ્રકાશિત થઈ રહી છે. પરિજનોએ હવન-સામગ્રીની વ્યવસ્થા પોતે કરવાની છે અને આ પ્રયોગ પોતાના જ સ્તરે વિશ્વાસ હોય તો કરવાનો છે. હવન સામગ્રી શાંતિકુંજમાં માત્ર 'કોમન' પ્રકારની બનાવવામાં આવે છે, વિશિષ્ટ નહીં. તેના માટે શોધ તપાસના હેતુસર આયુર્વેદ ઉપચાર વિભાગ, શાંતિકુંજ ફાર્મસી, શાંતિકુંજના નામે અલગ પત્ર પાઠવવો જોઈએ. કોઈપણ રોગીને લઈને અહીં ચાલ્યા આવવું ન જોઈએ. આ સાધના-શિક્ષણ સ્થળ માત્ર છે. આ બાબતમાં સંપાદકને લખેલા પત્રોના ઉત્તરો આપવામાં આવશે નહીં. આમ તો યજ્ઞોપચાર પૂર્ણતયા નિરાપદ છે.)

સ્ત્રી રોગોમાં વંધ્યત્વ અથવાં વાંઝિયાપણું તથા પુરુષોમાં પુરુષરોગોમાં નપુંસકતાને સૌથી વધુ દુઃખમય માનવામાં આવે છે. તેના કારણે દામ્પત્ય જીવનમાં અનેકાનેક મુશ્કેલીઓ અને માનસિક વ્યથાઓનો સામનો કરવો પડે છે. આમ તો સામાન્ય બોલચાલની ભાષામાં વંધ્યત્વને વાંઝિયાપણું માની લેવામાં આવે છે, પરંતુ ઊંડાણથી જોતાં બન્નેમાં સ્પષ્ટ અંતર દેખાય છે. વંધ્યાપણાને અંગ્રેજી ભાષામાં 'ઈન્ફર્ટિલીટી' કહે છે, જ્યારે વાંઝિયાપણાને 'સ્ટર્ટિલીટી' કહે છે. સામાન્ય વંધ્યત્વ રોગ ગર્ભાધાનની નિષ્ફળતાને કારણે થાય છે, જ્યારે વાંઝિયાપણું પૂર્ણ વંધ્યાપનનો પરિચાયક હોય છે. તેમાં મહિલાની ગર્ભવતી થવાની સંભાવના રહેતી નથી, પરંતુ વંધ્યાપનની સમુચિત ચિકિત્સા થતાં સંતાનોત્પત્તિમાં પૂર્ણ સફળતા મળે છે.

આયુર્વેદ શાસ્ત્રોમાં વંધ્યાપનના કેટલાય પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે અને તેના જન્મજાત અને કેટલાંય કારણો ગણાવવામાં આવ્યાં છે. ચરક સંહિતા શરીર સ્થાન ર/પમાં આ કારણોનો ઉલ્લેખ કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે -
યોનિપ્રદોષાન્મસોદમિતાપાચ્છુકાસુગાહારવિહારદોષાત્ ।
અકલયોગાદ્બલસંસ્થાયમ્ય ગર્ભ ચિરદિવન્દતિ સપ્રજાપિ ॥
વીસ પ્રકારના યોનિ રોગોમાંથી કોઈ પ્રકારનો રોગ થવાથી, અંગવિશેષ દૂષિત થવાથી અથવા વિકારગ્રસ્ત થવાથી, કોઈ પ્રકારનો માનસિક આઘાત લાગવાથી, શુક્ર અથવા આર્તવ દૂષિત થવાથી, સમુચિત આહાર-વિહારનું

સેવન ન કરવાથી, અકાળે અથવા ઋતુકાળના અતિરિક્ત સમયમાં ગર્ભાધાન થવાથી, રોગો આદિને કારણે અથવા અધિક ઉપવાસ કરવાથી અથવા કુપોષણ વગેરેને કારણે, શરીર નિર્બળ થઈ જવાને કારણે, એક વાર સંતાનને જન્મ આપી ચૂકનારી અવંધ્યા સ્ત્રી પણ મોડે મોડે ગર્ભધારણ કરે છે. વંધ્યાપણાનાં કારણોનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં આમાં જ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે -

વિશંતિવ્યાપદો યોનેર્નિર્દિષ્ટા રોગે સંગ્રહે । ન શુક્ર ધારય -
ત્યેભિર્દોષોર્નિરુપદ્રુતા તસ્માદ્ગર્ભે ન ગૃહ્ણાતિ સ્ત્રી...॥

આયુર્વેદાચાર્યોના મતાનુસાર વંધ્યાપણું ત્રણ દોષોને કારણે થાય છે. (૧) આધિદેવિક (૨) આધિભૌતિક અને (૩) આધ્યાત્મિક દોષ. તેમાંથી મોટાભાગના આધિદેવિક દોષોનું નિરાકરણ યજ્ઞોપચાર પ્રક્રિયા દ્વારા કરી શકાય છે, જેમાં ગાયત્રી મહામંત્ર અથવા મહામૃત્યુંજયનો જપ-અનુષ્ઠાન પણ સમાવિષ્ટ છે. આધિભૌતિક દોષોને દૂર કરવા માટે આધુનિક ચિકિત્સા પ્રણાલી દ્વારા આવશ્યક તપાસ કરીને તદનુરૂપ ચિકિત્સા ઉપચાર કરવામાં આવે છે. આવશ્યકતા જણાતાં ઓપરેશન વગેરેની સહાય લેવામાં આવે છે. જેવા કે આધ્યાત્મિક દોષો હેઠળ સ્વનિર્મિત દોષો આવે છે. જેવા કે માનસિક દોષ અથવા મનોવિકાર, કુંઠાઓ, અનિચ્છા વગેરે. તેમને દૂર કરવા માટે મનોચિકિત્સા જપ, તપ, ધ્યાન, ઈશ નિષ્ઠા - વગેરેનો આશરો લેવો પડે છે. આમ જોવા જઈએ તો વંધ્યત્વ અને નપુંસકતા સાથે જોડાયેલા બધા વિકારોમાં આ પરમ આવશ્યક ઉપચાર છે.

સ્ત્રીઓમાં વંધ્યાપણું જે કારણો, દોષો અને ખામીઓના કારણે હોય છે, તેને ધ્યાનમાં લેતાં તદનુરૂપ ચિકિત્સા ઉપક્રમ અપનાવવામાં આવે છે. પ્રાચીનકાળથી જ આયુર્વેદાચાર્યોએ આ બાબતમાં ઊંડું અધ્યયન-સંશોધન કરીને કેટલીય નિર્દોષ વનૌષધિઓ શોધી કાઢી છે, જેનો એકલાનો અથવા સમ્મિલિત પ્રયોગથી સંતાનહીન દંપતિઓને સુસંતતિની પ્રાપ્તિ થતી રહી છે. આયુર્વેદના અંધોમાં આ પ્રકારની કેટલીય વનૌષધિઓનું વર્ણન છે, જેને ખાવાથી અને યજ્ઞીય ઉપયોગ કરવાથી વંધ્યત્વ રોગથી છુટકારો મેળવી શકાય છે. બ્રહ્મવર્ચસ્વ શોધ સંસ્થાનમાં કરવામાં આવેલાં અત્યાર સુધીના સંશોધનોથી એ સિદ્ધ થઈ

ચૂક્યું છે કે યજ્ઞ ચિકિત્સા દ્વારા ૬૦ થી ૭૦ ટકા સુધી સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. કોઈ કોઈ રોગોમાં વ્યક્તિના શારીરિક દોષોના કારણે ક્યારેક ક્યારેક નિષ્ફળતાઓની પણ સામનો કરવો પડે છે. આવા સંજોગોમાં યજ્ઞોપચાર અને ઔષધિઓને દોષ આપી ન શકાય. આ પ્રકારના દોષોને દૂર કરવા માટે આયુર્વેદના આદિ શલ્ય ચિકિત્સક સુશ્રુતે શલ્ય ચિકિત્સાની પણ સહાય લેવાનો નિર્દેશ કર્યો છે.

યજ્ઞોપચાર દ્વારા વંધ્યાપણું દૂર કરવામાં અને ગર્ભપુષ્ટિ માટે તેનાં વિભિન્ન કારણો, દોષો અને વાત, પિત્ત, કફ આદિ, પ્રકૃતિ અનુસાર અલગ અલગ વનૌષધિઓ મેળવીને તદનુરૂપ હવન સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવે છે, પરંતુ અહીં સામાન્યરૂપે સંતાનોત્પત્તિના માર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા અવરોધને દૂર કરવા અને વંધ્યત્વ દોષ મટાડવા માટે એક વિશેષ પ્રકારની સર્વસુલભ અને સર્વોપયોગી હવન-સામગ્રી આપવામાં આવી છે, જેનો હવન કરવાથી અને ખાવાથી મનોવાંછિત સફળતા મળી શકે છે.

(૧) વંધ્યત્વ દૂર કરવાની વિશેષ હવન સામગ્રી :

તેમાં નીચે લખેલ વનૌષધિઓ મેળવવામાં આવે છે
 (૧) સફેદ ફૂલોવાળી નાની ભોંયરીંગણી (લક્ષ્મણ પંચાંગ)
 (૨) પુત્રજીવાના ફળ કે મૂળ (૩) શિવલિંગીનાં બીજ (૪) શ્વેત વરિયારા (બલા અથવા ખિરૈટી)નાં મૂળ (૫) બ્રહ્મદંડી પંચાંગ (૬) શરપંખાનાં મૂળ (૭) અપરાજિતા (વિષ્ણુકાન્તા) પંચાંગ (૮) ઉટંગણ (૯) અશોકછાલ (૧૦) લોદર (૧૧) દેવદાર (૧૨) અશ્વગંધા (૧૩) જીવક (૧૪) વડના અંકુર (૧૫) ચંદન (૧૬) ખસ (૧૭) કમળ (૧૮) ઘોડાવચ (૧૯) અનંતમૂળ (૨૦) ચમેલીનાં ફૂલ (૨૧) જટામાંસી (૨૨) કુમુદિની (૨૩) નાગબલાની છાલ કે પાન (૨૪) નાગકેસર (૨૫) જટામાંસી (૨૬) નાગરમોથ (૨૭) પીપળાના પાકાં ફળના બી (૨૮) ઉમરાનાં પાકાં ફળ (૨૯) પારસ પીપળાનાં મૂળ અથવા તેનાં બીજ (૩૦) કૌચના મૂળ અથવા તેનાં બીજ

ઉપર જણાવેલી તમામ ૩૦ વસ્તુઓને સરખી માત્રામાં લઈને કૂટી-પીસીને ચૂર્ણ બનાવી લેવાય છે અને હવન સામગ્રી ક-૨નું લેબલ લગાવીને એક મોટા વાસણમાં રાખવામાં આવે છે. આ જ ત્રીસ ચીજોના સમગ્ર પાઉડરની થોડીક માત્રાને ઘૂંટીને, પીસીને વધુ બારીક બનાવીને કપડ છાણ કરી લેવામાં આવે છે અને તે ખાવા માટે એક અલગ સુરક્ષિત ડબ્બામાં રાખવામાં આવે છે. સંતાનોત્પત્તિની ઈચ્છુક મહિલાને આ જ બારીક પાવડરમાંથી દરરોજ સવારે અને સાંજે એક-એક ચમચી ચૂર્ણ-ધી, ખાંડ અથવા ગાયના દૂધની સાથે હવન કર્યા પછી ખવરાવવામાં આવે છે. આ પ્રયોગ ઓછામાં ઓછા ત્રણ મહિના સુધી

(ઋતુકાળના ચોથા દિવસ પછી) અપનાવવાનો હોય છે. નિત્ય હવન કરતી વખતે ઉપર્યુક્ત તૈયાર હવન સામગ્રી ક-૨માં પહેલાથી તૈયાર 'કોમન' હવન સામગ્રી ક-૧ને પણ સરખી માત્રામાં ભેળવી દેવામાં આવે છે અને પછી હવન કરવામાં આવે છે. તેને ખાવા માટે ઉપયોગમાં લેવાની નથી. આ 'કોમન' હવન સામગ્રીમાં નિમ્ન લિખિત ચીજો સમભાગમાં મેળવેલી હોય છે. અગર, તગર, દેવદાર, ચંદન, લાલ ચંદન, જાયફળ, લવિંગ, ગૂગળ, કરિયાતું અને ગળો - આમાં ગાયનું ઘી, ખાંડ, જવ અને તલ મેળવીને સૂર્ય ગાયત્રી મંત્રથી હવન કરવામાં આવે છે. સૂર્ય ગાયત્રી મંત્ર આ પ્રકારે છે -

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ ભાસ્કરાય વિદ્મહે દિવાકરાય ધીમહિ તન્નઃ સૂર્યો પ્રચોદયાત્ । અંતમાં 'સ્વાહા' શબ્દ જોડીને ઓછામાં ઓછી ચોવીસ આહુતિઓ નિત્ય અપાય છે. સંતતિ માટે પીપળા અથવા પલાશની સમિધા સૌથી વધારે ઉપયોગી સિદ્ધ થાય છે. તે જ રીતે કાષ્ઠ પાત્રોમાં ઉમરાનું કાષ્ઠપાત્ર અધિક લાભકારી હોય છે.

સ્ત્રીઓમાં વંધ્યત્વ રોગની જેમ જ પુરુષોમાં વિવિધ કારણોથી ઉત્પન્ન દોષ અથવા નંપુસક્તા પણ સંતાનોત્પત્તિમાં એકબહુ જ મોટો અવરોધ હોય છે. તેથી તેને માટે અલગ પ્રકારની નંપુસક્તાનાશક હવનસામગ્રીનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

(૨) નંપુસક્તાનાશક હવનસામગ્રી

આમાં નિમ્નલિખિત ચીજો સરખે ભાગે મેળવવામાં આવે છે અને તેનો પાઉડર તૈયાર કરીને સૂર્ય ગાયત્રીમંત્ર બોલતાં બોલતાં હવન કરવામાં આવે છે.

(૧) ગોખરું (૨) એખરો (૩) અક્કલકરો (૪) અશ્વગંધા (૫) શતાવરી (૬) લવિંગ (૭) જાયફળ (૮) કપૂર (૯) કૌચબીજ (૧૦) ઘોળી મૂસળી (૧૧) કાળી મૂસળી (૧૨) જેઠીમધ (૧૩) બલા (૧૪) જંગલી અડદ (૧૫) કદંબનાં ફૂલ (૧૬) કાયફલ (૧૭) ભિલામાનો ગર (શોષિત).

હવન કરતી વખતે ઉક્ત ચીજોમાંથી તૈયાર પાઉડરમાં સરખી માત્રામાં પૂર્વવર્ણિત કોમન હવન સામગ્રી ક-૧ને મેળવી લેવામાં આવે છે. ક-૧ થી ૧૭ સુધીની ઉપર વર્ણવેલ વનૌષધિઓને હવન કરવાની સાથોસાથ ખાવામાં પણ પ્રયોજવામાં આવે છે. તેના માટે તે પાઉડરને વધુ કૂટી-પીસીને કપડ છાણ ચૂર્ણ તૈયાર કરી લેવામાં આવે છે. આ ચૂર્ણની એક ચમચી માત્રા સવારે અને સાંજે દૂધની સાથે અથવા ઘી અને ખાંડની સાથે ખાવામાં આવે છે. ભિલામાનો ગર હંમેશાં શોધન કર્યા પછી જ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. તેને હવન સામગ્રીમાં જ ન મેળવતાં અલગથી પણ ત્રણ ગરની માત્રામાં દરરોજ એકલાં ખાઈ શકાય છે. શોધન કરવા માટે પાકા થયેલા કાળા ભિલામાને લઈને એક થેલામાં નાખવામાં આવે છે અને તેમાં

ઈંટ અથવા નળિયાના નાના નાના ટુકડા નાખવામાં આવે છે. તે પછી થેલો ઉઠાવીને અડધો કલાક સુધી ચારે બાજુથી ઊલટાવી-સુલટાવીને પટકવામાં આવે છે. આનાથી ભિલામાનો જેરી રસ ઈંટ અથવા નળિયાના ટુકડાઓ ચૂસી લે છે. આ ઉપરાંત ભિલામાને કાપીને અંદરનો ગર કાઢી લેવામાં આવે છે. અંદર સફેદ ગર મળશે. આ બાબતનું અહીં વિશેષરૂપે ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે જો કોઈ કારણસર હાથમાં બળતરા થવા લાગે તો કોપરેલ લગાડી દેવામાં આવે અથવા ઘી ચોપડી દેવામાં આવે. ભિલામાના જેરી રસથી બચવા માટે ગર કાઢતી વખતે હાથમાં કપડું લપેટી લેવું જોઈએ. નપુંસકતા ખિટાવવા, આંતરિક દોષોને દૂર કરવામાં આ ગરની વિશેષ ભૂમિકા હોય છે.

(૩) ગર્ભપુષ્ટિની વિશેષ હવન-સામગ્રી

આમાં નીચે લખેલી ચીજવસ્તુઓ મેળવી દેવામાં આવે છે. (૧) વરિયાળી (૨) કાસની (૩) ધાણા (૪) ખસ (૫) ખસખસના ડોડા (૬) મીઠા ઈન્દ્રજવ (૭) કેસૂંડાંનાં ફૂલ (૮) મોટી કિસમિસ (૯) ગુલાબનાં ફૂલ (૧૦) બ્રહ્મદંડી.

આ તમામ દસ વસ્તુઓ એકસરખી માત્રામાં લઈને પાઉડર બનાવી દેવામાં આવે છે અને એક વાસણમાં 'ગર્ભપુષ્ટિ'ની વિશેષ હવનસામગ્રી ક-૨નું લેબલ લગાવીને તેમાં સુરક્ષિત રાખી દેવામાં આવે છે. આ દસ ચીજોની સમ્મિલિત માત્રાનો કેટલોક ભાગ બારીક રીતે કુટી-પીસીને કપડ છાણ કરી લેવામાં આવે છે અને તેને નિત્ય હવનની સાથે ખાવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. ખાવા માટે માત્રા એક-એક ચમચી સવારે અને સાંજે ગાયના દૂધ અથવા ઘી અને ખાંડની સાથે લેવામાં આવે છે. ગર્ભવતી મહિલાઓ માટે આ વિશેષરૂપે ઉપયોગી છે. તેનો હવન કરનારી અને ચૂર્ણના રૂપમાં ખાનારી માતાઓનાં સંતાનો સ્વસ્થ, સુંદર, દૃષ્ટપુષ્ટ અને દીર્ઘજીવી હોય છે.

હવન કરતી વખતે પહેલાંથી તૈયાર કરવામાં આવેલ 'કોમન' હવન સામગ્રી ક.૧ની સમાન માત્રાને ઉક્ત 'ગર્ભપુષ્ટિ'ની વિશેષ હવન સામગ્રી ક-૨માં મેળવીને સૂર્ય ગાયત્રી મંત્રથી હવન કરાય છે. આ હવનનો ઉપચાર સમગ્ર ગર્ભકાળ સુધી કરતાં રહેવાથી માતા અને શિશુ બન્ને માટે વિશેષ લાભકારી સિદ્ધ થાય છે.

ધણું ખરું એવું જોવા મળે છે કે કેટલીક વાર ગર્ભવતી મહિલાઓને જીવ ચૂંથાવો, ચક્કર આવવાં, ઊલટી થવી, વગેરેથી માંડીને ગર્ભસ્ત્રાવ થવા સુધીની અનેક પરેશાનીઓનો સામનો કરવો પડે છે. આવી સ્થિતિમાં ઉપર્યુક્ત હવન-ઉપચારની સાથે વર્ષવેલાં ચૂર્ણના સ્થાને ગર્ભસ્થાપનના ત્રીજા-ચોથા મહિનાથી નિમ્નલિખિત 'ગર્ભરક્ષક પૌષ્ટિક ચૂર્ણ'નું સેવન કરાવવું જોઈએ. તેમાં નીચેની ચીજવસ્તુઓ મેળવવામાં આવે છે.

(૧) અક્કલકરો-૬ ગ્રામ (૨) જાયફળ-૭ ગ્રામ (૩) જાવિત્રી-૭ ગ્રામ (૪) ચિત્રક-૭ ગ્રામ (૫) કપૂરકાયલી - ૭ ગ્રામ (૬) ઘાવડીનાં ફૂલ - ૭ ગ્રામ (૭) તકમરિયા - ૭ ગ્રામ (૮) તજ ૭ ગ્રામ (૯) મોટી ઈલાયચી ૭ ગ્રામ (૧૦) અશ્વગંધા - ૭ ગ્રામ (૧૧) નાની પીપળ - ૧૦ ગ્રામ (૧૨) મરી ૧૦ ગ્રામ (૧૩) બહમન લાલ - ૧૦ ગ્રામ (૧૪) બહમન શ્વેત - ૧૦ ગ્રામ (૧૫) દાલચીની-૧૮ ગ્રામ (૧૬) ખાખરાનાં સૂકાં પાંદડાં - ૨૪ ગ્રામ (૧૭) સુંઠ-૨૭ ગ્રામ (૧૮) રૂમી - મસ્તગી - ૨૭ ગ્રામ (૧૯) મોતીની છીપનું ચૂર્ણ (મુક્તાશુક્તિ) ૧૨ ગ્રામ અને (૨૦) સાકર - ૩૬૦ ગ્રામ.

આ તમામ વીસ ચીજવસ્તુઓને કૂટી-પીસીને કપડછાણ કરીને એકરૂપ કરી લેવી જોઈએ અને હવન કર્યા પછી એક-એક ચમચી સવારે અને સાંજે ગાયના દૂધની સાથે ગર્ભિણીને ખવરાવતા રહેવું જોઈએ. ડાયબિટીસથી ગ્રસ્ત ગર્ભિણી સ્ત્રીને માત્ર ક્રમ ૧ થી ૧૮ સુધીની ચીજોમાં બનાવેલ પાઉડર જ પા ચમચીની માત્રામાં બન્ને સમય આપવી જોઈએ. તેમાં ખિસરી મેળવવી ન જોઈએ. આ ગર્ભસ્થ શિશુની ઈન્દ્રિયોને પુષ્ટ કરીને તેને સ્વસ્થ, સુંદર અને દીર્ઘજીવી બનાવે છે. માતાના સ્વાસ્થ્યને પણ સારું રાખે છે અને ગર્ભાવસ્થાના સમયે થનારા બધા ઉપદ્રવને શાંત કરે છે.

ધણું ખરું એવું જોવા મળે છે કે કોઈ કોઈ પરિવારોમાં માત્ર કન્યા જ જન્મે છે. તેથી જેને બાળકની ઈચ્છા હોય, તેમણે 'ગર્ભપુષ્ટિ'ની વિશેષ હવન-સામગ્રીમાંથી હવન કરવાની સાથોસાથ ઈચ્છુક મહિલાને વિચાપોતાના પાકેલાં ચાર ફળો પ્રતિદિન અથવા શિવલિંગીનાં સાત બીજ અને મોરપંખનો એક ચંદોવા ઘૂંટી-પીસીને પ્રતિદિન અથવા શિવલિંગીનાં બીજ ૧૦ ગ્રામ, જિયાપોતાનાં ૨૧ ફળો, સફેદ ફૂલોવાળી નાની કંટકારીની જડ અથવા પંચાંગ-૧૦ ગ્રામ અને મોરપંખના ચંદોવા-૭ નંગ લઈને બધાંને સારી રીતે ખરલમાં વાટીને ૩૦ ગ્રામ જૂના ગોળની સાથે મેળવીને ૨૧ ગોળીઓ બનાવીને ખવરાવવી. આ ગણેમાંથી કોઈ એકને દરરોજ પ્રાતઃકાળે ખાલી પેટે, વાછરડાવાળી ગાયના દૂધની સાથે એક-એક માત્રા અથવા એક-એક ગોળી ઋતુકાળના ચોથા દિવસ પછી સાત દિવસો સુધી તેમને ખવરાવવી જોઈએ. આ જ રીતે આગલા મહિને પણ સાત-સાત દિવસો સુધી એક-એક માત્રા ખવડાવવી જોઈએ. આ જ ક્રમ ત્રણ મહિના સુધી ચાલુ રાખવો જોઈએ. તેનું સેવન કર્યા પછી એક કલાક સુધી કાંઈપણ ખાવું ન જોઈએ. ઉપર્યુક્ત તમામ ઉપચારોની સાથે અત્યંત ખાટા, તીખા, ચટપટા, ખારા અને ગરમ પદાર્થોની પરેજી પાળવી જરૂરી છે. (ક્રમશઃ)

પહેલાં સાચા શિષ્ય બનો

ધર્મરાજ બધા પર એક નજર નાંખીને ધર્માસન પર બેસી ગયા. તે દિવસે તેમના દ્વારે પ્રચંડ ભીડ હતી. અનેક જીવાત્માઓ પોતાના વિશેનો ફેંસલો સાંભળવા માટે અધીરા હતા. બધાને પોતપોતાનો દાવો હતો. મોટે ભાગે બધાને પોતપોતાનાં સત્કર્મોનો, પોતાના પુણ્યોનો ભારે ગર્વ હતો. દરેક આત્માનું એમ માનવું હતું કે તે પોતે સ્વર્ગમાં સૌથી પહેલાં પ્રવેશવાનો અધિકારી છે. ચિત્રગુપ્ત તેમનો હિસાબ-કિતાબ પોતાની રોજવહીના ખાતામાં જોઈ રહ્યા હતા અને ધર્મરાજને વાસ્તવિક માહિતી આપી રહ્યા હતા.

આ પ્રક્રિયામાં થનારો વિલંબ કોઈથી પણ સહેવાય તેમ નહોતો. કેટલાક પંડિતોએ ચિત્રગુપ્તને અકળાઈને કહ્યું “આપ આ શો વિલંબ કરી રહ્યા છો? આપને વિદ્વાનોનું સાચી રીતે સન્માન કરવાનું પણ આવડતું નથી. અમારે માટે તુરત જ સ્વર્ગની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે.” પંડિતોના આ ઉગ્ર મિજાજના જવાબમાં ચિત્રગુપ્તે સંયમિત સ્વરમાં કહ્યું “મહારાજ, આપ લોકો થોડો સમય રાહ જુઓ. પહેલાં અમે આપ લોકોની બાબતમાં માહિતી મેળવી લઈએ કે જે જ્ઞાન આપે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે શાસ્ત્રો દ્વારા પ્રાપ્ત કર્યું છે કે સ્વયં પોતાની રીતે? કેમ કે કેવળ પુસ્તકિયા જ્ઞાનનું અહીં કોઈ મૂલ્ય નથી.”

એટલામાં એક સંન્યાસી ભીડને ચીરતા પોતાની આગળ ઊભેલા જીવાત્માઓને ધક્કો મારીને આગળ આવી પહોંચ્યા અને કહેવા લાગ્યા, “મેં ઘણા ઉપવાસો કર્યા છે, અનેક કષ્ટો સહ્યાં છે. વેદાંતનાં વાક્યોનું રટણ કર્યું છે, ભલા, મારા સમયમાં મારાથી મોટો બીજો કોણ હતો?” આ અંગે ચિત્રગુપ્તે કહ્યું, “સ્વામીજી, થોડો સમય થોભો. અમે જરા તપાસી લઈએ કે આટલી બધી તપસ્યા આપે શા માટે કરી? ક્યાંક તેની પાછળ આપના અહંકારનું કોઈ સૂક્ષ્મ પ્રયોજન નહોતું ને? કેમ કે જ્યાં પ્રતિષ્ઠા અને સન્માનની લાલસા છે, ત્યાં નથી કોઈ ત્યાગ હોતો, નથી તપ હોતું.”

ત્યારે ત્યાં જનતાના કેટલાક સેવકો આવી પહોંચ્યા તેઓ પણ સ્વર્ગમાં પ્રવેશ મેળવવાની ઉતાવળમાં હતા. ચિત્રગુપ્તે તેમને કહ્યું, “આપ લોકોની પણ ભૂલ થઈ છે. જે સેવા પુરસ્કાર માગે છે, તે સેવા જ નથી. તો પણ આપના વિશે અમે જાણકારી મેળવી લઈએ.”

ત્યારે જ ચિત્રગુપ્તની નજર સૌથી પાછળ અંધારામાં ઊભેલ એક વ્યક્તિ પર પડી. ચિત્રગુપ્તે પૂછતાં તેણે કહ્યું, “મહારાજ, ક્યાં હું અને ક્યાં સ્વર્ગ? હું તો કોઈપણ રીતે સ્વર્ગના પ્રવેશનો અધિકારી નથી. મેં સ્વર્ગને લાયક શું કર્યું છે? હું તો રહ્યો સાવ અજ્ઞાની. મને નથી શાસ્ત્રની ખબર, કે નથી સંસ્કૃત આવડતું. સંન્યાસ વિશે મને જાણકારી નથી. મારી પાસે કંઈ હતું જ નહિ, જેને હું છોડી શકું અને રહી સેવાની વાત, જે હું કરી નથી શક્યો.”

ચિત્રગુપ્ત તેની વાતને ખૂબ ધીરજપૂર્વક સાંભળી રહ્યા હતા. તે કહી રહ્યો હતો, “મહારાજ મેં તો બસ ફક્ત મારા ગુરુની વાત જ માની છે. તેઓ જેમ કહેતા ગયા, તેમ હું કરતો ગયો. તેનાથી વધારે કંઈ જાણવા શીખવા લાયક મારામાં બુદ્ધિ જ ન હતી. મારાથી જીવનમાં કેટલાંક ખરાબ કામો પણ થયાં હશે. હા, એટલું હું અવશ્ય કહી શકું, મારા મનમાં મારા ગુરુદેવ માટે પ્રેમ હતો. પીડિત મનુષ્યોની સેવા માટે તત્પરતા રહેતી. આપને ત્યાં જો તેનું કંઈ મળતું હોય તો હું નરકમાં જવા ઈચ્છું છું.”

આત્મચિંતન અને આત્મશોધનની સાધના જ,
આત્માને પરમાત્માનું પદ પ્રદાન કરે છે.

“પણ નરક શા માટે?” ચિત્રગુપ્ત થોડા ચોંકી ગયા, ધર્મરાજ પણ નવાઈ પામ્યા. અન્ય જીવાત્માઓ પણ થોડા ખળભળ્યા. બધાના મનમાં જાગેલી જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં તેણે કહ્યું, “વાસ્તવમાં હું ઈચ્છું છું કે નરકની યાતનાઓથી મારાં પાપ સાફ થઈ જાય અને હું એવી પવિત્રતા અને પાત્રતા મેળવી શકું, જેનાથી મારા ગુરુજી મારા આગળના કોઈ જીવનમાં મને અપનાવી શકે. તેમની દૃષ્ટિએ હું સત્પાત્ર બની શકું.”

આ વખતે ધર્મરાજે ખુદે કહ્યું, “તમે સાચા શિષ્ય છો. જે શિષ્ય બની શક્યો છે, તે સમસ્ત માનવીઓમાં ધન્ય છે. સ્વર્ગના દ્વારો સદાય તમારા માટે ખુલ્લાં છે, મોક્ષ પણ તમને સુલભ છે. પોતાના સદ્ગુરુની ભક્તિથી વધારે અન્ય કોઈપણ કર્મ શ્રેષ્ઠ નથી.”

યોગસાધનામાં 'અભ્યાસ'નું મહત્ત્વ

(યોગસાધનાનું પગલું ક્યારે કઈ દિશામાં વળે છે, તે પ્રસ્તુત સ્તંભના માધ્યમથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. સાધકોના માર્ગમાં આવનારા પ્રશ્ન કંટકોને હટાવવાની-વીણવાની પૂરી વ્યવસ્થા તેના ઉજાસમાં સંભવિત છે. તેનાં કિરણો સાધકોના અંતર્મનના અંધકારની ગૂંગણામણ અને ગભરામણને હટાવે છે. તેનાથી સાધકોમાં પોતાની સાધના માટે હિંમત અને હામ વધે છે. આ યોગકથાની પાછલી કડીઓ તમામ યોગ સાધકોને આ જ અનોખી ભેટ આપતી રહી છે. અત્યાર સુધીમાં અનેક સાધકોએ પોતાના અનુભવો લખ્યા છે, આ અનુભવોથી જાણવા મળે છે કે આ કેવળ એક લેખમાળા જ નથી, પરંતુ સાધકો અને મહાન ગુરુઓની વચ્ચે નિરંતર ચાલનાર રહસ્યમય વાર્તાલાપ છે. મહર્ષિ પતંજલિ અને પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ ખુદ આ યોગકથાના માધ્યમથી અસંખ્ય સાધકોની ભાવનાઓને સાંભળે છે અને તેમને પોતાની યૌગિક અનુભૂતિઓના અમૃતરસના ભાગીદાર બનાવે છે. આ યોગકથાના શબ્દો તો બસ તેમના વિચારતરંગોના માધ્યમ માત્ર છે. તેનાથી વધુ બીજું કંઈ જ નથી.)

ગત અંકમાં યોગસાધકોને નિરંતર ખટકનારા ઝેરીલા પ્રશ્નકંટકોની અનોખી શલ્યક્રિયા હતી. અગણિત સાધકોનાં મન સદાય એક જ સવાલનો ડંખ અનુભવે છે, શું કરીએ મનમાં સાધનાની ઈચ્છા તો ઘણી છે, પણ મન જ લાગતું નથી. મનની ચંચળતા, સાધનામાં ટકવા જ દેતી નથી. આમ તો ભલે મન થોડું શાંત બની રહે, પરંતુ સાધનાના આસન પર બેસતાં જ તેની ભાગદોડ, વાનરકૂદ શરૂ થઈ જાય છે. કોણ જાણે ક્યાં ક્યાંના વિચારો મનને પજવે છે. ક્યારેક ક્યારેક તો ખરાબ વિચારો, ખરાબ ભાવનાઓની અસંખ્ય પ્રેતછાયાઓ ઘેરો ઘાલીને ઊભી રહી જાય છે. તે એટલી બધી હઠીલી હોય છે કે કોઈપણ રીતે હટતી જ નથી. સમજાતું નથી કે તેમનાથી બચીને ક્યાં ભાગી છુટીએ ? સાધકોની આ ગભરામણની પીડાનું મહર્ષિ પતંજલિ સમાધાન બતાવે છે - 'અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય' જેટલા ઊંડા, જેટલા ગાઢ થતા જશે, તેટલી મનની મૂંઝવણ ઉકેલાતી જશે. મનની પરેશાનીઓ થંભતી જશે. ચંચળતા, સ્થિરતામાં બદલવા લાગશે, પરંતુ આ વિવેચનાની સાથોસાથ યોગસાધકોનો આગળનો સવાલ સામે આવ્યો કે છેવટે આ અભ્યાસ છે શું અને તે કઈ રીતે કરીએ ?

તેના સમાધાનમાં મહર્ષિ આગળનું સૂત્ર કહે છે-
તત્ર સ્થિતૌ યત્નોહભ્યાસઃ ॥ ૧ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ : તત્ર = તે બન્ને અભ્યાસ અને વૈરાગ્યમાંથી,
સ્થિતૌ = ચિત્તની સ્થિતિમાં, યત્ન = પ્રયત્ન કરવો, અભ્યાસ

= અભ્યાસ છે. એટલે કે આ બન્નેમાં ચિત્તની સ્થિતિમાં (પોતાનામાં દઢતાથી) પ્રતિષ્ઠિત થવાનો પ્રયાસ કરવો તે અભ્યાસ છે. અભ્યાસના સામાન્ય મહિમાથી તો આપણામાંથી ઘણુંખરું બધા પરિચિત છીએ. નાનાં બાળકો અને ગામના ખેડૂતોથી માંડીને વિશિષ્ટો, વરિષ્ઠો અને વિશેષજ્ઞો સુધ્યાં તેના મહિમાનું ગુણગાન કરે છે. ગ્રામીણ જીવનમાં અભ્યાસ વિશે એક કહેવત વારંવાર સાંભળવા મળે છે 'કરત-કરત અભ્યાસ કે જડમતિ હોત સુજાન ।' રસરી આવત જાત હૈ સિલ પર પરત નિશાન ।' અર્થાત્ - અભ્યાસ કરતાં કરતાં એકદમ જડમતિ પણ સુવિજ્ઞ - સુજાણ બની જાય છે. જેવી રીતે નિરંતર દોરડું પથ્થરની સાથે ઘસાવાથી પથ્થર પણ નિશાન પડી જાય છે. મનુષ્યની બધી ક્ષમતાઓ, તેના અભ્યાસનું જ ફળ છે. એટલે સુધી કે પશુ-પક્ષી પણ અભ્યાસના જોરે એવી એવી કરામતો બતાવવા માંડે છે, જેને જોતાં દાંત તળે આંગળી દબાવી દેવાનું મન થાય છે.

બાહ્ય જીવનમાં, લૌકિક જીવનમાં અભ્યાસના ઢગલાબંધ ચમત્કારો આપણે રોજ જોઈએ છીએ. ખુદની અંગત જિંદગીમાં પણ અભ્યાસના અનેક અનુભવોનો આપણે જ્યારે ત્યારે અનુભવ કર્યો છે, પરંતુ આ અભ્યાસ આંતરિક જીવનમાં, આધ્યાત્મિક જીવનમાં કેવી રીતે કરવામાં આવે, તે વાત સમજવી હજી બાકી છે. આધ્યાત્મિક જીવનમાં, આંતરિક પ્રયાસ. એક એવી હોંશપૂર્વકની કોશિશ, જેનો

મતલબ છે કે તેના પહેલાં આપણે બહાર ધપીએ, તે પહેલાં આપણે આપણે અંદર આગળ ધપવું જોઈએ. પહેલાં આપણે આપણા કેન્દ્રમાં સ્થિર થવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પહેલાં આપણા કેન્દ્રમાં સ્થિત થઈને વિચાર કરીએ અને પછી કંઈ બીજું નિર્ણય કરીએ. આ એટલી મોટી રૂપાંતરકારી ઘટના છે કે એકવાર જ્યારે આપણે આપણી પોતાની અંદર કેન્દ્રિત થઈ જઈએ છીએ તો સમગ્ર બાબત જ અલગ દેખાવા લાગે છે, બંધબંધું પરિદેશ જ બદલાઈ જાય છે.

આ રીતે કેન્દ્રમાં સ્થિત થવા માટે શું કરવું ? તે જવાબમાં પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ કહ્યા કરતા હતા કે જપ, ધ્યાન, પ્રાણાયામ આદિ યોગાભ્યાસની બધી પ્રક્રિયાઓ તે માટે જ છે. યોગની બધી પ્રક્રિયાઓનો એક જ મતલબ છે કે આપને આપનો પોતાનો પરિચય કરાવે. આપને આપના પોતાનામાં સ્થિત કરી દે. જો કે ક્યારેક ક્યારેક એવું જોવા મળે છે કે ઘણાં વર્ષોથી જપ કરનાર, ધ્યાનનો અભ્યાસ કરનાર લોકોમાં પણ કોઈ ગુણાત્મક મૌલિક પરિવર્તન આવી શકતું નથી. એનું કારણ પ્રક્રિયાઓનો દોષ નથી, પરંતુ તેના અભ્યાસમાં ખામીઓ છે. ધ્યાનમાં રહે કે યોગ-પ્રક્રિયાઓ માત્ર ક્રિયાત્મક નથી, તેમાં ઊંડી વિચારણા અને ઉચ્ચ ભાવનાઓ પણ સમાવિષ્ટ છે.

ભગવદ્ગીતામાં તેના વિશે કહેવામાં આવ્યું છે.

અશ્રદ્ધયા હુતં દત્તં તપ્તસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।
અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્પ્રિય નો ઈહ ॥

“હે પાર્થ, અશ્રદ્ધાથી કરવામાં આવેલો હવન, આપવામાં આવેલું દાન, તપવામાં આવેલું તપ અને બીજી જે કોઈ આધ્યાત્મિક ક્રિયાઓ કરવામાં આવી છે, તે બધી જ અસદ્ છે, તેનું કોઈ પરિણામ આધ્યાત્મિક જીવનમાં નથી કે નથી આ લૌકિક જીવનમાં.” એટલા માટે યોગાભ્યાસની કોઈપણ પ્રક્રિયા હોય, તેમાં ઊંડી શ્રદ્ધા અને પવિત્ર વિચારણાનો સમાવેશ અત્યંત જરૂરી છે.

આ સંબંધમાં વૃંદાવનના સંત સ્વામી અખંડાનંદ

મંગોલિયાવાસી યાંગસેન નામના ન્યાયાધીશ અફસરની પાસે તેમનો એક મિત્ર પહોંચ્યો અને અશરફીઓની થેલી ભેટમાં આપતાં બોલ્યો, “આપ મારું કામ કરી દો. આ લેવડ-દેવડની વાત આપના અને મારા સિવાય બીજું કોઈ જાણશે નહિ.”

યાંગસેન ક્યારેય કોઈની પાસે લાંચ લેતા ન હતા. ભલે પછી પોતાની આ આદર્શવાદિતાને કારણે તેમને અભાવગ્રસ્ત જીવન જીવવું પડતું હતું. તેમણે પોતાના ધનિક મિત્રને આ વાતનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું, “મિત્ર, એવું ન કહેશો કે કોઈ જોતું નથી. કોઈ મનુષ્ય જોતો નથી તો શું થયું ? સર્વવ્યાપી પરમેશ્વર તો બધું જ જુએ છે. તેમની નજરોથી મારું આ અનૈતિક કાર્ય ક્યાં છુપું રહેશે ? અનીતિનું ઉપાર્જન મહામાનવને કદી સ્વીકાર્ય હોતું નથી.”

મહારાજનું સંસ્મરણ ખૂબ જ પ્રેરક છે. એ બાબત ધ્યાનમાં રહે છે આ સંત પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પર ઊંડી શ્રદ્ધા ધરાવતા હતા. તેમનું એક પુસ્તક છે “પાવન સંસ્મરણ” તેમાં તેમણે લખ્યું છે કે એક દિવસ તેઓ બ્રહ્મમુર્તિમાં બેસીને માળા જપી રહ્યા હતા. તેમની એ કોશિશ હતી કે વધુમાં વધુ માળા જપવામાં આવે. આ દરમિયાન પરમહંસ જગન્નાથપુરીજી ત્યાંથી પસાર થયા. તેમને સામાન્ય લોકો નેપાળી લાલાના નામથી ઓળખતા હતા. તેમનો જપ જોઈને તેમાં બોલી ઊઠ્યા ‘ભલા, આ રીતે કંઈ જપ કરાય ?’ તેમનાં આ વચનોથી તેમની આંખો ખૂલી. નમસ્કાર કરતાં પરમહંસજીએ તેમને ગળે લગાવ્યા અને કહ્યું, “મંત્ર સાક્ષાત્ ભગવાન છે. આપણા ઈષ્ટની શબ્દમૂર્તિ છે. મંત્ર ભલે કોઈ પણ હોય, તેને જપવામાં ઝડપ ન કરવી જોઈએ. સત્કારની સાથે, ધીર ગંભીર ભાવ સાથે મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું. આ રીતે એક અક્ષરથી બીજા અક્ષર સુધી પહોંચવામાં થોડો સમય લાગે. જ્યારે મન ખાલી હશે ત્યારે તેમાં આપણા ઈષ્ટનો પ્રકાશ રેલાશે.”

ગાયત્રી મહામંત્રને યોગસાધક પોતાની યોગસાધનાનું સર્વસ્વ માનીને અભ્યાસ કરે. મનોમન પ્રત્યેક અક્ષરના સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણની સાથે જ આ પ્રગાઢ ભાવ આ ચોવીસ અક્ષરોમાં સ્વયં આદિશક્તિ જગન્માતા પોતાની ચોવીસ શક્તિઓની સાથે સમાયેલી છે. આ મંત્ર પોતે જ પરમશક્તિ છે. સાથે સાથે સાધકને બધું જ આપવામાં સમર્થ છે. માત્ર જપ કરતી વખતે જ નહિ, જપ કર્યા પછી પણ રહી રહીને સાધકના મનમાં માતાનું સ્મરણ થતું રહેવું જોઈએ. ધ્યાનમાં રહે - જપની સાથે મૌન-એકાંત અને અધિકમાં અધિક બ્રહ્મચર્ય સાધકના અભ્યાસને દૃઢ કરે છે. આ અભ્યાસ દૃઢથી દૃઢતર અને દૃઢતમ કેવી રીતે થાય તે માટે મહર્ષિ પતંજલિ વૈરાગ્યનો નિર્દેશ કરે છે. વૈરાગ્ય શું છે ? કેવી રીતે કરવામાં આવે, તેની વ્યાખ્યા યોગસાધક આગામી મહિનાના અંકમાં વાંચશે.

શંકરરૂપ સદ્ગુરુને વારંવાર નમન

‘ગુરુગીતા’ અધ્યાત્મવિદ્યાનું પરમ ગોપનીય શાસ્ત્ર છે. હા, તેને સમજવા માટે ઊંડી તત્ત્વદષ્ટિ જોઈએ. આ તત્ત્વદષ્ટિ વિકસિત થઈ શકે તો જાણવા મળે છે કે વૈદિક ઋચાઓ જે સત્યનું જ્ઞાન કરાવે છે, ઉપનિષદની શ્રુતિઓમાં જેનાં વખાણ થયાં છે, તે જ ગુરુગીતામાં પણ પ્રતિપાદિત થયેલ છે. અઢાર પુરાણોમાં જે પરમેશ્વરની લીલાનાં ગુણગાન છે, તે જ સર્વેશ્વર પ્રભુ શિષ્યો માટે સદ્ગુરુનું રૂપ ધારણ કરે છે. અધ્યાત્મ વિદ્યાના બધા ગ્રંથો-શાસ્ત્રો ભણવાનું સુફળ એટલું જ છે કે પોતાના કૃપાળુ સદ્ગુરુના નામમાં પ્રીતિ જાગે. સંતોએ આ વાત કહી પણ છે.

પઠિબેકો ફલ ગુનબ હૈ, ગુનિબે કો ફલ જ્ઞાન ।

જ્ઞાન કો ફલ ગુરુ નામ હૈ, કહ શ્રુતિ-સંત પુરાણ ॥

એટલે કે સમસ્ત શાસ્ત્રો ભણવાનું ફળ એ છે કે તેના પર ચિંતન-મનન-નિદિધ્યાસન થાય અને આ નિદિધ્યાસનનું ફળ એ છે કે સાધકને તત્ત્વદષ્ટિ મળે, તેને જ્ઞાન મળે તથા જ્ઞાનનું મહાફળ એ છે કે તેને સદ્ગુરુ નામના મહિમાનું જ્ઞાન થાય. તેમના નામમાં પ્રીતિ જાગે. તેમને નમસ્કારનું જ્ઞાન જાગે. આ જ વાત શ્રુતિ, સંત અને પુરાણ કહે છે.

ગત અંકોની ગુરુકથામાં શિષ્યોને તેની અનુભૂતિ કરાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે શિષ્યનું એ પરમકર્તવ્ય છે કે તે પોતાના સદ્ગુરુને નમન કરે, કેમ કે તે જ સંસારવૃક્ષ પર આરૂઢ જીવનો નરક સાગરમાં પતન થવામાંથી ઉદ્ધાર કરે છે. નમન તે શ્રીગુરુને જે પોતાના શિષ્ય માટે પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર છે. શિવરૂપી તે સદ્ગુરુને નમન કરવાં તે શિષ્યનું પરમ કર્તવ્ય છે. જેઓ સમસ્ત વિદ્યાઓનું ઉદયસ્થાન અને સંસારનું આદિકારણ છે અને સંસાર-સાગરને પાર કરવા માટે સેતુ છે. તે ગુરુદેવ ભગવાન જ અજ્ઞાનના અંધકારમાંથી અંધ જીવની આંખોને જ્ઞાનાંજનની શલાકાથી ખોલે છે. ગુરુવર જ પોતાના શિષ્ય માટે પિતા છે, માતા છે, બંધુ છે અને ઈષ્ટ દેવતા છે. તેઓ જ તેને સંસારના સત્યનો બોધ કરાવનાર છે. આવા પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુને શિષ્ય વારંવાર નમન કરે અને કરતો રહે.

ગુરુમહિમાની સાથોસાથ ગુરુનમનનો મહિમા પણ અપરિમિત છે. તેને ગુરુગીતાના આગળના મહામંત્રોમાં

પ્રગટ કરતાં ભગવાન ભોળાનાથ આદિમાતા પાર્વતીજીને કહે છે -

યત્સત્યેન જગત્સત્યં યત્પ્રકાશેન ભાતિ તત્ ।
 યદાનન્દેન નન્દન્તિ તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥ ૩૬ ॥
 યસ્ય સ્થિત્યા સત્યમિદં યદ્ભાતિ ભાનુરુપતઃ ।
 પ્રિયં પુત્રાદિ યત્રીત્યા તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥ ૩૭ ॥
 યેન ચેતયતે હીદં ચિત્તં ચેતયતે ન યમ્ ।
 જાગ્રત્સ્વપ્ન સુષુપ્ત્યાદિ તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ।
 યસ્ય જ્ઞાનાદિદં વિશ્વં ન દૃશ્યં ભિન્નમેદતઃ ।
 સદેકરુપરુપાય તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥ ૩૮ ॥
 યસ્યામતં તસ્ય મતં મતં યસ્ય ન વેદ સઃ ।
 અનન્યભાવ ભાવાય તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥ ૪૦ ॥

સદ્ગુરુ-નમનના આ મહામંત્રોમાં ગહન તત્ત્વચર્ચા છે. ગુરુતત્ત્વ, પરમાત્મતત્ત્વ અને પ્રકૃતિ અથવા સૃષ્ટિ તત્ત્વ અલગ અલગ નથી. તે બધાં એક જ છે. ભગવાન શિવજીનાં વચન શિષ્યને સમજાવે છે, જે સત્યને કારણે જગત સત્ય દેખાય છે, અર્થાત્ જેમની સત્તાથી જગતની સત્તા પ્રકાશિત થાય છે, જેમના આનંદથી જગતમાં આનંદ ફેલાય છે, તે સચ્ચિદાનંદરૂપી સદ્ગુરુને નમન હો ॥ ૩૬ ॥ જેમના સત્ય પર આરૂઢ થઈને આ જગત-સત્ય દેખાય છે, જે સૂર્યની જેમ બધાને પ્રકાશિત કરે છે, જેમના પ્રેમને કારણે જ પુત્ર આદિ તમામ સંબંધો પ્રીતિકર લાગે છે, તે સદ્ગુરુને નમન હો. ॥ ૩૭ ॥ જેમની ચેતનાથી આ સંપૂર્ણ જગત ચેતન પ્રતીત થાય છે, જો કે સામાન્ય ક્રમમાં માનવચિત્તને તેનું જ્ઞાન થતું નથી. જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ આદિ અવસ્થાઓને જે પ્રકાશિત કરે છે, તે ચેતનારૂપી સદ્ગુરુને નમન હો ॥ ૩૮ ॥ જેમના દ્વારા જ્ઞાન મળવાથી જગતની ભેદદષ્ટિ સમાપ્ત થઈ જાય છે અને તે શિવસ્વરૂપ દેખાવા લાગે છે. જેમનું સ્વરૂપ એકમાત્ર સતયનું સ્વરૂપ જ છે, તે સદ્ગુરુને નમન હો ॥ ૩૯ ॥ જે કહે છે કે હું બ્રહ્મને નથી જાણતો, તે જ જ્ઞાની છે. જે કહે છે કે હું જાણું છું, તે જ નથી જાણતો. જે પોતે જ અભેદ અને ભાવપૂર્ણ બ્રહ્મ છે, તે સદ્ગુરુને નમન હો ॥ ૪૦ ॥

સદ્ગુરુ નમનના આ મહામંત્રોમાં ગહન તત્ત્વવિચાર છે. તેમાં વેદાંતનો ગહન બોધ છે. તેમાં જે કાંઈ ગાવામાં આવ્યું છે, તેને લૌકિક બુદ્ધિથી કેવળ પાંડિત્યથી સમજી

શકવાનું એકદમ અસંભવ છે. તેને સમજવા માટે શિષ્યની શ્રદ્ધા, સાધકની આસ્થા અને મહાન તપસ્વીની નિર્મળ ચેતના જોઈએ. ઊંડી, પરિપક્વ અને પરિષ્કૃત ગુરુભક્તિ દ્વારા આ મહામંત્રોનું રહસ્ય માનવીય ચેતનામાં સમાઈ શકે છે, બીજી કોઈ રીતે નહીં. આ મહામંત્રોને સમજતાં પહેલાં એ જાણી લઈએ કે ગુરુદેવ કેવળ દેહની દૃષ્ટિએ જ મનુષ્ય છે, અન્યથા તેમનામાં કોઈ માનવીય ભાવ નથી. તેમનું શરીર તો મનુષ્યનું છે, પરંતુ તેમાં વિદ્યમાન ચેતના સર્વથા ઈશ્વરીય છે. તેમના જીવનનો સંપૂર્ણ ક્રિયાકલાપ બ્રાહ્મી ચેતનાની જ અભિવ્યક્તિ છે. આ સત્યને આત્મસાત્ કરવાથી જ એ સમજવાનું શક્ય બને છે કે બ્રાહ્મી ચેતનાના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ જ પોતાના સદ્ગુરુના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ છે. જે બ્રહ્મ છે, તે જ સદ્ગુરુ છે. બસ ફરક હોય તો એટલો જ કે બ્રહ્મ નિર્ગુણ-નિરાકાર અને નિર્વિશેષ છે અને કૃપાળુ સદ્ગુરુ શિષ્યો પર કૃપા કરવા માટે બ્રહ્મનું સગુણ-સાકાર અને સવિશેષ રૂપ છે. તેમાં પણ તથ્ય એ છે કે આ ફરક માત્ર દેખાય છે, આભાસી, દેખાવનો અને બનાવટી છે, અસલમાં તે નથી. વાસ્તવમાં તો ગુરુદેવ ભગવાન સાકાર દેખાતા હોવા છતાં પણ નિરાકાર છે. એક ઓરડામાં રહેતા હોવા છતાંય સર્વવ્યાપી છે. પોતાની બાહ્ય

ઉપસ્થિતિ છતાં પણ શિષ્યોના અંતઃકરણના સ્વામી અને અંતર્યામી છે.

પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુના દેહમાં જે બ્રહ્મચેતનાનો આવાસ-અધિષ્ઠાન છે, તે જ જગતનું આદિ કારણ છે. તેના જ સત્યથી જગતની સત્તા અને આનંદ છે. તેનાથી જ બધાં સત્યો અને તત્ત્વો પ્રકાશિત છે. તે જ બધા સંબંધોનું આધારભૂત કારણ છે. ચેતનાની બધી અવસ્થાઓ સદ્ગુરુ ચેતનાથી જ ચૈતન્ય છે. ગુરુ જ શિવ છે, તે જ વિશ્વરૂપ છે. તેમના આ સ્વરૂપને જાણવાનું અતિ કઠિન છે. નર્યા બુદ્ધિપરાયણ લોકો તેમના મહિમાને શું જાણે? જેઓ તેમના લૌકિક ક્રિયાકલાપો જોઈ-સમજીને એમ કહે છે કે હું જાણી ગયો, તે તેને બિલકુલ જાણતો નથી. જે ભક્તિપૂર્ણ હૃદયથી તેમને સમર્પિત થઈ જાય છે અને એમ કહે છે હે પ્રભુ ! હું અજ્ઞાની આપને ભલા શું જાણું, તે જ તેમને જાણવાનો અધિકારી બને છે. તે જ બ્રહ્મ છે, જેને જાણીને બધું જ જાણી લેવામાં આવે છે, તેમને નમન હો. શિવ-શક્તિ અને સૃષ્ટિને નમન હો. ગુરુ-નમનના સત્યને જાણી લીધા પછી બીજું કંઈ જાણવાનું બાકી રહેતું નથી. ❀

❀ વિશેષ જાણકારી ❀

બે વર્ષનો અંતર્યામી મહામંત્રોની ક્રિયા કરવાનો આરંભ કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં એક વર્ષમાં પાંચ લાખ ગાયત્રી જપ પૂરા કરવામાં આવે છે. કોઈપણ મહિનાની શુક્લપક્ષની અગિયારમી શરૂ કરીને તેને એક વર્ષ સુધી નિયમોની સાથે સંપન્ન કરવામાં આવે છે. નિયમ ખૂબ સરળ છે. માસની બન્ને અગિયારમમાં ઉપવાસ અને પ્રત્યેક અગિયારમે દિવસમાં ૨૪ માળાઓ કરવામાં આવે છે. દસ-દસ દિવસની ત્રણ નવરાત્રિઓમાં ૨૪ માળાઓના હિસાબે ૨૪૦૦૦ જપ, બાકીના ૩૦૬ દિવસોમાં દસ માળા દરરોજ તથા દર રવિવારે પાંચ માળા વધારાની. નવદુર્ગાઓ, એ દશી અને ગુરુવાર અથવા રવિવારને દિવસે વિશેષ નિષેધો છે. બાકીના દિવસોમાં સામાન્ય ક્રમમાં ૨૬ શકાય છે. આ વર્ષે પણ ૧૧ જૂન ગાયત્રી જયંતીના બીજા દિવસથી ફરીથી એકવર્ષીય અભિયાન સાધના, વર્તમાન પરિસ્થિતિઓને જોતાં, પોતાનાં કષ્ટોનું નિવારણ કરવા માટે શરૂ કરી શકાય છે. દરરોજ ન લખી શકાય તો રવિવારે ઓછામાં ઓછા ચોવીસ ગાયત્રીમંત્ર પણ લખવાનો મહાવરો કરો. વિસ્તૃત વિગતો માટે મહાવિજ્ઞાન (સંયુક્ત)નું પાનું ૨૭૯ જોઈ લો. અમારી એ વિનંતી છે કે જેટલા વધારે સાધકો આનો આરંભ કરી શકે, તેઓ કરે અને તેની જાણ, શાંતિકુંજ, હરિદ્વારને પણ આપે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

વાલી છો તો જવાબદારી પણ નિભાવો

(પરમપૂજ્ય ગુરુદેવના ઉદ્બોધનનો ગત અંકમાં પ્રકાશિત અંશનો ઉત્તરાધ)

મિત્રો! એ ખ્યાલ સાચો નથી કે અમુક જગ્યા, અમુક કોલેજ, અમુક વિદ્યાલય અથવા અમુક સ્કૂલમાં મોકલવામાં આવશે તો અમારાં બાળકો યોગ્ય બની જશે અને સંસ્કારી બની જશે. જ્યારે આપણે બાળકોને સ્કૂલ-કોલેજોમાં ભણવા માટે મોકલીએ છીએ, વિદ્યાલયમાં મોકલીએ છીએ, તે સમય સુધી તેની તે ઉંમર સમાપ્ત થઈ જાય છે, જે ઉંમરમાં બાળકનું નિર્માણ કરવાનું સંભવ છે. નાના બાળકને કોઈ શાળામાં પ્રવેશ અપાતો નથી અને નથી તેને માતા-પિતા વિના રાખી શકાતું. માતાપિતાએ પોતાનાં બાળકોને પૂરો પ્રેમ કરવો જોઈએ. જે માતા-પિતા પરસ્પર પ્રેમ નથી રાખી શકતાં, તેઓ બાળકોને પણ પ્રેમ નથી કરી શકતાં. માતા-પિતા વચ્ચે અનન્ય પ્રેમ હોવો જોઈએ અને અનન્ય નિષ્ઠા હોવી જોઈએ. તે બંને વચ્ચે એવું કોઈ કારણ ન હોવું જોઈએ જેનાથી બંને વચ્ચે અવિશ્વાસ અને મનની મલિનતા પેદા થાય. વ્યભિચાર એક એવી જ પ્રક્રિયા છે. જો પિતા દુરાચારી છે, વ્યભિચારી છે તો માતાના મનમાં અવિશ્વાસ જાગી રહેશે, શંકા બની રહેશે, મનોમાલિન્ય બની રહેશે. ખાવા-પીવાની સુવિધાઓ રહેવા છતાં પણ આ મનોમાલિન્ય અને અવિશ્વાસ સતત રહેશે અને આગળ જતાં તે જ તેમના બાળકો પર પ્રભાવ પાડશે.

મિત્રો! માતા પોતાના બાળકને દૂધ પિવડાવે છે. આ દૂધની સાથે કેવળ દૂધ જ નથી જતું, પ્રોટીન જ નથી જતું, કેવળ સ્ટાર્ચ જ નથી જતો, કેવળ ફેટ જતી નથી, પરંતુ માતાના સંસ્કાર પણ જાય છે. તે દિવસોમાં માતાના સંસ્કાર અને સ્વભાવ જેવા છે, મન:સ્થિતિ જેવી છે, ઘણુંખરું તેવા જ પ્રકારનું બાળક બની જાય છે.

બરાબર એ જ રીતે માતાનું મન, માતાનો સ્વભાવ અને માતાની મનોસ્થિતિ જેવી હોય છે, તેને અનુરૂપ બાળક પેદા થાય છે. જો ધર્મપત્નીનું સ્વાસ્થ્ય ઠીક નથી, તેની મન:સ્થિતિ એવી નથી કે તે સમર્થ અને સુયોગ્ય બાળક પેદા કરવામાં સમર્થ હોય તો તેની ઉપર અત્યાચાર ન કરવો જોઈએ અને તેની ગોદમાં બાળક ન ધકેલી દેવો જોઈએ. જો પિતાએ તેની ગોદમાં બળજબરીથી બાળકને ધકેલી દીધો હોય અને માતાની મન:સ્થિતિ સારી ન હોય, તેની શારીરિક

સ્થિતિ પણ સારી ન હોય તો તે સારું બાળક કેવી રીતે પેદા કરશે? સ્વસ્થ બાળક કેવી રીતે પેદા કરશે? જો તે શારીરિક દૃષ્ટિએ સ્વસ્થ બાળક પેદા કરે પણ ખરી તો તે બાળક માનસિક દૃષ્ટિએ સ્વસ્થ નથી હોઈ શકતું. માનસિક દૃષ્ટિએ તે એક બીમાર બાળક જ પેદા થશે. તેનાથી સમાજનું નુકસાન જ થશે.

તેથી કેવળ પાંચ વર્ષ સુધી જ નહિ, પરંતુ તેના પછી પણ દરેક માતા-પિતાએ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સ્કૂલો અને કોલેજો ઉપર આજે બહુ આધાર ન રાખી શકાય. કોઈ એક જમાનો હતો, જ્યારે બાળકો ત્યાં રહેતાં, જ્યાં તેમને શિક્ષણની સાથોસાથ વ્યાવહારિક જ્ઞાન, વ્યાવહારિક કુશળતા, જીવન જીવવાની કળા અને જીવન જીવવાની દિશાઓનું ઘણુંબધું શિક્ષણ મળી રહેતું હતું. તેઓ ચોવીસ કલાક ત્યાં ગુરુકુળમાં રહેતા. તે જમાનામાં જે ગુરુઓ હતા અને ગુરુમાતાઓ હતી, તેઓ તેમને એવો જ સ્નેહ, એવો જ પ્રેમ આપતાં જેવો માતાપિતા પાસેથી બાળકને મળે છે. તે વાતાવરણમાં એ સંભવ હતું કે સ્કૂલોમાં, ગુરુકુળોમાં બાળકોને મોકલ્યા પછી નિશ્ચિત બની રહેવાય કે ત્યાંનું વાતાવરણ સંસ્કાર સભર છે અને તે બાળકને મળશે જ.

મિત્રો! આજે તો ફક્ત થોડા કલાકો માટે, બે ચાર કલાક માટે બાળકો સ્કૂલમાં ભણવા જાય છે. બે-ચાર કલાકના સ્કૂલ-સમયમાં પણ કોઈ નૈતિક શિક્ષણ અપાતું નથી, ચારિત્ર્યવિષયક શિક્ષણ થતું નથી. વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ કરવાની કોઈ વાત હોતી નથી કે નથી આ પ્રકારની કોઈ વ્યવસ્થા ત્યાં હોતી. કેવળ ભૂગોળ, ગણિત, ઇતિહાસ વગેરે ભણાવવામાં આવે છે. તે માટે પણ એક વ્યક્તિ નહિ, ઢગલાબંધ અધ્યાપકો આવે છે. કોઈ ગણિત ભણાવી ગયા, કોઈક કંઈક ભણાવી ગયું, કોઈ કાંઈક ભણાવી ગયું. પિસ્તાળીસ પિસ્તાળીસ મિનિટનો તમાશો દેખાડીને નટ અને કઠપૂતળીઓની જેમ અધ્યાપક ભાગી જાય છે.

સાથીઓ! તેમની પાસેથી એવી આશા રાખવી વ્યર્થ છે કે તેઓ આપણાં બાળકોને કાંઈક શીખવી શકે અને ભણાવી શકે. સ્કૂલ અને કોલેજમાં ભણ્યા પછી આપણું બાળક સુયોગ્ય અને સુસંસ્કારી બની શકે છે, તે વિચારવું

યોગ્ય નથી અને આ સ્વપ્ન, એ કલ્પના ઉચિત નથી, કેમ કે ચાર-પાંચ કલાકો સ્કૂલમાં રહ્યા પછી, ચોવીસ કલાકમાંથી બાકીના ૧૮ કલાક જે બચે છે, તેમાંથી મોટા ભાગનો વખત બાળક પોતાના ઘરના વાતાવરણમાં જ વીતાવે છે. સ્કૂલમાં તે ગણિત, ભૂગોળ ભણી શકે છે, પરંતુ સ્કૂલમાં તે ચરિત્ર કઈ રીતે ભણશે ? ઘરનાં માણસો જેવા સ્વભાવનાં હશે, જેવી દાનતનાં હશે, જેવા ક્રિયાકલાપનાં હશે, તેવો જ બાળક પણ બનશે.

એટલા માટે એ આવશ્યક છે કે જો કોઈએ બાળક પેદા કરવું છે, તો બાળકને ઉત્પન્ન કરવાની સાથોસાથ તેના નિર્માણની જવાબદારી પણ સમજવી જોઈએ. માત્ર ખવરાવવા-પિવડાવવાની જવાબદારીને જ નહીં, બાળકને કપડાં પહેરાવવાની જવાબદારીને જ નહિ, તેના વિવાહ-લગ્ન કરવાની જવાબદારીને જ જવાબદારી નિભાવવી એમ નથી કહેવાતું. બાળકને કામધંધે લગાડવાની જવાબદારીને પણ જવાબદારી નથી કહેવાતી. વાસ્તવમાં તો એંશી ટકા જવાબદારી માતા-પિતા પર એ છે કે પોતાનાં બાળકોને સંસ્કારી બનાવે, ચારિત્ર્યવાન બનાવે, સુયોગ્ય અને વિકસિત વ્યક્તિત્વવાળાં બનાવે. આ કામ કોઈ પુસ્તિકા ખરીદીને આપવાથી કે બાળકને ખોરાક ખવરાવી દેવાથી કે કોઈ કોલેજમાં દાખલ કરાવી દેવાથી નથી થઈ શકતું. તેને માટે તો આખા ઘરનું વાતાવરણ ઠીકઠાક કરવું પડશે. ખાસ કરીને માતા-પિતાએ પોતાની મનની સ્થિતિને જરૂર ઠીક કરવી પડશે.

જો પરિવારમાં સંસ્કાર રેડવાની વ્યવસ્થા નથી અને તે પરિવાર સંયુક્ત પરિવારની અંતર્ગત ચાલી રહ્યો હોય તો પરિવારને ટુકડાઓમાં વહેંચી શકાય છે અને કુસંસ્કારી લોકોથી સંસ્કારી લોકોને અલગ રાખી શકાય છે. જોવા-સાંભળવામાં આ વાત બેહુદી જણાય છે કે એક જ સંયુક્ત પરિવારના લોકો કેટલાય હિસ્સામાં વહેંચાઈ જાય અને અનેક પ્રકારે રહે, પરંતુ બાળકો જ્યાં કુસંસ્કારી બનવાની સંભાવના હોય, ત્યાં સંયુક્ત પરિવારને નાના નાના ટુકડાઓમાં વિભાજિત કરી દેવામાં આવે અને તેમને માટે વાતાવરણ અલગથી બનાવવામાં આવે. હું માનું છું કે આ કાંઈ બહુ ખરાબ બાબત નથી. સંયુક્ત પરિવારો આમ પણ ઢીલાં-શિથિલ બનતાં જઈ રહ્યાં છે. જે લોકોનાં મન એકસરખાં નથી જે લોકોના સ્વભાવ એકસરખા નથી, જે લોકોના કર્મો એકસરખાં નથી અને જેમની વચ્ચે પ્રેમભાવ નથી, જેમનામાં પરસ્પર વિશ્વાસ નથી, તેમને નારંગીની

ચીરીની જેમ બહારથી જોડીને ગમે તે રીતે સાથે રાખવામાં આવે તો તેનાથી શું બનશે ? શું બગડશે ? એના કરતાં તો એ સારું કે સારા લોકો કુસંસ્કારી લોકોથી અલગ રહે અને પરસ્પર પ્રેમભાવ રાખે, પરસ્પર સહકારનો ભાવ રાખે, એકબીજાને સહાય કરે, એકબીજાએ આગળ વધારે. તે કોઈ વાંધાજનક વાત નથી.

જે હોય તે ચિત્રો ! બાળકોને નાની ઉંમરથી માંડીને મોટી ઉંમર સુધી આ પ્રકારની પરિસ્થિતિઓ મળવી જોઈએ, જેને આપણે 'સંસ્કાર' કહીએ છીએ. ખોરાક આવશ્યક નથી, સંસ્કાર આવશ્યક છે. સંસ્કાર માટે સંપૂર્ણ વાતાવરણને જ બદલવું પડશે. માતા-પિતા જ્યારે પડખેપડખે બેસે, પરસ્પર વાતચીત કરે તો જ્યાં સુધી બાળક પાંચ વર્ષનું ન થાય ત્યાં સુધી બન્ને જ્યારે પણ મળે ત્યારે અશ્લીલ વાતો ન કરે. લડાઈ-ઝઘડાની વાતો ન કરે. સારું તો એ રહેશે કે બન્ને મળીને થોડો સમય સ્વાધ્યાય કર્યા કરે. પિતા માતાને એવાં પુસ્તકો વાંચીને સંભળાવ્યા કરે, કે જે સુભદ્રાને જ્યારે અભિમન્યુ ઉદરમાં હતો ત્યારે વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યાં હતાં. પિતાનું એ પણ કામ છે કે પત્નીને સારું સાહિત્ય વાંચવા માટે આપે. જ્યાં તેનો નિવાસ છે ત્યાં ગંદાં ચિત્રો નહીં, એક એકથી સારા આદર્શ મહાપુરુષોની તસવીરો લગાડીને રાખે. જ્યારે પણ આંખ ઉપર તરફ જાય ત્યારે પોતાની ધર્મપત્નીને તે શ્રેષ્ઠ મનુષ્યોનાં ચરિત્રો અને તેમનો સ્વભાવ જોવા-સમજવાનો મોકો મળે. ધર્મપત્નીને સારાં પુસ્તકો વાંચવાની તક આપવામાં આવે, સારા માણસોની

**પરમેશ્વરનો પ્યાર કેવળ સદાચારી અને
કર્તવ્યપરાયણ લોકો માટે જ સુરક્ષિત છે.**

- પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ

સંગતમાં બેસવાનો મોકો આપવામાં આવે, સારાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવાની અને પ્રવચન કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે.

આ બધી વાતો સંભવિત ન હોય તો ઓછામાં ઓછું એટલું તો કરી શકાય કે પોતાના બાળકનું નિર્માણ કરવા માટે પત્નીની મનોભૂમિ બનાવવામાં આવે. પત્નીની મનોભૂમિ બનાવવા માટે બાળકના પિતા પોતાના સમયમાંથી થોડા સમયનો અંશ કાઢે અને પોતાની ધર્મપત્નીને સમજાવે. જે તેને પોતાને સમજાવવાનું આવડતું ન હોય તો જે લોકોને સમજાવવાનું આવડે છે, તેમનાં લખેલા પુસ્તકો, ગ્રંથ અથવા કોઈ વાર્તા તેને સંભળાવ્યા કરે,

સમજાવ્યા કરે. આટલું તો થઈ જ શકે છે. જો આટલું પણ કોઈ પિતા નથી કરી શકતા તો એમ કઈ રીતે કહી શકાશે કે તે પોતાનાં બાળકો પ્રત્યેની જવાબદારી અનુભવે છે ?

મિત્રો ! ઘરના વાતાવરણમાં પ્રેમની સંભાવનાઓ રહેવી જોઈએ. જે બાળકોને પ્રેમ નથી મળતો, તેઓ કૂર બની જાય છે, ઉદ્દંડ બની જાય છે અને ગમાર બની જાય છે. માણસનો ખોરાક રોટલી નથી, માણસનો ખોરાક ઘી નથી, માણસનો ખોરાક પ્યાર છે, મહોબ્બત છે. નાનું બાળક જેટલી દૂધની અપેક્ષા રાખે છે, તેનાથી સો ગણી વધારે અપેક્ષા તો એ બાબતની રાખે છે કે તેને પિતાનો પ્રેમ મળે, માતાનો પ્રેમ મળે. માતાપિતાએ પોતાના બાળકને પોતાની પાસે જ રાખવું જોઈએ. તેની સાથે રમવું પણ જોઈએ. મોટા ભાગના પિતાઓ એવા જોવા મળે છે, જેઓ તે બાબતનો ખ્યાલ રાખતા નથી કે આપણે બાળકોની સાથે રમવું જોઈએ, તેમને ખવરાવવું જોઈએ, જેથી આપણા સંસ્કાર અને પ્રેમના પ્રભાવનો તેમને અનુભવ થતો રહે. માબાપ આખો દિવસ પોતાના કામધંધામાં ડૂબેલા રહે છે. જ્યારે છૂટીને ઘેર આવે છે તો પત્તા રમવા લાગે છે, રેડિયો સાંભળવામાં અને મિત્રો સાથે ગપ્પા મારવામાં લાગી જાય છે. બાળકોને બિચારાંને એવો અનુભવ કદીય થઈ શકતો નથી કે મારા પિતા કોણ છે અને પિતાની મહોબ્બત કોને કહેવાય. બસ, સારાં સારાં કપડાં પહેરાવી દીધાં, સારી મિકાઈ ખવરાવી દીધી. સારા કહેવાતા સમાજમાં બેસાડી દીધાં. આ તે કંઈ વાત છે ? આ તો શરીરની સેવા થઈ.

બાળકનોના શરીરની સેવા જ પૂરતી નથી, મનની સેવા પણ આવશ્યક છે. મનનો ખોરાક કોઈપણ વ્યક્તિની પોતાની મહોબ્બત હોય છે. મહોબ્બત દ્વારા જે માતાપિતાએ અથવા લોકોએ બાળકોનું નિર્માણ કર્યું છે, વાસ્તવમાં તેમણે પોતાના બાળકોની બહુ જ મોટી સેવા કરી છે. જેમણે બાળકોને પ્રેમ આપ્યો નથી, બાળકોને પોતાની ગોદમાં રમાડ્યાં નથી, બાળકોને વાર્તાઓ કહી નથી, બાળકોની સાથે લઈને ફરવા ગયા નથી અને બાળકોની સાથે સમય વ્યતીત કર્યો નથી, તેમણે એ સમજવું જોઈએ કે બાળકોનો પ્રત્યે પોતાની ફરજ અને કર્તવ્યની જવાબદારી તેમણે પૂરી કરી નથી.

મિત્રો ! બાળકોનું નિર્માણ કરવા માટે આપણે તેમના માટે ખેલકૂદની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેમના ભણવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. સારાં વસ્ત્રોની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેમને માટે સારા ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. આ બધી બાબતો આવશ્યક છે. આપણે રોજ વાંચીએ છીએ અને આપણને જણાવવામાં આવે છે, પરંતુ તેનાથી પણ હજાર ગણી મહત્વની વાત એ છે, જેના પ્રત્યે લોકોનું ધ્યાન

ગયું નથી કે બાળકોને સંસ્કારી બનાવવા માટે વાતાવરણની જરૂર છે. મનઃસ્થિતિની જરૂર છે. માતાપિતાએ સંસ્કારી બનવાની જરૂર છે. જો આ બાબત પર ધ્યાન આપવામાં આવે તો હું સમજું છું કે આ શિક્ષણ એટલું મોટું છે કે આપણે ભાવિ પેઢીઓને એટલી સારી અને સંસ્કારી બનાવી શકીએ છીએ, જે પિતા માટે સંતોષકારક હોય, માતા માટે પણ આનંદદાયક હોય. ઘરના અને પરિવારના લોકો માટે પણ અને દરેક માટે વિભૂતિ અને સારપનું કારણ હોય. સમાજ માટે સારું અનુદાન આપી શકનાર હોય.

નવી પેઢીઓનું નિર્માણ કરવાનું અને ઘરના વાતાવરણને સારું રાખવાનું અને ઘડપણમાં પોતાનું જીવન શાંતિથી વ્યતીત કરવાનું એ વાત પર નિર્ભર છે કે આપણે આપણાં બાળકોને સંસ્કારવાન બનાવ્યાં કે નહીં ? બાળકોને સંસ્કારી બનાવવા માટે આપણે એ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે બાળકોને જન્મ લેવા પહેલાંથી માંડીને જ્યાં સુધી તે એછામાં ઓછું પાંચ વર્ષનું ન થાય, ત્યાં સુધી તેનું ખૂબ ખૂબ ધ્યાન રાખીએ. પાંચ વર્ષ થઈ ગયા પછી જ ઘરની પરિસ્થિતિઓને, બાળકોની સંગતને, બાળકોના વાતાવરણને અને બાળકોના સાથીઓ પર વિચાર કરીએ અને એ જોઈએ કે ક્યાંક આપણું બાળક કુમાર્ગામી તો નથી બની રહ્યું ને ? આ રીતનું ધ્યાન રાખવામાં આવે તો બાળકોના નિર્માણની દિશામાં બહુ જ મહત્વપૂર્ણ પગલું ઉઠાવ્યું છે, એમ માની શકાશે. આજની વાત અહીં સમાપ્ત.

॥ ૐ શાંતિ ॥

જ્ઞાન અને ધન બન્નેમાં એક દિવસ પોતાની શ્રેષ્ઠતાના પ્રતિપાદન પર ઝઘડો જાગી ગયો. બન્ને પોતપોતાની મહત્તા બતાવતા હતા અને એકબીજાને નાનો સિદ્ધ કરતા હતા. અંતે નિર્ણય માટે તે બન્ને આત્માની પાસે પહોંચ્યા.

આત્માએ કહ્યું, તમે બન્ને કારણ માત્ર છો. તેની શ્રેષ્ઠ વાત તમારા બન્નેમાં કઈ છે ? સદુપયોગ કરવામાં જ તમારી શ્રેષ્ઠતા છે. અન્યથા દુરપયોગ થતાં તો તમે બન્ને ઘૃણિત બનીને રહી જાવ છો.

જે યોગી બાહ્ય વિષયોમાં અનાસક્ત ચિત્તે રહે છે અને સદાય બ્રહ્મમાં જ સ્થિત રહે છે, તે અક્ષય આનંદરૂપી સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. આની વિગતવાર ચર્ચા ગઈ કડીમાં કરવામાં આવી હતી. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે તકલીફ એ છે કે આ આનંદને વ્યક્તિ અજ્ઞાનવશ બાહ્ય સાધનોમાં શોધે છે. પૂર્ણપણે આત્મામાં જ રમણ કરનાર (બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા પ/૨૧) સાધક ભોગવાદી જીવનને નકારે છે, કેમ કે તે દુઃખોનું કારણ છે. અનાસક્તિ યોગ જ આનંદ અને શાંતિનો એકમાત્ર રાજમાર્ગ છે, તે ગયા અંકમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું. બાવીસમા શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ એક રીતે ઘોષણા કરી દે છે કે જ્ઞાની, પ્રજ્ઞાવાન મનુષ્ય ક્ષણિક વિષયાનંદોમાં રમણ કરતા નથી. કેમ કે તેઓ તેનો ફલિતાર્થ જાણે છે. વિષયીજનોને એ બધું સુખમય લાગે છે, પરંતુ વિવેકી પુરુષને તે આકર્ષિત કરી શકતાં નથી. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે વિષયીને નરપશુ, નરકીટક કહ્યો છે. આજની એકવીસમી સદીમાં જીવી રહેલા હરએક યુવકને શ્રીકૃષ્ણ યોગના માર્ગ પર ચાલવાનું આમંત્રણ પાઠવે છે. ઉપનિષદો અને રામાનુજાચાર્યના માધ્યમથી વિષયાનંદ અને બ્રહ્માનંદનું તુલનાત્મક વિવેચન ગત અંકમાં આપવામાં આવ્યું હતું. ન તેષુ રમતે બુધના માધ્યમથી શ્રીકૃષ્ણએ જ્ઞાનીઓની એક મહત્વપૂર્ણ વિશેષતાની વ્યાખ્યા પણ કરી હતી. હવે આગળના શ્લોકમાં તેની વ્યાખ્યા)

સ યુક્તઃ સ સુખી નરઃ

શ્રી ગીતાજીના પાંચમા અધ્યાયનો ત્રેવીસમો શ્લોક કહે છે :

શકનોતીહૈવ યઃ સોદું પ્રાકશરીરવિમોક્ષણાત્ ।

કામકોધોદ્ભવં વેગં સ યુક્તઃ સ સુખી નરઃ ॥

આ શ્લોકના શબ્દશઃ સંધિવિગ્રહ અનુસાર અર્થ થાય છે કે જે જ્ઞાની પુરુષ (યઃ) દેહત્યાગ પહેલાં અર્થાત્ દેહ રહેતાં (શરીર વિમોક્ષણાત્ પ્રાક) આ સંસારમાં અથવા શરીરમાં જ (ઈહ એવ) કામ અને ક્રોધના વેગને (કામકોધોદ્ભવં વેગં) સહન કરવામાં (સોદું) સમર્થ હોય છે (શકનોતિ) તેઓ(સઃ) સમાહિત ચિત્તવાળા યોગી છે (યુક્તઃ) અને એ જ વ્યક્તિ સુખી છે. (સ નરઃ સુખી)

ભાવાર્થ કરીએ તો આ પ્રમાણે થાય “જે સાધક આ મનુષ્યશરીરમાં, શરીરનો નાશ થતાં પહેલાં જ કામ, ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારા વેગને સહન કરવામાં સમર્થ છે, તે જ પુરુષ યોગી છે. (સર્વાંગપૂર્ણ વ્યક્તિત્વસંપન્ન છે) તથા તે જ સુખી મનુષ્ય છે” (પ/૨૩)

અસંખ્ય વ્યક્તિઓને એ બ્રાન્તિ છે કે મોક્ષ મૃત્યુ પછી મળે છે. આ જીવનમાં જ, આ શરીરની હયાતીમાં જ જો વ્યક્તિ કામ અને ક્રોધના વેગને સહન કરવાનું શીખી લે,

પોતાની જાતને સાધી લે, તે જ પોતાનું સમગ્ર વ્યક્તિત્વ બનાવી શકે છે અને જીવિત રહીને મોક્ષને પામે છે. તે જ વ્યક્તિ સાચા અર્થમાં સુખી મનુષ્ય બની શકે છે અને જીવનનો આનંદ માણી શકે છે. જેમને આત્મજ્ઞાન થઈ ગયું, તે સર્વવ્યાપી ચૈતન્યના વાસ્તવિક સ્વરૂપના અનંત આનંદનો અનુભવ લઈ શકે છે.

એક મનોવૈજ્ઞાનિકની જેમ અહીં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન સાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યા છે. તેઓ માનવીય વ્યક્તિત્વનું વિશ્લેષણ કરી રહ્યા છે અને તેની સાથોસાથ આપણી કેટલીય શંકાઓનું સમાધાન કરી રહ્યા છે. વ્યક્તિત્વનો સર્વાંગસંપૂર્ણ પરિષ્કાર હરકોઈનું લક્ષ્ય હોય છે. હકીકતમાં બધી સિદ્ધિઓ પરિષ્કૃત વ્યક્તિત્વની જ ચારેબાજુ ચક્કર લગાવે છે, સાચું સુખ પણ ત્યારે જ મળે છે. શ્રીકૃષ્ણ એટલા માટે કહે છે કે મૃત્યુ આવે તે પહેલાં જ કામ અને ક્રોધ પર વ્યક્તિ નિયંત્રણ મેળવી લે. કામબીજને જ્ઞાનબીજમાં બદલી નાખે. ક્રોધ બીજું કંઈ નથી, દબાયેલી કામવાસનાનું જ એક લક્ષણ છે. બન્ને સાથે સાથે ચાલે છે. તેઓ કામવાસનાના પરિષ્કારની વાત કરી રહ્યા છે અને બહુ ભાર દઈને કહે છે કે જો મૃત્યુ પહેલાં આનાં પર નિયંત્રણ ન મેળવ્યું, તો આ જ વાસનાઓ મૃત્યુ પછી આત્મસત્તાની સાથે વિભિન્ન યોનિઓમાં ચક્કર લગાવડાવશે. જ્ઞાની એ જ છે, સાચો

સુખી એ જ છે, જે આ જન્મમાં જ બધી વ્યવસ્થા કરી લે છે. આજે જો વ્યક્તિ બહિર્મુખી છે તો તેનું કારણ પણ ભીતરનો કામ અને ક્રોધ જ છે. એક વેગની જેમ, આવેશની જેમ તેઓ મગજ પર ચડી બેસે છે. આની પર એક સાચો યોગી જ વિજય મેળવી શકે છે અને પોતાના વ્યક્તિત્વને સુસંસ્કૃત બનાવી શકે છે. તે જ વ્યક્તિ પૂર્ણ પુરુષ (સ યુક્તઃ) બની શકે છે. જે વ્યક્તિ પોતાની જાતને પૂર્ણતઃ અનુશાસિત કરી લે, તે શ્રીકૃષ્ણ અનુસાર પૂર્ણ રીતે સુખી મનુષ્ય છે. (સઃ યુક્ત સ સુખી નરઃ)।

ઠાકુરની કેટલીક નક્કર વાતો

રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા હતા, “હું જોઉં છું કે બધે બધા વટાણાની દાળના ગ્રાહકો છે. કામિની અને કાંચન છોડવા જ માગતા નથી. પુરુષ સ્ત્રીઓના રૂપ પર મુગ્ધ થઈ જાય છે. તેઓ રૂપિયા અને ઐશ્વર્યની લાલચ રાખે છે, પરંતુ એ નથી જાણતો કે ઈશ્વરનું રૂપદર્શન કરવાથી બ્રહ્મપદ પણ તુચ્છ બની જાય છે. રાવણને કોઈએ કહ્યું હતું, તમે આટલાં રૂપો બદલીને સીતાજીની પાસે જાવ છો, પરંતુ શ્રીરામનું રૂપ કેમ ધારણ નથી કરતા? રાવણે કહ્યું, રામનું રૂપ હૃદયમાં એક વાર પણ જોઈ લેતાં રંભા અને તિલોત્તમા ચિતાની રાખ જેવાં જણાય છે. બ્રહ્મપદ પણ તુચ્છ બની જાય છે, પારકી સ્ત્રીની તો વાત દૂર રહી”. (રામકૃષ્ણ વચનામૃત ભાગ ત્રીજો ૩૬-૩૭) સ્થળે સ્થળે તેઓ કહે છે, યોગ કેવી રીતે થાય છે? વિષયો પ્રત્યે આસક્તિનો એકદમ ત્યાગ. કોઈપણ પ્રકારની કામના કે વાસના નહિ રહેવી જોઈએ. કામના-વાસના રહેતાં તેને સકામ ભક્તિ કહે છે. નિષ્કામ ભક્તિને અહેતુક ભક્તિ કહે છે. તમે પ્રેમ કરો, ન કરો, તો પણ હું તમને પ્રેમ કરું છું. આનું નામ છે - અહેતુક પ્રેમ”..... “પતિ પર સતીનું આકર્ષણ, સંતાન પર માનું આકર્ષણ અને વિષયપ્રિય વ્યક્તિનું સાંસારિક વિષયો પરત્વે આકર્ષણ, આ ત્રણ આકર્ષણો જો એકસાથે હોય તો ઈશ્વરનાં દર્શન થાય છે.” (રામકૃષ્ણ વચનામૃત ભાગ બીજો, પૃષ્ઠ-૪) ઠાકુરનું આ કેટલું અદ્ભૂત પ્રતિપાદન છે ! સમગ્ર વાત અંદર સુધી ઊતરી જાય છે.

કામ અને કામજનિત ક્રોધ

વાસ્તવમાં કામ અને કામમાંથી પેદા થયેલ ક્રોધ આ જ બે પ્રવૃત્તિઓ છે, જે આપણી અંદર શાંતિનો ભંગ કરે છે અને એક રીતે જૂઠી તૃપ્તિની નિરર્થક આશામાં આપણને બહિર્મુખી બનાવી દઈને વિષયો અને કુવિચારોના સંસારમાં આપણને ધકેલી દે છે. ક્રોધ માત્ર તે કામનાનું સ્વરૂપ છે, જે સહજ રૂપે તૃપ્ત થઈ શકી નથી. આ બે વિકૃતિઓમાંથી ઊપજેલી ઈચ્છાઓનો વિદ્વેગ આપણા વ્યક્તિત્વને ક્ષત-

વિક્ષત કરીને તેનું સ્વરૂપ બગાડી દે છે. એટલા માટે ભગવાન કહે છે કે મૃત્યુ પહેલાં તેમના પર વિજય પ્રાપ્ત કરો, નહિ તો સુખની ચાહનામાં અનંતકાળ સુધી ભટકતા ફરશો. આજે ચારે બાજુ જે વાતાવરણ છે, જે પ્રકારનો ઉપભોક્તાવાદી સમાજ વિકસિત થઈ રહ્યો છે કેવળ ટેલિવિઝનના માધ્યમથી ઘરેઘરમાં સાંસ્કૃતિક પ્રદૂષણ ફેલાવતો જઈ રહ્યો છે તથા પ્રિન્ટમીડિયાના નગ્નપણાને પોરસાવવામાં પાછળ નથી, તેમાં કામુક્તા જ વ્યાપેલી જોવા મળે છે. અપરિપક્વ મનને, બહિર્મુખી મનને તે તરત જ પ્રભાવિત કરે છે. કામેચ્છા પૂરી ન થતાં ક્રોધ ભડકી ઊઠે છે. બળાત્કારો તે વૃત્તિમાંથી જ જન્મ છે. સમગ્ર સમાજનો ઉત્કર્ષ કરવો હોય તો આપણે આ વૃત્તિઓનાં પરિષ્કારનું તંત્ર ઊભું કરવું પડશે. જનચેતના જગાડવી પડશે. આત્મનિરીક્ષણ અને વિચારસંયમની એક હવા તૈયાર કરવી પડશે. લોક-શિક્ષણ કરવું પડશે, જેથી આપણે બર્બર સમાજની તરફ ન જતાં યોગ્ય વિકસિત, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ ઉત્કર્ષ પામેલો સમાજ નિર્માણ કરી શકીએ.

કામબીજથી જ્ઞાનબીજ તરફ

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ ‘આધ્યાત્મિક કામવિજ્ઞાન’ નામના પુસ્તકમાં લખે છે, “કામવાસના મનુષ્યજીવનની એક અતિ પ્રબળ પ્રવૃત્તિ છે. તેની હલચલ મસ્તિષ્કને ઉત્તેજિત કરતી જ રહે છે. પરિણામે વ્યક્તિ તેના વિશે કાંઈને કાંઈ કહેવા-સાંભળવા, પૂછવા-જણાવવા, વાંચવા-જાણવા માટે પણ શોધખોળ કરતો રહે છે. ઉચ્ચસ્તરીય જાણકારી ન હોવાથી તેને હલકી, વિકૃત અને અનિચ્છનીય સામગ્રી હાથ લાગે છે, જેનાથી આત્મહત્યા કરવાનો પંથ જ પ્રશસ્ત થાય છે” (પૃષ્ઠ-૨૦) આગળ જતાં તેઓ લખે છે, “કામનો અર્થ વિનોદ, ઉલ્લાસ અને આનંદ છે. મૈથુનને કામ નથી કહેતા. સ્નેહ, સદ્ભાવ, વિનોદ, ઉલ્લાસની ઉચ્ચસ્તરીય અભિવ્યક્તિઓ જે પરિઘમાં આવે છે, તેને આધ્યાત્મિક કામ કહે છે. તે નાનાં બાળકોથી માંડીને વૃદ્ધો સુધી, નારી અને નર સુધી એકસમાન રીતે પ્રયુક્ત થાય છે.” (પૃષ્ઠ ૩૫) પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ એવો અભિપ્રાય આપે છે કે કામપ્રવૃત્તિઓનું નિયંત્રણ પરિષ્કૃત અંતઃચેતનાથી સંભવિત છે. કામ પર નિયંત્રણ થઈ ગયું તો ક્રોધ આપોઆપ જતો રહેશે. તેઓ જણાવે છે કે ઉત્તેજનાત્મક ચિંતનથી જે મસ્તિષ્કીય વિદ્યુતપ્રવાહ ઊભટે છે, તે જ ધૌનલિપ્સામાં મનુષ્યને બળપૂર્વક પ્રવૃત્ત કરે છે. આ વિદ્યુતધારા ઘટાડી પણ શકાય છે અને વધારીને સુનિયોજિત પણ કરી શકાય છે. તેના માટે અંતઃચેતના બલિષ્ઠ હોવી અત્યંત આવશ્યક

છે, જે યોગાભ્યાસ જેવા ઉપાયોથી જ સંભવ છે. કામકર્ણને બ્રહ્મવિદ્યાના રૂપમાં પરિવર્તિત કરીને, રૂપાંતર કરીને તેના વેગ પર નિયંત્રણ સંભવ છે. પૂજ્યવરના ચિંતન અનુસાર અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી અનિયંત્રિત કામપ્રવૃત્તિનો નિરોધ સંભવ છે. તેને બળજબરીથી નષ્ટ કરવાની વાત ન વિચારવામાં આવે, પરંતુ તેને એવા પ્રયોજનમાં લગાવી દેવામાં આવે જેમાં ઉચ્ચસ્તરીય ઉદ્દેશોની પૂર્તિ થાય.

જ્યાં સુધી કોષનો પ્રશ્ન છે, તે સમાજમાં આજે અચેતનમાં સંવ્યામ તનાવને કારણે પણ ફેલાયો છે. પોતાની વૃત્તિઓનો પ્રબંધ ન કરી શકવો, પોતાની ક્ષમતાઓનું પૂરેપૂરું નિયોજન ન થઈ શકવું તથા ભૌતિકતાપ્રધાન આ યુગમાં અસ્તવ્યસ્તાઓ વધતી જવી એ જ કોષનું કારણ છે. મનુષ્યની સહિષ્ણુતા ઘટી છે અને આક્રમતા વધી છે. તેના પર નિયંત્રણ તેણે જ પ્રાપ્ત કરવાનું રહેશે. વિશેષ કરીને યુવાશક્તિ, નવવિવાહિત યુવાન દંપતીઓના જીવનમાં આ કોષ તો ઝેર બનીને આવે છે અને તેમની બધી ક્ષમતાઓને નષ્ટ કરી નાખે છે. ઉદ્ભવ અહમ્ ક્યારેક ક્યારેક કોષનું રૂપ લઈને આવે છે. જો આ જ કોષ અનીતિ-અભાવ પ્રત્યે હોય અને કોઈ સકારાત્મક કાર્યમાં, આંદોલનમાં કોઈને નિયોજિત કરે તો સમજાય પણ છે, પરંતુ જ્યારે આ જ વૃત્તિ પોતાના પ્રત્યે, પોતાનાંઓ પ્રત્યે મળે છે તો વ્યક્તિત્વના વિઘટનનું ભેવડા વ્યક્તિત્વ જન્મનું અને પછી કેટલાય પ્રકારોનાં મનોવિકારોનું કારણ બને છે. આપણે સમાજમાં આજે આના જ પ્રત્યે અધિકાધિક જાગરૂકતા પેદા કરવાની છે. જેથી આદર્શ સમાજ જન્મ લઈ શકે.

બ્રહ્મનિર્વાણની પ્રાપ્તિ

આગળના શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ તે યોગી સાધકની પ્રશંસા કરતાં કહે છે કે જેણે પોતાની અંદર સુખની પ્રાપ્તિ કરી લીધી છે, જે આત્મામાં જ રમણ કરે છે અને આત્મા જ જેની જ્યોતિ છે, એવો યોગી જ બ્રહ્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરીને નિર્વાણ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. શ્લોક આ રીતનો છે.

યોઽન્તઃસુખોઽન્તરારામસ્તથાન્ત જ્યોતિષે યઃ ।

સ યોગી બ્રહ્મનિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥

શબ્દાર્થ કરીએ તો આ રીતે સમજાય છે. જે (યઃ) આત્મામાં જ સુખી (અંતઃસુખઃ) આત્મામાં જ મગ્ન અર્થાત્ તન્મય (અંતરારામઃ) તથા (તથા) જે (યઃ) અંતર્લોકમાં જ્ઞાનથી પ્રકાશિત છે (અંતઃજ્યોતિ એવ) તે યોગી (સઃ યોગી) બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત કરીને (બ્રહ્મભૂતઃ) બ્રહ્મમાં નિર્વાણ (બ્રહ્મનિર્વાણં) પ્રાપ્ત કરે છે (અધિગચ્છતિ).

ભાવાર્થ આ પ્રકારનો થશે - “જે પુરુષ અંતરાત્મામાં જ સુખવાળો છે, આત્મામાં જ રમણ કરનાર છે તથા જે

આત્મામાં જ જ્ઞાનવાળો છે, તે સચ્ચિદાનંદધન પરબ્રહ્મ પરમાત્માની સાથે એકીભાવને પ્રાપ્ત સાંખ્યયોગી શાંત બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે.” (પ/૨૪)

બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત કરીને બ્રહ્મનિર્વાણની પ્રાપ્તિ ક્યા યોગીને મળે છે, તેનું સ્પષ્ટ ચિત્રણ શ્રીકૃષ્ણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે માત્ર કામક્રોધના વેગને ધારણ કરી નિયંત્રણ કરી લેવાથી મુક્તિનો લાભ થઈ જતો નથી. જે અંતર્મુખી થઈને આત્માનંદમાં પરિતૃપ્ત હોય છે અને જે સાધક પોતાની વ્યક્તિગત ચેતનાને સમજીને ચેતનામાં લીન કરી દે છે, તેઓ જ આત્મસ્વરૂપ બ્રહ્મમાં સ્થિર થઈને મોક્ષ-લાભની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. લાગે છે તો કાંઈક જટિલ, પરંતુ તેને સરળ બનાવી શકાય છે.

ઈશ્વરને પામવા છે તો સંસારના સ્વામી બનવું પડશે. જ્યાં સુધી આપણે સુખ માટે આપણી આસપાસના સંસાર પર આશ્રિત છીએ, ત્યાં સુધી સંસારના દાસ છીએ. કોઈ પદાર્થ યા વ્યક્તિ પર આપણે નિર્ભર ન રહેવું જોઈએ, કેમ કે તેનાથી આપણી પોતાની સ્વતંત્રતા છીનવાઈ જાય છે. આત્મજ્ઞાની, સાધક ક્ષાના યોગી, દિવ્યકર્મી પોતાના આત્મામાં જ આનંદની અનુભૂતિ કરે છે (અંતઃ સુખઃ) આત્મામાં જ રમણ કરે છે (અંતરારમઃ) તથા આત્મા જ તેમની જ્યોતિ હોય (અંતઃજ્યોતિઃ) છે. પોતાની અંદર અનંત આનંદનો અનુભવ કરીને જીવનમાં પૂર્ણ સ્વતંત્રતાની અનુભૂતિ કરે છે (સ યોગી બ્રહ્મનિર્વાણં બ્રહ્મભૂતઃ અધિગચ્છતિ). આવી વ્યક્તિઓ સદાય પોતાના ઉપર આત્મનિર્ભર હોય છે અને નિર્વાણપદના સાચા અધિકારી પણ હોય છે.

જે અંદરથી સુખી છે, અંતરારામ છે અને અંતઃજ્યોતિમાં ધ્યાનસ્થ છે, તે જ યોગી બ્રહ્મભૂત થઈને બ્રહ્મનિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ‘નિર્વાણ’નો અહીં અર્થ છે - પરમ આત્મસ્વરૂપમાં માનવના અહંભાવનો લોપ થવો. તે હવે માત્ર એક નાનકડી વ્યક્તિ માત્ર બનીને જ નથી રહી જતો. તે બ્રહ્મ થઈ ગયો છે. તેની ચેતના શાશ્વતમાં લીન થઈ ગઈ છે. પહેલાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે નિર્વાણના વિશે મોટી બાન્તિઓ છે. કેટલાક લોકો નથી જાણતા કે નિર્વાણ કઈ અવસ્થાનું નામ છે. તે સમજાવવા માટે ભગવાન પચ્ચીસમા શ્લોકમાં બ્રહ્મનિર્વાણની વ્યાખ્યા કરે છે તે કોને પ્રાપ્ત થાય છે.

લભન્તે બ્રહ્મનિર્વાણમૃષયઃ ક્ષીણકલ્મષાઃ ।

છિન્નદ્વૈધા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥

નિષ્પાપ (ક્ષીણકલ્મષાઃ) સંશયોથી યુક્ત (છિન્નદ્વૈધા) આત્મામાં લીન ચિત્તવાળા (યતાત્માનઃ) સર્વ પ્રાણીઓના કલ્યાણ-સાધનમાં નિરત (સર્વભૂતહિતે રતાઃ) ઋષિગણ (ઋષયઃ) બ્રહ્મનિર્વાણ પદ (બ્રહ્મનિર્વાણ) પ્રાપ્ત કરે છે

(લભને). હવે ભાવાર્થ આ પ્રમાણે થયો -

જેમનાં પાપો (બધી વાસનાઓ) નષ્ટ થઈ ગયાં છે, સંશય જ્ઞાન - દ્વારા નિવૃત્ત થઈ ગયાં છે, ઈન્દ્રિયો જેમની વશમાં છે, એવા ઋષિગણ બધાના કલ્યાણ માટે કર્મ કરતાં કરતાં આ જીવનમાં મોક્ષને (શાંત બ્રહ્મને) પ્રાપ્ત કરે છે.

મોક્ષ કોને મળે છે ?

અહીં બધાં જ લક્ષણો નિષ્કામ કર્મયોગીનાં જણાવવામાં આવ્યાં છે - (૧) તેઓ આત્મજ્ઞાનસંપન્ન ઋષિઓ હોય છે (૨) પાપમુક્ત જીવન જીવે છે (૩) સંશયોથી અળગા ચાલે છે (૪) આત્માનંદમાં મગ્ન હોય છે (૫) સર્વ પ્રાણીઓના કલ્યાણમાં સતત રત રહે છે. આવી જ વ્યક્તિ બ્રહ્મનિર્વાણને, મોક્ષપદ, પરમસત્તાને પ્રાપ્ત કરે છે, જીવિત રહીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

અહીં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણએ જ્ઞાનથી પાપો અને સંશયોનો વિનાશ થવાની તથા પોતાના મન પર પોતાનું નિયંત્રણ સ્થાપિત કરીને આત્માનંદમાં મગ્ન બનીને બધાના કલ્યાણ માટે જીવન જીવનારાઓને ઋષિ કહ્યા છે. આવા ઋષિગણ જ જીવિત રહી બ્રહ્મનિર્વાણને, મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, આ વાત ફરીથી દોહરાવી છે. ભગવાન અનુસાર સાચો આત્મજ્ઞાની તે છે, જેની વાસનાઓનો ક્ષય થઈ ગયો છે. (શ્લોક કલ્મષાઃ) કેમ કે તેણે પોતાની અંદર વિદ્યમાન ભાવાતીત પરબ્રહ્મની સત્તાનો અનુભવ કરી લીધો છે અને સંશયમુક્ત છે (છિન્નદ્વેષાઃ). તેમને વિષયભોગોની પાછળ ભાગવાની જરૂર જણાતી નથી. આત્માનંદ જ સર્વોપરી હોય છે, તેઓ સ્વાભાવિકરૂપે આત્મસંયમી થઈ જાય છે (યતાત્માનઃ) આવા પરમજ્ઞાની જ સૌના કલ્યાણમાં સદાય રત રહીને નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

લોકશિક્ષક ઋષિ

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવના જીવનમાં આપણે કાંઈક આવું જ દર્શન પામીએ છીએ. તેમની આત્મકથા “અમારું વિલ અને વારસો” અને તેના પર લખાયેલાં પુસ્તકો “ચેતનાની

શિખરયાત્રા”, “પ્રજ્ઞાવતાર અમારા ગુરુદેવ” વગેરેનું અધ્યયન કરતાં લાગે છે કે તેમનું સમગ્ર જીવન આ રીતે લોકશિક્ષણ કરતાં કરતાં વ્યતીત થયું. ‘માતૃવત્ પરદારેષુ, પરદ્રવ્યેષુ લોષવત્’ અને ‘આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ’ની તેમની સાધના, આ જ પ્રકારનું જીવન જીવતાં સંપન્ન થઈ. સાચા અર્થમાં બ્રાહ્મણત્વને જીવનમાં ઉતારીને સૌના કલ્યાણ માટે તેમણે બધાં કાર્યો કર્યાં. બધા પ્રકારનાં બંધનોથી મુક્ત ‘જ્યોત્સ્ના ધરિ દી ચદરિયા’ની જેમ જીવન જીવનારા આવા મહાપુરુષે જ ઋષિની પદવી પર પર શોભાયમાન બને છે. અખિલ વિશ્વ ગાયત્રી પરિવાર જે તેમણે નિર્માણ કર્યો, તે એક નમૂનો જ છે, જે એક ઋષિના પરમ પુરુષાર્થનું પ્રતીક છે. આપણે તેમના જીવનમાંથી ગીતાના આ પાંચમા અધ્યાયના ઘણા બધા પક્ષોને શીખી શકીએ છીએ.

ઉપરના, આ કડીમાં વર્ણવાયેલા ત્રણે શ્લોકો જે એક નિષ્કર્ષ પર આપણને લાવે છે, તે છે આત્મજ્ઞાન દ્વારા આત્મજગૃહીતિ. તેનાથી વ્યક્તિ, માત્ર વિશ્વવંદ્ય ઋષિ જ નથી બની જતી, પરંતુ તે સ્વયંમાં પરમાનંદની, બ્રહ્મ સાથે તાદાત્મ્યની સતત અનુભૂતિ કરતી રહે છે. તે પોતાનામાં જ આત્મનિર્ભર થાય છે તથા વિશિષ્ટ ગુણોથી યુક્ત બને છે, સદાય પ્રસન્ન રહે છે, આંતરિક સમત્વનું એક વિલક્ષણ ઉદાહરણ બને છે. આપણા સૌને માટે ક્રમ નં. ૨૩, ૨૪, ૨૫ના શ્લોકો યુગનાયક બનવાનો, જિતેન્દ્રિય બનવાનો, દિવ્યકર્માઃ-સેવાભાવીઃ- સમાજશિલ્પી બનવાનો સંદેશ લઈને આવે છે. આજે આવી વ્યક્તિઓની સમાજમાં સર્વાધિક આવશ્યકતા છે. તે જ પ્રકાશસ્તંભ બનીને બધાનું યથોચિત માર્ગદર્શન કરી શકે છે. આ જ બાબતનો આજે ચારે બાજુ દુકાળ છે. શું આપણે બની શકીએ છીએ? ભગવદ્ ગીતા આપણને પ્રશ્ન પૂછે છે. આ અધ્યાયના બાકીના ચાર શ્લોકોની વ્યાખ્યાની સાથે આનું સમાપન આગામી અંકમાં..... (ક્રમશઃ)

સૂચના

ગાયત્રી તીર્થ શાંતિકુંજ, હરિદ્વારમાં આગામી અંતઃઉર્જ સત્ર ૨૦૦૩-૨૦૦૪ના સમયગાળામાં આશ્વિન (આસો) નવરાત્રિના સમાપનથી ચૈત્રની નવરાત્રિના શુભારંભ સુધી ચાલશે. ગયા વર્ષની જેમ તે આ વર્ષે ઓગસ્ટ મહિનાથી શરૂ કરી રહ્યા નથી. આવનારાઓની સંખ્યા વધી રહી છે અને સ્થળ નાનું પડે છે. ધર્મશાળા, કોમ્પ્લેક્સ બની ગયા પછી સંભવતઃ આ સત્ર વ્યવસ્થિત રીતે વધારે સમય સુધી ચાલી શકશે. આ વર્ષે આ સત્ર ૬ ઓક્ટોબરથી શરૂ થઈને ૨૦ માર્ચ, ૨૦૦૪ સુધી ચાલશે. વચ્ચે વસંત પર્વને કારણે એક અથવા બે સત્રો સ્થગિત કરવાં પડશે.

- વ્યવસ્થાપક, શાંતિકુંજ

સિદ્ધિના માર્ગ પર સંકલ્પ-૧

કાશીનું અધિવેશન

૧૯૨૫-૧૯૨૬ અને આસપાસનાં તે વર્ષો ભારતીય સમાજમાં મંથનનાં વર્ષો હતાં. વિદેશી ગુલામીમાંથી મુક્તિની આકાંક્ષા તો સમાજમાં જન્મ લઈ જ રહી હતી, ઓઢી લીધેલી ગુલામીઓ અને વિકૃતિઓથી છુટકારો મેળવવા માટે પણ સામૂહિક ચેતના જાગી રહી હતી. પછાત અને દલિત જાતિઓને ન મંદિર જવાનો અધિકાર હતો, ન વાંચવા લખવાનો. તેઓ સાર્વજનિક કૂવાઓમાંથી પાણી ભરી શકતા નહોતા. પોતાનાથી ઊંચી જાતિવાળા લોકો સાથે બેસી શકતા નહતા, તેમની સામે માથું ઊંચકીને ચાલવું તે દંડનીય અપરાધ હતો. ભારતીય સમાજની દુર્દશાનાં કારણોની મીમાંસા કરતાં મહાત્મા મદનમોહન માલવીયજી સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ, રાજેન્દ્રપ્રસાદ વગેરે કહેવા લાગ્યા હતા કે અદ્યુતો અને દલિતોને ગળે લગાવીશું, ત્યારે જ હિન્દુ સમાજ મજબૂત બનશે. અલગ અલગ ખાતાંઓમાં વહેંચાયેલો સમાજ સ્વતંત્ર થઈ શકતો નથી. સ્વતંત્ર થઈ જાય તો મોડે સુધી તેની રક્ષા કરી શકતો નથી. મહાત્મા ગાંધી તો આ મુદ્દાને વ્યાપક સ્તરે ઉઠાવી જ રહ્યા હતા. તેમની પ્રતિષ્ઠા નિર્વિવાદ જનનેતા રૂપે વધી રહી છે. તેમણે કહેલી વાતોનું મહત્વ હતું, પરંતુ માલવીયજી કંઈક અલગ રીતે આ સવાલ ઉઠાવી રહ્યા હતા. તેઓ સુધારાની આકાંક્ષા જગાડીને સમાજમાં પરિવર્તન લાવવાની પહેલ કરી રહ્યા હતા. પંડિતો, વિદ્વાનો અને આચાર્યો તેમને આદરની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. માલવીયજી પોતે પણ શાસ્ત્ર અને વિદ્યાની પ્રાચીન પરંપરા સાથે સંકળાયેલા હતા. ગાંધીજીની વાતોમાં સામાજિક નેતા અને વ્યાપક પરિપ્રેક્ષથી જોનાર મહાપુરુષની ચિંતા જોવા મળતી હતી. માલવીયજીની વાતોમાં આ વિશેષતાઓ ઉપરાંત પરંપરાનું બળ હતું.

ઈ.સ. ૧૯૨૩માં કાશીમાં હિન્દુ મહાસત્તાનું અધિવેશન યોજાયું. ત્યારે આ સંગઠન ભારતીય ધર્મના બધા પ્રવાહો અને વર્ગોનો સંયુક્ત મંચ હતો. માલવીયજીએ આ અધિવેશનનું અધ્યક્ષપદ સંભાળ્યું.

માલવીયજીના પ્રયત્નોથી તે અધિવેશનમાં નિર્ણય લેવામાં આવ્યો કે સર્વજન હિન્દુઓની જેમ દલિત જાતિઓને સરકારી અને બિનસરકારી સ્કૂલોમાં ભણવાનો, કૂવાઓમાંથી પાણી ખેંચવાનો, તળાવોમાં નહાવાનો, સભા-

સંમેલનોમાં બીજા લોકોની સાથે બેસવાનો, સડકો પર ચાલવાનો અને દેવદર્શન કરવાનો અધિકાર છે. તેમના અધિકારોનું સમ્માન કરવું જોઈએ. પ્રસ્તાવ તો પસાર થઈ ગયો, પરંતુ તેનો અમલ કરવાનું એટલું સરળ નહોતું. તેના માટે સમાજમાં યોગ્ય વાતાવરણ બનાવવું જરૂરી હતું. તે એક અલગ લડત હતી, પરંતુ કાશીમાં સેંકડો પંડિતો, પુરોહિતોની હાજરીમાં તેમની સહમતીથી આ પ્રકારનો પ્રસ્તાવ પસાર કરાવી દેવો તે મોટી સિદ્ધિ હતી.

ઈ.સ. ૧૯૨૫માં યોજાયેલ હિન્દુ મહાસભા અધિવેશનનું અધ્યક્ષ પદ લાલા લજપતરાયે સંભાળ્યું. આ અધિવેશનમાં બુદ્ધિજીવીઓ અને કાશીની જેમ કટ્ટરપંથીઓની આધુનિક નગરી કલકત્તા (કોલકાતા)માં થયું. લાલા રામપ્રસાદે આ પ્રસંગે અદ્યુતોને અને શૂદ્રોને વેદપાઠ કરવાનો અધિકાર આપવાનો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો. ત્યાં બેઠેલા લોકોમાં આ વિષય ઉપસ્થિત થતાં જ ખળભળાટ મચી ગયો. તંગ સ્થિતિ ઊભી થઈ ગઈ. માલવીયજી પણ ત્યાં ઉપસ્થિત હતા. તેમણે સ્થિતિને સંભાળી અને કહ્યું કે ઈશ્વરનો આપેલો પ્રસાદ બધા માટે સુલભ છે. વેદોનું અધ્યયન કોઈના માટે નિષિદ્ધ નથી, પરંતુ તેના માટે કઠોર તપસ્યાની આવશ્યકતા છે. આ દરેકને માટે પ્રથમ પ્રયાસમાં જ સંભવિત નથી. ગીતા ભૂમંડળમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ગ્રંથ છે. તેનું અધ્યયન, મનન બધા માટે સુલભ છે. તેના દ્વારા અલ્પ પ્રયાસોથી વેદોનું મુખ્ય તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

માલવીયજીએ તે સમયે ઉત્પન્ન થયેલી કટુતાને કોઈક રીતે શાંત કરી. મનથી તેઓ પણ અસ્પૃશ્યોને બીજા વર્ણોના સમાજના અધિકારો આપવાની તરફેણમાં હતા. તેમના મતાનુસાર સાધના, સ્વાધ્યાયના ક્ષેત્રમાં પણ છવાઈ ગયેલ ઊંચ-નીચની ભાવનાએ હિન્દુ સમાજને બહુ ખરાબ રીતે ખોખલો કરી દીધો હતો. કલકત્તા(કોલકાતા) અધિવેશનમાં ઉદ્ભવેલી કટુતાને શાંત કર્યા પછી તેઓ રાષ્ટ્રીય ભાવનાઓનો પ્રચાર કરતાં કરતાં સ્થળે સ્થળે ધૂમ્યા. રાષ્ટ્રીય આંદોલનને ગતિ આપતાં તેઓ સમાજ-સુધારણા સંબંધી કાર્યક્રમોને પણ ગતિ આપતા રહ્યા. વ્યાખ્યાનોમાં અદ્યુતોદ્ધાર, સ્ત્રીઓની દશા સુધારવા અને સામાજિક કુરીતોઓનું ઉન્મૂલન કરવાની પ્રેરણા રહેતી. શૂદ્રોને શાસ્ત્રના અધિકારનો મુદ્દો પણ આ વ્યાખ્યાનોનો વિષય રહેતો. ઈ.સ. ૧૯૨૭માં તેમણે એક સાહસિક કદમ ઉઠાવ્યું અને પ્રયાગમાં નાત-જાતનો વિચાર

કર્્યા વિના બધા વર્ણના લોકોને મંત્રદીક્ષા આપી. તેની ટીકા થઈ, પ્રચંડ વિરોધ પણ થયો, પરંતુ માલવીયજીએ તેની કોઈ ચિંતા કરી નહીં. તેઓ શાંત, અવિચળ રહીને દૃઢતાથી પોતાના કામમાં લાગી રહ્યા. કલકત્તા (કોલકાતા), નાસિક, પુણે(પૂના), કાશી આદિ સ્થળો પર પણ સામૂહિક મંત્રદીક્ષાના કાર્યક્રમો થયા. વિરોધ અને સમર્થન-સરાહનાની મિશ્રિત પ્રતિક્રિયા થતી રહેતી હતી.

સમાજ અનુષ્ઠાન

પ્રયાગમાં સામૂહિક દીક્ષા આપવાના કેટલાક મહિનાઓ પહેલાં માલવીયજી આગ્રા પધાર્યા હતા. માર્ગદર્શક સત્તા સાથે સાક્ષાત્કાર અને મહાપુરસ્ચરણ-સાધના આરંભ કર્યા પછી શ્રીરામ સામાજિક ગતિવિધિઓમાં પણ પહેલાંની જેમ જ રુચિ દાખવતા હતા. માલવીયજી વિશે તેમને જ્યારે પણ કોઈ ખબર મળતા, તો તેઓ ધ્યાનથી સાંભળતા. પૂરેપૂરી જાણકારી મેળવતા અને વિચારવા લાગતા કે તેમના સમાજ-અનુષ્ઠાનમાં કેવી રીતે સહયોગ કરી શકાય તેમ છે. ઈ.સ. ૧૯૨૬ના વસંત પર્વ પછી તેમણે પોતાની દીક્ષાની પાછલી ગતિવિધિઓનું અવલોકન કર્યું. સમાજ-સંસ્કારના ક્ષેત્રમાં પાછલાં ત્રણ વર્ષોમાં તેમની આસપાસ જે કોઈ ઘટનાઓ બની હતી, તેના પ્રકાશમાં પોતાના માટેની કેટલીક જવાબદારીઓ પસંદ કરી.

ખબર મળ્યા કે માલવીયજી આગ્રા આવ્યા છે, તો શ્રી રામે તુરંત ત્યાં જવાનો નિર્ણય કર્યો. બે-ત્રણ દિવસમાં પાછા ફરવાની વાત કરીને તેઓ ચાલી નીકળ્યા. માલવીયજી આગ્રામાં હિન્દુ સભાના ભવનમાં ઊતર્યા હતા. વાસ્તવમાં તે શેઠ ગિરધરદાસનું મકાન હતું, જે તેમણે હિન્દુસભાની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવા માટે આપ્યું હતું. સામાજિક ઉપયોગમાં આવવાને કારણે જે તેનું નામ હિન્દુસભા ભવન થઈ ગયું હતું. માલવીયજીએ સભાભવનમાં જ કાર્યકર્તાઓને સંબોધિત કર્યા. તેમણે કહ્યું કે બૌદ્ધ, જૈન અને શીખો બધા જ બૃહદ હિન્દુ જાતિનાં અંગો છે. ગામે-ગામ સભાઓ કરવામાં આવે. પોતાની પતિત દશાને ઉપર ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ. જેમને આપણે અદ્ભૂત કહીએ છીએ, તેઓ આપણા જ ભાઈઓ છે. તેમની સાથે પ્રેમપૂર્વકનો વ્યવહાર કરીએ. તેમની અવસ્થા સુધારવા પર ધ્યાન આપીએ. તેમને અપનાવીએ. સંબોધનમાં જ્યાં ત્યાં પાઠશાળાઓ અને અખાડાઓ ખોલવાની પ્રેરણા પણ આપવામાં આવી હતી. તેમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે આપણે શરીરથી મજબૂત બનવું જોઈએ. આપણી અંદર શક્તિ હશે તો બહારની અને અંદરની બાજુઓના શત્રુઓ સામે લડી શકીશું. બળવાન શરીરમાં જ સબળ આત્માનો નિવાસ હોય છે. મનને

બળવાન બનાવવા માટે પૂજા-પાઠ, ધ્યાન, જપ અને શાસ્ત્રોનું અધ્યયન મનન કરીએ.

માલવીયજીનાં પ્રવચનોમાં ભાંગ્યા-તૂટ્યા, જીર્ણ-શીર્ણ હિન્દુ સમાજને ફરીથી સુગઠિત કરવાની બાબત પર ભાર મુકાતો. અંગત ચર્ચાઓમાં પણ તેઓ અદ્ભૂતોદ્ધારની વાતો કરતા. સભાભવનમાં વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી તેઓ કાર્યકર્તાઓની સાથે વાતો કરવા લાગ્યા. કોઈકે તેમણે પૂછ્યું, “અદ્ભૂતોદ્ધારનો આપનો વિચાર શું રાષ્ટ્રીય આંદોલનથી અલગ નથી? આ કાર્યક્રમ પર ભાર દર્શાવું તો રાષ્ટ્રીય આંદોલન તરફથી લોકોનું ધ્યાન વહેંચાવા લાગશે. આપણે આપણા મૂળ ઉદ્દેશને ભૂલી જઈશું.”

માલવીયજીએ કહ્યું, “મૂળ ઉદ્દેશ શો છે?” પ્રશ્નકર્તાએ ઉત્તર આપ્યો, ‘સ્વતંત્રતા’. તેમણે ફરીથી પૂછ્યું “સ્વતંત્રતા શા માટે?” પ્રશ્નકર્તા પણ જાણે પૂરી તૈયારી કરીને આવ્યો હતો, તેણે કહ્યું, “જેથી આપણે દુનિયામાં મસ્તક ઊંચું ઉઠાવીને ચાલી શકીએ. આપણા સમ્માનની, ગૌરવની રક્ષા કરીએ, તેમાં વૃદ્ધિ કરીએ.”

માલવીયજીએ આ ઉત્તર પરથી પ્રશ્નકર્તાનું માનસ સમજી લીધું. તેમણે ત્યાંથી વાત આગળ વધારી “સમ્માન અને ગૌરવ કોઈ એકાદ વ્યક્તિનું નહીં, સમગ્ર દેશ અને સમાજનું આત્મસમ્માન છે. આપણને સ્વતંત્રતા એટલા માટે જ જોઈએ. આપણે આ ભૂલવું ન જોઈએ. આપણા જ લાખ્ખો-કરોડો ભાઈઓની ગરિમા રૂંધી રાખવાથી આપણું આત્મસમ્માન પ્રાપ્ત નહીં થઈ જાય. તેમના સમ્માનની અને ગરિમાની પ્રતિષ્ઠા કરીને જ આપણે સમગ્ર રાષ્ટ્રનું ગૌરવ પાછું મેળવી શકીશું.”

સમન્વયનું સૂત્ર પણ તેમણે આપ્યું અને કહ્યું, “રોગની અવસ્થામાં બધાનો વિચાર રોગને દૂર કરવાનો હોવો જોઈએ. ઔષધ ભોજન નથી. સ્થાયી સુધાર સામયિક નથી. તેનો પ્રભાવ હંમેશાં દેખાતો રહેવો જોઈએ. આપણે એવું કોઈ પણ કામ ન કરીએ, જેનાથી રાષ્ટ્રીય આંદોલનમાં વિરોધ પેદા થતો હોય. અદ્ભૂતોની દશા સુધારવા પર ધ્યાન નહિ આપીએ તો તેમને આપણી સાથે જોડી શકીશું નહીં.”

દીક્ષાગુરુ સાથે પુનર્મિલન

સભામાં માલવીયજીનું વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા પછી શ્રીરામ આ ચર્ચામાં આવી ગયા હતા. તેમણે માલવીયજીને પ્રણામ કર્યા અને એક બાજુ બેસી ગયા. ચર્ચામાં બીજા લોકો પણ બેઠા હતા. મોટાભાગના યુવાન કાર્યકર્તાઓ હતા. દરેકે પોતાનો પરિચય આપ્યો. શ્રીરામ પોતાનો પરિચય આપવા લાગ્યા તો એકાદ પંક્તિ સાંભળ્યા પછી માલવીયજીને જાણે કાંઈ યાદ આવ્યું. પંડિત રૂપકિશોરની સાથે વર્ષો પહેલાં

કાશીમાં આવેલા તે બાળક અને તે સંબંધી ઘટનાઓ સ્મૃતિમાં ઊભરાઈ આવી. એ પણ યાદ આવી ગયું કે બાળક પ્રતિભાશાળી હોવાનો આભાસ ત્યારે જ થઈ ગયો હતો અને આશા પણ બંધાઈ હતી કે આગળ જતાં દેશ-સમાજની કંઈક વિશિષ્ટ સેવા કરશે.

ત્યાં ઉપસ્થિત કોઈ કાર્યકર્તાએ ભેદ ખોલી દીધો કે ગામની એક બીમાર અદ્યુત સ્ત્રીની સેવા કરવા અને તે કારણે થોડા સમય સુધી માર ખાવાનો દંડ પણ આ બાળક ભોગવી ચૂક્યો છે. માલવીયજીએ તે ઘટના સ્વયં શ્રીરામના મુખે સાંભળી સેવા કરવાના સમયે મનમાં કેવા કેવા ભાવો જાગતા રહ્યા તે પણ તેમણે પૂછ્યું અને બધું સાંભળી લીધા પછી શ્રીરામની પીઠ ધાબડી અને કહ્યું, “આગળ જતાં તમારે બીજા વધુ પડકારોનો સામનો કરવાનો છે.” આ મુલાકાતમાં માલવીયજી સાથે સામાન્ય વિષયો સિવાય કોઈ ઉલ્લેખનીય ચર્ચા થઈ નહિ. સમાજ-સુધારણા અને રાષ્ટ્રીય આંદોલન પર ચર્ચામાં જ સમય વીતી ગયો. પ્રત્યક્ષરૂપે કોઈ મહત્વપૂર્ણ ચર્ચા થઈ ન શકી. ત્યાં ઉપસ્થિત લોકો, સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓ અને સામાજિક કાર્યકર્તાઓમાં જે વાતચીત થઈ, તે સાંભળવાની તક મળી. તે વાતચીતથી શ્રીરામને પોતાનો પક્ષ નિર્ધારિત કરવામાં સહાયતા મળી. ત્યાં લોકોની વાતચીત ચાલી રહી હતી, અહીં તેઓ નિશ્ચિત કરી રહ્યા હતા કે આંબલખેડા પહોંચીને શું કરવાનું છે.

આંબલખેડા પહોંચ્યા તો બાલસેનાની બેઠક બોલાવી. પોતાની આગ્રાની યાત્રા વિશે જણાવ્યું. બધા સાથીઓને ઘટનાઓના ઉદાહરણ આપી જણાવ્યું કે આગ્રામાં છાવણી હોવા છતાં પણ લોકો કેવી હિંમતથી અને નીડરતાથી લડી રહ્યા છે. છાવણીમાં ફોજ સૈનિકો રહે છે. સામાન્ય સ્થિતિના લોકો ફોજવાળાથી ડરે તો છે, પરંતુ યુવકોમાં જોશ છે. તેઓ સામનો કરવા માટે તત્પર રહે છે. રામપ્રસાદ નામના કિશોરે ઉત્સાહમાં આવી જઈને કહ્યું, “અમે પણ તૈયાર છીએ શ્રીરામ. અમે પણ કોનાથી ડરીએ છીએ? જોયું નહિ તે જાડા અફસરને અને કાળા ફોજીઓને કેવી રીતે તગડયા હતા?”

તે તો ગામની વાત હતી. છાવણીમાં જઈને સામનો કરવો તે વધુ મોટી વાત છે. શ્રીરામે કહ્યું, “આપણે તે લોકો પાસેથી શીખવું જોઈએ.” રામપ્રસાદે આ ઉપાલંબનો વિરોધ કર્યો. તેને લાગ્યું કે આગરા (આગ્રા)ના યુવકનો તુલનામાં આપણને ઓછા આંકવામાં આવી રહ્યા છે. તેણે કહ્યું, ‘કેવી રીતે કહો છો?’ આગરામાં આપે જ એક જાડા અફસરનું માથું નહોતું ફોડી નાંખ્યું?’ બીજા બધા રામપ્રસાદની ભાવનાઓ સાથે સહમત-સમ્મત થયા. ઘટના ઈ.સ. ૧૯૨૩ની છે. ત્યારે શ્રીરામ બાર વર્ષના હતા. તેઓ આગરા ગયા હતા. ત્યાં એક અંગ્રેજ ફોજી અફસરને કોઈ

યુવતી સાથે છેડછાડ કરતાં જોયો. તે અંગ્રેજે યુવતીને રોકથી પોતાની પાસે બોલાવી. તે સમજદાર હતી. તેને અંદાજ આવી ગયો કે અંગ્રેજ અફસરની મનની ઈચ્છા શી છે. તે અફસરની પાસે જવાને બદલે ઝડપથી પગ ઉપાડતી આગળ જવા લાગી.

આતતાયીનું મસ્તક ફોડયું

અફસર તે યુવતી તરફ લપક્યો ત્યારે યુવતીની સાથે જઈ રહેલા યુવકે પૂછ્યું, “શી વાત છે?” આમ પૂછવું તે અફસરની દૃષ્ટિએ અપરાધ હતો, જેની સજા આપવી જોઈએ. યુવકની પીઠ પર તેણે બંદૂકનો ફુંદો માર્યો અને તેને નીચે પાડી નાંખ્યો. તેને નીચે પડી ગયેલો છોડીને અંગ્રેજ, યુવતીની પાછળ દોડ્યો. તે યુવતી ડરીને ભાગી. ગોરો તેની પાછળ ભાગ્યો. શ્રીરામ કોઈ દુકાન પર ઊભા ઊભા આ જોઈ રહ્યા હતા. તેમના મનમાં જબરદસ્ત આકોશ ઊભરાઈ રહ્યો હતો. ગોરા અફસરની સાથે તે લોકો પ્રત્યે પણ આકોશ ઊભર્યો જેઓ ચૂપચાપ આ જોઈ રહ્યા હતા. જોતજોતામાં થોડી પળોમાં તેમણે નક્કી કરી લીધું કે શું કરવું જોઈએ. દુકાન પર દરવાજો રોકનાર પથ્થર ઉઠાવ્યો અને યુવતીનો પીછો કરી રહેલ અંગ્રેજ અફસર પર એવું નિશાન સાધીને પથ્થર માર્યો કે પ્રહારથી તે લથડિયું ખાઈને નીચે પડ્યો. વિલાપ કરતો તે ઊઠીને ઊભો થયો, પરંતુ તેના પગમાં તાકાત નહોતી. તે લથડિયાં ખાતો ચાલી રહ્યો હતો. તે ચીસો પાડતો રહ્યો. લોકો હજી પણ મૂકદર્શક બનીને જોતાં રહ્યાં. કોઈએ જણાવ્યું નહિ કે પથ્થર કોણે ફેંક્યો હતો. તે લોકોને ડરાવતો ધમકાવતો રહ્યો, પરંતુ કોઈ કશુંય ન બોલ્યું. યુવતી આ દરમિયાન કોઈ સુરક્ષિત સ્થળે છુપાઈ ગઈ હતી. અંગ્રેજ અધિકારી પાછો ફરી ગયો હતો. બાલસેનાના સભ્યોને એટલા માટે પણ આ ઘટના યાદ હતી કે તે પછી જ તેમણે કિશોરોને સંગઠિત કરવાનો વિચાર કર્યો હતો.

માલવીયજીને મળીને પાછા ફર્યા પછી શ્રીરામ વધુ ને વધુ સક્રિય બનવાની યોજના ઘડવા લાગ્યા. કેટલાક કાર્યક્રમો નક્કી કર્યા. સાધનાનો ક્રમ પોતાની રીતે ચાલતો રહ્યો. તેને માટે ચાર પાંચ કલાકનો વધારાનો સમય જોઈતો હતો. તેમણે ઊંધ પર કાપ મૂકીને સમયની પૂર્તિ કરી. ગોઘૂત (ગાયનું ઘી) મઠો અને જવની રોટલી વગેરેની વ્યવસ્થા મા કરી દેતાં હતાં. દીપકમાં ઘી ભરેલું રહેતું તેનું ધ્યાન પણ તેઓ રાખતાં હતાં. શ્રીરામના લગ્ન કરી દેવાની તેમની રથ ચાલુ હતી. તે રથ વધુ જોર પકડતી રહી. ગામના છોકરાઓને એકઠા કરીને ગોઠિઓ- વાતો કરવા લાગ્યા, ઘરની બહાર રહેવા લાગ્યા અને પત્રિકા-પોસ્ટર વહેંચવા લાગ્યા તો માની લગની વધુ તીવ્ર બની ગઈ. સગાં-સંબંધીઓમાં જ્યાં જ્યાં સંબંધ શોધવા માટે કહ્યું હતું, ત્યાંથી કોઈ કોઈ જગ્યાએથી ખબરો આવવા લાગી. માએ કહ્યું કે કોઈ એક જગ્યાએ પસંદ

કરીને જણાવ. શ્રીરામ થોડો સમય વિચાર કરીને બોલ્યા, “હજી શું ઉતાવળ છે? આ ઉંમરમાં લગ્ન કરવા તે ધર્મવિરુદ્ધ ગણાશે.”

સહધર્મણીની ખોજ

“ગામના બધા છોકરાઓ ચૌદ-પંદર વર્ષની ઉંમર સુધીમાં પરણી જાય છે. સંગાથી કેટલાક છોકરાઓનાં લગ્ન થઈ ગયાં છે. તું પણ લગ્ન કરી લે” માએ સમજાવ્યું. શ્રીરામ સાંભળીને ચૂપ રહ્યા. માએ ફરીથી વાત ઉચ્ચારી અને ભાર દઈને વાત દોહરાવી. શ્રીરામે કંઈક વિચારીને જવાબ આપ્યો, “હજી થોડો સમય થંભી જાવ, મા.”

“કેટલો સમય?” માએ પૂછ્યું. પુત્રએ કહ્યું, “લગભગ એક વર્ષ સુધી.”

માએ કારણ પૂછ્યું તો કહેવા લાગ્યા, “માલવીયજી મહારાજ કહે છે કે છોકરાઓનાં લગ્ન સોળ વર્ષની ઉંમર પહેલાં ન થવાં જોઈએ. વીસ-બાવીસ વર્ષની ઉંમર પહેલાં લગ્ન ન થાય એ વધું સારું, પરંતુ સોળ વર્ષની ઉંમરની મર્યાદા તો નિભાવવી જ જોઈએ.”

માલવીયજી મહારાજનો સંદર્ભ સાંભળીને તાઈજી ચૂપ થઈ ગયાં. પછી પૂછ્યું, “અને કન્યાની ઉંમર કેટલી હોવી જોઈએ?”

શ્રીરામે ઉત્તર આપ્યો, “ઓછામાં ઓછા બાર વર્ષની. હું જાણું છું કે અખંડ દીપકની દેખભાળ માટે અને ગૌસેવા માટે આપને વહુની જરૂર છે, પરંતુ શાસ્ત્રની મર્યાદાનું પાલન પણ થવું જ જોઈએ.”

તાઈજીને આની આગળ કોઈ તર્ક સૂઝ્યો નહિ. કંઈક વિચારીને ફરી પૂછ્યું, “છોકરી તો જોઈ શકાય ને?” શ્રીરામે કહ્યું, “તે આપ જાણો. વહુ આપને જોઈએ છે. આપ જુઓ અને નક્કી કરો.” શ્રીરામે લગ્ન માટે સોળ વર્ષની ઉંમર સુધી રાહ જોવાની વાત કરી તેનું કારણ હતું. તે દિવસોમાં છોકરીની ઉંમર આઠ-દસ વર્ષની થઈ જતી તો માની લેવામાં આવતું હતું કે તે પૂરતા પ્રમાણમાં ડાહી થઈ ગઈ છે. કેટલાંક ઘરોમાં, જ્ઞાતિઓમાં અને ગામોમાં તો આટલી ઉંમર સુધીમાં છોકરીનાં લગ્ન ન થવાની બાબત ચિંતાનો વિષય માનવામાં આવતો હતો. પછીથી જે કોઈ ઉંમરનો છોકરો મળી જાય તેની સાથે તેનાં લગ્ન કરી દેવામાં આવતા. છોકરાની ઉંમર દસ-બાર વર્ષથી માંડીને વીસ-બાવીસ વર્ષ સુધીની કોઈપણ ઉંમર હોઈ શકતી. આમ તો છોકરાઓની ઉંમર પણ દસ-અગિયાર વર્ષની હોવાનું પૂરતું લેખાતું.

બાળવિવાહના આ રિવાજે છોકરા-છોકરીઓને યુવાન થતાં પહેલાં વૃદ્ધ બનાવી દેવાની સ્થિતિ કરી મૂકી હતી. માલવીયજીએ હિન્દુ સમાજને શક્તિશાળી અને

સંગઠિત બનાવવાનું અભિયાન આદર્યું તો બાળવિવાહો પર પણ ધ્યાન આપ્યું. અદ્ભૂતોદ્ધાર, શુદ્ધિ-પ્રથા અને સ્ત્રીઓના સન્માનનો ત્રિ-સૂત્રીય કાર્યક્રમ ચલાવતાં તેઓ બાળવિવાહને હતોત્સાહી કરવા માટે કહેવા-સાંભળવા લાગ્યા. ઓગસ્ટ-૧૯૨૩માં કાશીમાં અને જાન્યુઆરી, ૧૯૨૫માં પ્રયાગમાં થયેલાં અધિવેશનો વખતે માલવીયજીએ વિદ્વાનોની પરિષદો બોલાવીને સમાજ-સુધારણા પર વિદ્વાનો અને આચાર્યોનો મત લીધો. એ બાબત પર સહમતી સધાઈ કે છોકરીની ઉંમર બાર વર્ષ અને છોકરાની ઉંમર સોળ વર્ષની ઉંમર પહેલાં લગ્ન ન કરવામાં આવે. જો કન્યાની ઉંમર સોળ વર્ષની અને છોકરાની ઉંમર વીસ વર્ષની હોય તો વધુ સારું.

તે સમયના રિવાજમાં વર-વધૂ માટે ઓછામાં ઓછી ઉંમરનો આ નિર્ધાર પણ એક મોટું પગલું હતું. સમાજમાં તેનાથી ખળભળાટ મચી શકતો હતો. પંડિતોએ તેનો વિરોધ

આપણે સદાચારી, પરમાર્થી અને સેવાભાવી તો છીએ અને કર્મોમાં આપણી આ ભાવનાઓને મૂર્તિમંત પણ કરીએ છીએ, પરંતુ જો સ્વભાવથી કોપી, કઠોર અથવા નિર્બળ છીએ તો સદ્ગુણો અને સત્કર્મોનું કાંઈ મૂલ્ય રહેતું નથી.

- પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ

કર્યો પણ ખરો. જો કે ઓછામાં ઓછી ઉંમરનું આ નિર્ધારણ એકલ-દોકલ માણસો જ માલવીયજીના નિર્દેશોનું પાલન કરતા. આંબલખેડામાં આ મર્યાદાનું સૌથી પહેલાં પાલન કરનાર શ્રીરામ હતા. તેમણે માને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે જે કોઈ કન્યા પસંદ કરવામાં આવે, તેની ઉંમર બાર વર્ષથી ઓછી ન હોવી જોઈએ. જો કે તેઓ બીજાં ચાર વર્ષ વધુ રાહ જોવા ઈચ્છતા હતા, પરંતુ પૂજાગૃહમાં અખંડદીવાની દેખરેખ મા જ કરી શકતાં અથવા તો પત્ની. માને દિવસભર બીજાં કામો પણ રહેતાં. ભર્યાભર્યા પરિવારને સંભાળવામાં જ બધો સમય વીતી જતો. આ જવાબદારી પત્નીને હસ્તક સોંપવાનું ઉચિત લાગ્યું. ગૌસેવા કરવાનું અને દૂધમાંથી ધી-મઠો આદિ તૈયાર કરીને પૂજાના પ્રયોજન માટે તૈયાર રાખવાનાં કામો પણ તેના જ હાથે સારી રીતે સંપન્ન થઈ શકતાં હતાં. શ્રીરામે લગ્નની સંમતિ એટલા માટે આપી કે ધર્મપત્ની સાધનામાં સહયરી બને. એટલા માટે નહિ કે ગૃહસ્થી બની ઘર વસાવવા કે સામાન્ય લોકોની જેમ વંશ ચલાવવા. (ક્રમશઃ)

એકં સદ્વિપ્રા બહુના વદન્તિ

ઈશ્વર જ્ઞાનની વસ્તુ નથી એટલા માટે વૈજ્ઞાનિકો આ વિશે કંઈપણ કહેતાં અચકાય છે. તો પણ તેઓ એ વાતને માને છે કે સંસારમાં એવી કોઈ એક વસ્તુ અવશ્ય છે, જેમાંથી આ વિવિધતાપૂર્ણ સંસારની રચના થઈ છે. વિજ્ઞાન નિર્માણકર્તા અને પાલનકર્તાના રૂપમાં ભગવાનને નથી જોતું. ૧૭મી સદી ઈશ્વરના અસ્તિત્વની માન્યતા માટેનો સૌથી ખરાબ યુગ હતો. કેમ કે એ સદીના મોટાભાગના વૈજ્ઞાનિકોએ તો એમ જ માની લીધું હતું કે ઈશ્વરની કલ્પના એક ભ્રમણા છે. જે.બી.એસ.હોલ્ડને પાશ્ચાત્યોના ઈશ્વર-વિશ્વાસનું ખંડન કરતાં જણાવ્યું હતું કે, “જ્યારે હું કોઈ પ્રયોગ કરવા બેસું છું, ત્યારે હું વિચારું છું કે કોઈ ઈશ્વર અથવા દેવદૂત પોતાનાં કાર્યો દ્વારા મારા કામમાં વિઘ્ન નાખી રહ્યા નથી એટલા માટે હું કહી શકું કે એવી કોઈ સત્તા નથી જેને ઈશ્વર કહી શકાય”.

મૂર્ધન્ય મનોવૈજ્ઞાનિક એ.હિરિચે પણ આવી જ વિચારધારા વ્યક્ત કરીને શંકા દર્શાવી, “ઈશ્વરનું કાર્ય કે જવાબદારી વસ્તુવાદી સંસારમાં પણ ધીરે ધીરે ક્ષીણ થઈ રહ્યાં છે. ભૌતિકશાસ્ત્રમાં ઈશ્વરની આવશ્યકતા માત્ર વિશ્વની ઉત્પત્તિ વ્યક્ત કરવા માટે તો થઈ પણ શકે છે. એ સિવાય એની કોઈ જરૂર નથી.

ન્યૂટને જો આ સ્થિતિ સંભાળી ન હોત, તો સંભવતઃ આજે ઈશ્વરની બાબતમાં જે થોડીઘણી માન્યતાઓ શિક્ષિત વર્ગમાં છે, તે પણ સમાપ્ત થઈ જાત. ન્યૂટને કહ્યું, “સૃષ્ટિના ઉત્પાદનમાં જે એક સિદ્ધાંત અને કમ છે, તેને વિજ્ઞાન બગાડી શકતું નથી કે તેના પર શાસન અને નિર્માણ થોપી શકતું નથી. એટલા માટે આપણે એક એવી સત્તાનો ઈન્કાર ન કરી શકીએ, જેને ઈશ્વર કહી શકાય.”

આ રીતે વિજ્ઞાન પણ એક એવું ક્ષેત્ર છે, જેમાં ઈશ્વરીય અસ્તિત્વની બાબતમાં શંકાઓ પણ છે અને ધારણાઓ પણ છે, તેમ છતાં તમામ મોટા વૈજ્ઞાનિકોનો વિચાર ઈશ્વરવાદી રહ્યો છે. ગત વર્ષોમાં આઈન્સ્ટાઈન સૌથી મોટા વૈજ્ઞાનિક થયા. તેમને જ્યારે આ બાબતમાં એમની સંમતિ આપવાનું કહેવામાં આવ્યું, તો તેમણે જણાવ્યું, “સંસારમાં સંપૂર્ણ ઉચ્ચ વૈજ્ઞાનિક કાર્યોમાં અપરાધ-સ્વીકૃતિ, બૌદ્ધિકતા અને નિપુણતા હોવી એ વ્યક્ત કરે છે કે ધાર્મિક ભાવનાઓ ખોટી નથી, એટલા માટે ગહન ભાવનાઓથી ઘેરાયેલા એ

વિશ્વાસને આપણે માનવો જ પડશે કે ઈશ્વર છે અને તે એક શ્રેષ્ઠ મસ્તિષ્ક છે, જે સંસારના અનુભવોમાં સ્વયં વ્યક્ત થાય છે.

ગેલિલિયોનું કહેવું છે, કે “પ્રકૃતિનાં ઘણાં પુસ્તકો ગણિતની ભાષામાં લખાયેલાં છે. તેને કોઈ બુદ્ધિ જ લખી શકે, એટલા માટે આપણે ભગવાનને બુદ્ધિ કે વિચાર કહી શકીએ છીએ.” “ઈશ્વર સદૈવ રેખાગણિત કરી રહ્યો છે.”- આ માન્યતા પ્લુટોની છે.

સંસારમાં બુરાઈઓ, કષ્ટોની ઉપસ્થિતિ ક્યારેક ઈશ્વરની સત્યતા પર શંકા વ્યક્ત કરે છે, કે કેવી રીતે ઈશ્વર નિર્દયતા, અન્યાય અને યુદ્ધની અનુમતિ આપે છે, અન્યથા વિશ્વના તમામ ધર્મો અને મહાપુરુષોએ ઈશ્વરીય સત્તાને માની છે અને તેની સર્વશક્તિમત્તા, સર્વવ્યાપકતા, સર્વજ્ઞતા, સર્વન્યાયપ્રિયતા, કરુણાશીલતા, સુરક્ષાશક્તિ પર વિશ્વાસ કર્યો છે.

ઘણુખરું તમામ ધર્મોમાં મહાપુરુષોના રૂપમાં ઈશ્વરની પ્રામાણિકતાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. કોઈ કોઈ ધર્મમાં તે પયગંબર કે ફરિશ્તા રૂપે પ્રકટ થાય છે, કોઈમાં અવતાર રૂપે, પરંતુ ઈશ્વરની સત્યતા વિશે સંસારમાં તમામ ધર્મો એકમત છે. કોઈએ તેને ન્યાયકારી ગુણવાચકથી સંબોધિત કર્યો; કોઈએ ધર્મ ઉદ્ધારકરૂપે, પરંતુ જેમાં ઈશ્વરને સંસારની સંપૂર્ણ પરિસ્થિતિઓમાં વિશ્વસનીય ઠરાવી શકાયો હોત, એવું પૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ કોઈ ધર્મ કરી શક્યો નથી. આ જ કારણસર સંસારના તમામ ધર્મો પોતાની આ માન્યતા પર લથડાતા રહ્યા છે.

મુસલમાનોમાંથી અનેક એવાં થયાં છે, જેમણે અલ્લાહની સત્તાને ઠગાઈ કહી છે. સલમાન રશદીએ ‘સેતાનિક વર્સિસ’ નામનાં પોતાનાં પુસ્તકમાં કુરાનને ભગવાનની નહિ, શેતાનની વાણી કહીને ઈશ્વર કે પયગંબર સામે આંગળી ચીંધી છે. અનેક કેથલિકોએ ઈસુને ભગવાન માનવાનો ઈન્કાર કર્યો છે. પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ આનું જ પરિણામ હતો. અવતારવાદનો ઝઘડો હિન્દુ ધર્મમાં પણ ઓછો નથી. સનાતન ધર્મમાં પણ ઢગલાબંધ અવતારોને, ગુરુઓને ઈશ્વરરૂપે માનવામાં આવે છે. જૈનો તીર્થંકરના રૂપમાં તો શીખો ગુરુઓના રૂપમાં માને છે. અનેક પ્રકારના ઈશ્વરનું

અસ્તિત્વ જ આ સંસારને બંધિત કરે છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો દ્વારા તેને સિદ્ધ કરવો તે એટલું જ કઠિન છે. જ્યારે ધર્મોમાં પ્રતિદ્વંદ્વિતા દેખાવા માંડી તો તર્કવાદી લોકો એ માન્યતાથી ફસકે એ સ્વાભાવિક હતું.

આ સ્થિતિમાં વેદાંત જ એકમાત્ર એવો ધર્મ છે, જેની ઈશ્વરીય વ્યાખ્યાને પૂર્ણ શુદ્ધ અને બુદ્ધિસંગત કહી શકાય. સંપૂર્ણ મીમાંસા વાંચ્યા પછી કોઈનાય મનમાં તર્ક કે સંદેહ રહી જતો નથી, કારણ કે તે વ્યાખ્યાઓ વિજ્ઞાનના આધારભૂત સિદ્ધાંતોને લઈને ચાલી છે અને એમાં સંપૂર્ણ દાર્શનિક અને લૌકિક પરિસ્થિતિઓનું વિવેચન પણ આવી જાય છે.

વેદાંત ઈશ્વરીય સત્તાની અનુભૂતિ માટે સૌથી નજીકની, પોતાની પાસેથી ચાલવાનું કહે છે. પ્રત્યેક શરીરની સ્થૂળતામાં પણ ગુણ છે અને ગુણોને આપણે આપણા શરીર કરતાં વધુ મહત્ત્વ આપીએ છીએ. આત્મતૃષ્ટિ માટે માતાપિતા પોતાની પ્રિય વસ્તુઓ પોતાનાં બાળકોને આપી દે છે, તેનો ઉપભોગ કરવાથી તેમને સુખ મળી શકતું હતું તેમ છતાં આપી દે છે. શરીરની ઈચ્છાને મનની ઈચ્છા કરતાં નિમ્નતર માનવાની સાથે જ સંસારમાં બે તત્ત્વોની વિલગતાનો સ્પષ્ટ આભાસ થઈ જાય છે. એકને ચેતન અને બીજાને જડ કહે છે. જડ એકદેશીય પદાર્થ છે, ચેતન સર્વવ્યાપી. અહીંથી ઈશ્વરના સિદ્ધાંતનો તાત્ત્વિક વિકાસ વેદાંતે શરૂ કર્યો છે.

ઈશ્વર સાકાર છે કે સશરીર છે એ એક તથ્ય નહિ, કલ્પના માત્ર છે. જો કે તેનું શરીર છે, તેના પર મૃત્યુનો પ્રભાવ પડે છે અને જ્યારે આપણે એ વિશ્વાસને પુષ્ટ કરી લઈએ છીએ કે આપણી ચેતનાનો અંત હોતો નથી, આપણે વિશ્વાત્મા કે પરમાત્માને બિલકુલ અનુરૂપ છીએ, તો આ વિચાર સામે મૃત્યુ પણ શક્તિહીન અને સામર્થ્યહીન બની જાય છે. શરીર જ મરે છે, અહંભાવ કે આપણું મન, આપણી ચેતનાનો નાશ થતો નથી, એ એક અવિનાશી તત્ત્વ છે આ બાબત એક કલ્પના માત્ર નથી, પરંતુ સત્ય પણ છે. જ્યારે આપણે સ્વખાવસ્થામાં હોઈએ છીએ ત્યારે પણ આપણી ક્રિયાઓ શરીરધારી જેવી જ થાય છે, એવા સંવેગોથી આપણે પ્રભાવિત થતા રહીએ છીએ, એવાં જ સુખ દુઃખ આપણે અનુભવીએ છીએ, એટલા માટે એ સ્થિતિમાં પણ આપણે જીવન સાથે બંધાયેલા છીએ એમ કહેવું એ નિરાધાર કલ્પના નથી.

જ્યારે આપણે આપણી જાતને દુઃખ અને સુખ બન્નેથી રહિત માનવા લાગીએ છીએ અને એ વિશ્વાસને અંતિમ સ્થિતિ સુધી સિદ્ધ કરી લઈએ છીએ કે આપણા માટે સંસારમાં

મોહ-માયાની ભ્રાંતિ કશું જ નથી. અહીં નથી કોઈ આપણું કે નથી આપણે કોઈના, બધી ચેતના જ પોતાની ઈચ્છાથી બનાવતી - બગાડતી રહે છે, ત્યારે આપણી સામે તેનું તાત્ત્વિક રૂપ પ્રકટ થાય છે અને આપણે આપણી જાતને મુક્ત અનુભવવા લાગીએ છીએ.

કઠોપનિષદ (૧/૨/૨૫)માં કહ્યું છે, આપણે બ્રહ્મ છીએ અને મૃત્યુ આપણા માટે એક ખાદ્ય છે; છાંદોગ્ય (૬/૮/૭)માં એને જ 'તત્ત્વમસિ' તું જ છે કહ્યું છે; બૃહદારણ્યક (૨૪/૪/૫) કહે છે 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' હું જ બ્રહ્મ છું. ઐતરેય ઉપનિષદ (૩/૧/૩) અનુસાર શુદ્ધ જ્ઞાન જ બ્રહ્મ છે. બૃહદારણ્યક (૪/૪/૫) અનુસાર 'અયમ્ આત્મા બ્રહ્મ' આ આત્મા જ બ્રહ્મ છે અને આ જ ઉપનિષદ ૪/૪/૧૧ મંત્રમાં કહ્યું છે કે આ સંસારમાં કંઈ પણ અધિક નથી અને વાસ્તવમાં પ્રાણીઓમાં જે ગુણ જોવા મળે છે એટલે કે ઈચ્છાઓ, આકાંક્ષાઓને બાદ કરીને માનસિક ચેતનાનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો સમજાઈ જાય છે કે ચેતના એક અગાધ સિંધુ જેવી છે, મનુષ્ય એમાં ઈચ્છાઓની લહેરો જેવો છે. 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' એ ઈચ્છાઓ અને વાસનાઓથી ઘેરાયેલી માનસિક સ્થિતિને કહેવામાં આવ્યું નથી. એ બધાથી પરમપદમાં વિશ્વ-ચેતના તાદાત્મ્યની સ્થિતિ હોય છે, જેમાં નથી કોઈ પ્રકારનો રાગ હોતો, નથી દ્વેષ હોતો, તે કર્મ પણ કરે છે અને કોઈથી આસક્ત પણ થતો નથી. એટલા માટે સર્વન્યાયકારી છે. તેમાં વ્યક્તિના ગુણોનો સમાવેશ થઈ ગયો છે. એ ગુણ છે - પ્રેમ, દયા, કરુણા, ઉદારતા, પણ ત્યાં પોતે એ ગુણોથી પ્રભાવિત થતો નથી અર્થાત્ એનાથી અલગ નથી. શુદ્ધ ચેતન અવસ્થામાં તે એ ગુણોની જ સંજ્ઞામાત્ર છે, ભાવમાત્ર છે. આ વાત બર્કલેએ પણ સ્વીકારી હતી અને કહ્યું હતું, "સમસ્ત જગતના પદાર્થ માનસિક સંવેદના જ છે." માંડૂક્યકારિકા (૨/૧૧) એને જ આ રીતે કહેવાયું છે, "ક એતાન્બુદ્ધય તે ભેદાન્ કો વૈ તેષાં વિકલ્પકઃ?" અર્થાત્ કોણ આ વિશ્વમાં દેખાતા ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થોનો દૃષ્ટા અને કોણ તેની કલ્પના કરે છે ?

આ અવસ્થામાં વેદાંતમાં મનનું તાદાત્મ્ય બ્રહ્મ સાથે કરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. શાસ્ત્રોમાં સ્થૂળ અગ્નની સાત અવસ્થાઓ કહી છે. અગ્નમાંથી રસ બને છે, રસમાંથી રક્ત, રક્તમાંથી માંસ, માંસમાંથી મજજા, મેદ, અસ્થિ અને વીર્ય બને છે. વીર્ય અગ્નની સૂક્ષ્મ અવસ્થા છે અને શરીરમાં વ્યાપ્ત છે, પણ કોઈ એક સ્થાનને કાપીને તે મેળવી શકાતું નથી. એ મંથનથી જ જોવા મળે છે. વીર્ય જ અંતઃકરણ ચતુષ્ટય -

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર રૂપે સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મતર થતું ગયું છે. તે ક્રમશઃ ઈચ્છા, આવેગ અને ભાવનાઓનું ઊંડાણ છે. જે અંતે એક વિશ્વચેતના - અહંકારમાં ભળી જાય છે.

પૈંગલ ઉપનિષદમાં આ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરી દીધી છે કે જો કે અહંકાર પ્રત્યેક શુદ્ધ પ્રાણીમાં હોય છે, એટલા માટે શાસ્ત્રની ઉક્ત માન્યતાઓને લઈને જ કોઈ પોતાને બ્રહ્મ ન કહેવા લાગે. ઘણા દંભી અને પાખંડી લોકો એવું કરે પણ છે, એટલા માટે વેદાંતે પહેલેથી જ સ્પષ્ટ કરી દીધું કે દેહયને નિર્મળ કરીને અને અન્નમય બ્રહ્મનું ચિંતન કરીને એ અનુભવ કરવો જોઈએ કે હું જ સર્વરૂપ બ્રહ્મ છું, હું જ પરમ સુખરૂપ છું. જળમાં જળ નાખવાથી, દૂધમાં દૂધ નાખવાથી, ઘીમાં ઘી નાખવાથી તે એકરૂપ થઈ જાય છે. એવી રીતે પરમાત્મા મળી જતાં તેનામાં કોઈ અંતર રહેતું નથી. જ્યારે આ રીતે જ્ઞાન દ્વારા દેહાભિમાન નષ્ટ થઈ જાય છે અને બુદ્ધિ અખંડાકાર બની જાય છે, કર્મોમાં કોઈ આસક્તિ રહી જતી નથી, મોહ અને વાસનાઓ બળીને નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે અદ્વૈત બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ સ્થિતિમાં મનુષ્ય પૃથ્વી પર જ નિવાસ કરતો હોવા છતાં ભિન્ન રહે છે, તેનું નિયંત્રણ પણ કરે છે. ઉત્પત્તિ, રક્ષણ અને વિનાશ આ પ્રકૃતિના સ્પષ્ટ ગુણ છે, તે સારપ અને બુરાઈથી પર તત્ત્વ માત્ર છે. આ કલ્પના અને વૈજ્ઞાનિક શોધ સંસારને કેવળ વેદાંત જ આપી શક્યું છે. આ તથ્યોનું

જેટલું વધુ ચિંતન મનન અને આચરણ કરવામાં આવે છે, એટલો જ ઈશ્વરીય સત્તાનો બોધ નિર્મળ થતો જાય છે. તેના માટે નથી માણસે કોઈ અલગ જગ્યાએ જવાની જરૂર, નથી વધુ અધ્યયનની જરૂર. ગીતાના નવમા અધ્યાયમાં આ તથ્યને સ્પષ્ટ કરતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે-

મયા તતમિદં સર્વં જગદવ્યક્તમૂર્તિના ।
મત્સ્થાનિ સર્વભૂતાનિ ન ચાહં તેષ્વવસ્થિતઃ ॥ ૪ ॥
સર્વભૂતાનિ કૌન્તેય પ્રકૃતિં યાન્તિ મામિકામ્ ।
કલ્પાયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥ ૭ ॥
માયધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂયતે સચરાચરમ્ ।
હેતુનાનેન કૌન્તેય જગદ્વિપરિવર્તતે ॥ ૧૦ ॥

હે અર્જુન ! મેં મારા અવ્યક્ત સ્વરૂપથી આ સમગ્ર જગતને ફેલાવ્યું અથવા વ્યાપ્ત કર્યું છે, પરંતુ એ આશ્ચર્ય જો કે મારામાં જ સમગ્ર સૃષ્ટિ સમાયેલી છે, પણ હું એનામાં નથી. કલ્પના અંતે સર્વભૂતો મારી પ્રકૃતિમાં આવી મળે છે અને ફરી કલ્પના આરંભમાં મારી અધ્યક્ષતામાં પ્રકૃતિ જ સર્વ ચરાચર સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે.

અદૃશ્યની આટલી સુંદર શોધ કોઈ ધર્મમાં નથી થઈ. અહીં એનો વિકાસ પણ કરવામાં આવ્યો છે. જીવને જ બ્રહ્મરૂપે શુદ્ધ કરીને સર્વવ્યાપી, સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન, શુદ્ધ, ચૈતન્ય, મુક્ત, કર્માધ્યક્ષ, સાક્ષી, દૃષ્ટા સ્વરૂપને પ્રમાણિત કરવામાં આવ્યું છે.

સમુદ્ર ગરમ થવા માંડ્યો તો ડરેલાં જળબિંદુઓ વિધાતા પાસે જઈને કહેવા લાગ્યાં, પિતામહ ! અમને કષ્ટ શું કામ આપો છો, અમે તમારું શું બગાડ્યું છે ? વિધાતાએ અનેક રીતે સમજાવ્યાં, જળબિંદુઓ ! તમે આકાશમાં ઊડશો, જ્યાં વરસશો ત્યાં હરિયાળી છવાઈ જશે અને સંસારને પ્રસન્નતા મળશે. પણ એ ઉપદેશ જળબિંદુઓને ન ગમ્યો. તેઓ વિધાતાને ગાળો દેતાં દેતાં પાછાં ફર્યાં.

સમુદ્રએ જળબિંદુઓને આકાશમાં ફેંકી દીધાં, પછી તે ધરતી પર પડ્યાં અને વહેતાં વહેતાં ફરી સમુદ્રમાં જઈ પહોંચ્યાં, ત્યારે એમને ખબર પડી કે અરે, આપણે તો ખોટાં ડરતાં રહ્યાં, આપણું તો કાંઈ બગાડ્યું નથી. આ બાજુ સ્વાતિ નક્ષત્ર આવ્યું તો જળબિંદુઓ ફરી એકવાર ઊભટી પડ્યાં. હવે એમનામાં ભય નહોતો કે નહોતો ઉદ્દેગ. હસતાંરમતાં જળબિંદુઓ આકાશમાંથી વરસવા લાગ્યાં, કોઈ વ્રાંસમાં પડ્યાં તો વંશલોચન બની ગયાં, કોઈ કદલીમાં પડ્યાં તો કપૂર બની ગયાં, કોઈ છીપના મુખમાં પડ્યાં તો મોતી બની ગયાં.

વિધાતા વિચાર કરી રહ્યા હતા કે મનુષ્ય પણ સંકટ અને સાધનાઓથી વિચલિત ન થયો હોત તો આજે તે પણ જળબિંદુઓની જેમ વંશલોચન, કપૂર અને મોતી બની ગયો હોત.

❀ મનુષ્યનાં મૂલ્યાંકનની કસોટી બદલવી પડશે ❀

માપદંડ ખોટા હોય, મૂલ્યાંકનની કસોટી વિકૃત હોય, તો તેનું પરિણામ પણ એવું જ હોય છે. આજે સમાજમાં અન્યાય, અનીતિ તથા ભ્રષ્ટાચારની જે કુટિલ વ્યૂહરચના જોવા મળે છે તેની ઘણીખરી જવાબદારી એ ખોટા માપદંડો પર પણ છે, જેના આધારે મનુષ્યને તોળવા-માપવામાં આવી રહ્યો છે, જે તેના વ્યક્તિત્વના મૂલ્યાંકનની કસોટી બનેલા છે.

લોકોએ જોયું કે કેટલી વિશાળ હવેલી છે. સોનાની જેમ ચમકી રહી છે. બારી-બારણાં, જાળિયાં રંગીન કાચથી જડેલાં છે. રેશમી પરદા ઝૂલી રહ્યા છે. મૂનલાઈટ બલ્બ પ્રકાશી રહ્યા છે. સ્ટિરીયો ડેકમાંથી ગાયન-વાદનના સ્વરો ગૂંજી રહ્યા છે. આંખો વિસ્ફારિત થઈ ગઈ. કાન લલચાઈ ઊઠ્યા. મન બોલી ઊઠ્યું -

બીજને સુધારવા એ મુશ્કેલ થઈ શકે, પરંતુ પોતાનું મન પોતાની વાત ન માને એ કેવી રીતે બને ? આપણે આપણી જાતને તો સુધારી શકીએ, આપણે આપણને સન્માર્ગ પર ચલાવી જ શકીએ છીએ. એમાં બીજે કોઈ કેવી રીતે આડખીલી કરે ? આપણે ઉન્નતિ કરવા પાણ ઈચ્છીએ છીએ અને એનાં સાધન પાણ આપણા હાથમાં છે તો પછી પોતાને સુધારવા માટે, આત્મનિર્માણ માટે અને આત્મવિકાસ માટે શા માટે કટિબદ્ધ ન થઈએ ?

સાક્ષાત્ સ્વર્ગનો વાસ છે. ખૂબ ભાગ્યશાળી છે આનો માલિક, કેટલો મોટો માણસ હશે ! એની પાસે લાખો-કરોડો હશે. અનાયાસ શ્રદ્ધા જાગી અને એ અજાણ્યા ધનવાન પ્રત્યે આંખો ઝૂકી ગઈ. તેનું મોટા માણસરૂપે મૂલ્યાંકન થઈ ગયું. તે ચર્ચા અને પ્રતિષ્ઠાનું પાત્ર બની

ગયો. પ્રસંગ પડતાં સમ્માન વગેરે દ્વારા તેનું મૂલ્ય વ્યક્ત કરી દેવામાં આવે છે.

ધન તો પ્રતિષ્ઠાનો વિષય રહ્યું છે, એટલા માટે કે તે પરિશ્રમ અને પુરુષાર્થનું સાક્ષી હોય છે. પ્રાચીન સમયમાં જ્યારે ધનને પ્રતિષ્ઠાના વિષયોમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે લોકો કલ્પના સુધ્ધાં કરી શક્તા ન હતા કે તેની કમાણી અનીતિના માર્ગે પણ કરી શકાય છે. અનુચિત અને અનીતિયુક્ત પૈસા અને પૈસાપાત્રથી લોકો ઝેરીલા નાગની જેમ બીતા અને ઘૃણા કરતા હતા. લોકો કોઈનું અમ્મ ખાતાં, દાન કે મદદ લેતાં હજાર પ્રકારે વિચારતાં હતાં. દાન કે મદદ એવાની જ સ્વીકારવામાં આવતી હતી, જેમની કમાણી વિશે એવો વિશ્વાસ હોય કે પ્રત્યક્ષ તો શું પરોક્ષ રીતે પણ એમનો પૈસો અન્યાય કે અનીતિથી દૂષિત થયો નથી. જો આ પ્રકારની શંકા પણ જાગે તો સમાજનું બાળક સુધ્ધાં લક્ષાધિપતિ હોવા છતાં તે ધનવાનને નફરતથી જોતું હતું, જેનાથી ધનાઢયતા જ તેના માટે કાળપાશ જેવી દુઃખદાયક બની જતી હતી.

સમાજ દ્વારા આ કઠોર મૂલ્યાંકનથી અનુશાસિત ત્યારના ધનવાન અને પોતાના વ્યાપાર અને વ્યવસાયમાં પરાકાષ્ઠા સુધી પવિત્ર અને સત્યપરાયણ રહીને વિશુદ્ધ પરિશ્રમ અને પુરુષાર્થથી તે સ્થિતિ સુધી પહોંચીને પ્રતિષ્ઠાપાત્ર બનતા હતા, સાથોસાથ જ્યાં સુધી તેનું પવિત્ર ધન પુનિત કામોમાં ખર્ચાતું ન હતું ત્યાં સુધી એ વિશુદ્ધતાને પણ માન્યતા મળી શક્તી ન હતી. આમ, આવક-જીવક બંનેને સમાન પવિત્રતાથી તોળાઈને જ કોઈ ધનવાન ધનના આધારે એવી રીતે સમાજમાં માન્યતા અને શ્રદ્ધાના ભાગીદાર બની શક્તા હતા, જેવી રીતે જનસેવાનાં અન્ય કાર્યો કરીને કોઈ સત્યપુરુષ બનતા હતા.

પહેલાં જ્યાં ધનની માત્રાનું કોઈ મૂલ્ય ન હતું, મૂલ્ય હતું તેની આવક-જાવકની રીતિ-નીતિનું, ત્યાં આજે આવક-જાવકની રીતિ-નીતિનું તો કોઈ મૂલ્ય રહ્યું નથી, ધનના પ્રમાણને જ શ્રેષ્ઠત્વનો માપદંડ માની લેવામાં આવ્યો છે. સ્થિતિ બિલકુલ વિપરીત થઈ ગઈ છે, એટલે તેનો પ્રભાવ અને પરિણામ પણ ઊલટાં થઈ ગયાં છે.

લોકોએ બંગલાં, ગાડી, એરકન્ડીશનર, ટી.વી., વી.સી.આર., મોબાઈલ ફોન વગેરે વૈભવ-વિલાસ અને આમોદ-પ્રમોદની ચહલપહલ જોઈ નથી કે મોટો માણસ માની લીધો અને માન-સન્માન આપવાનું શરૂ કરી દીધું. જે ત્યાગ, તપસ્યા, સાધના, સેવા, શ્રમ અને પુરુષાર્થના આધારે મળે છે એ માન-સન્માન જેવી બહુ મૂલ્ય ચીજ અને શ્રદ્ધા એટલી સસ્તી અને આસાનીથી મળી શકતી હોય, તો પછી શું કોઈએ ભાંગ પીધી છે કે તે પ્રતિષ્ઠાપૂર્ણ જીવન જીવવા માટે સંયમ અને સાધના કરતો ફરે? સેવા અને ત્યાગનું પ્રમાણ દેતો ફરે? ગમે તે રીતે ધન શા માટે એકઠું ન કરે? ધનથી પ્રભાવિત થઈને જનતા દ્વારા અપાતી આ સસ્તી સામાજિક પ્રતિષ્ઠાએ લોકપ્રિયતા-ભૂખ્યા લોકોને અંધ આર્થિકતામાં ડુબાડી દીધા છે.

એટલું જ નથી કે લોકો કોઈનાં ધન-વૈભવ જોઈને જ પ્રભાવિત થઈ જાય છે અને તેને માનપૂર્ણ નજરે જોવા લાગે છે, પરંતુ તેનું ધન તેના કે સમાજના કોઈપણ હિતમાં આવતું હોય કે ન આવતું હોય, અહીં તો બધું જ સ્વીકાર્ય અને સન્માનનીય છે. સંપત્તિ પ્રતિષ્ઠાનું સ્તર એટલું નીચું ગયું છે, સન્માન એટલું સસ્તું થઈ ગયું છે કે આમ જનતા ધનના સંચયને જ નહિ, તેના અપવ્યયને પણ સન્માનની દૃષ્ટિથી જોવા લાગે છે. રંગરાગમાં ડૂબેલા રહેવું, નશાખોરી અને ફેશનબાજી કરવી, વિવાહ-લગ્નોમાં ધૂમધામ કરવી, મોટા મોટા ભોજન સમારંભોમાં પાણીની જેમ પૈસા વહાવવા એ બધું પણ લોકો માટે સન્માન-શ્રદ્ધાનું પ્રતીક બની ગયું છે. લોકો તેમને ઉદાર, મોટો માણસ, શાહી ખર્ચ કહીને

સન્માનવા લાગ્યા છે. જનતાની આ સસ્તી શ્રદ્ધા અને અસ્તરીય માપદંડે પણ સમાજના મૂલ્યોના પતન તથા વધુ ને વધુ ધનસંચય કરવામાં ઘણું યોગદાન આપ્યું છે.

પ્રત્યેક વિચારશીલ વ્યક્તિનું એ નૈતિક કર્તવ્ય છે કે તે કોઈના વૈભવ-વિલાસથી પ્રભાવિત થઈને, તેનું મૂલ્યાંકન કરતાં પહેલાં એટલું અવશ્ય જુએ કે સંપત્તિનો આધાર નીતિપૂર્ણ રહ્યો છે કે નહીં? તેનાં સાધન, ઉપાયો અને યુક્તિઓની પવિત્રતાની ખોજ કરી લેવી જરૂરી છે, જેથી ખોટાં કામોનાં ત્રુટિપૂર્ણ મૂલ્યાંકનનો અપરાધ ન થઈ જાય.

જ્યારે એ બાબત સ્પષ્ટ દેખાય છે કે અમુક વ્યક્તિ છળકપટ, ચોરીચપાટી, લૂંટફાટ, નફાખોરી અને ભ્રષ્ટાચારને આધાર બનાવીને બંગલા પર બંગલા બનાવી રહી છે. બેન્ક બેલેન્સ અને કારોબાર વધારી રહી છે, તો તેને આપણી પ્રશંસા કે સન્માન પામવાનો અધિકાર છે? અને આપણને એવો અધિકાર છે કે આપણે તેને તે આપીએ? જો બેમાંથી કોઈ પણ એવું કરે છે તો તે અનધિકાર ચેષ્ટા કરે છે, સમાજમાં આંધળાં અર્થવાદને ઉત્તેજન આપીને ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવવામાં સહયોગ કરે છે, જે સામાજિક અપરાધ અને આધ્યાત્મિક પાપ છે.

સમાજમાં ચાલી રહેલી ભૂરાઈઓને રોકવા માટે ઈશ્વરે દરેક વ્યક્તિને સામૂહિક જવાબદારી સોંપી છે. એમનું કર્તવ્ય છે કે અનીતિ જે કોઈ જગ્યાએ આચરાઈ રહી હોય એને રોકે એને ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરે, વિરોધ કરે, અસહકાર કરે. જે કોઈ રીત એમને અનુકૂળ લાગે એ અપનાવે, પરંતુ ઓછામાં ઓછું એટલું તો થવું જ જોઈએ કે આ ભૂરાઈમાં પોતાનો સહયોગ પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ કોઈપણ રૂપે ન હોય.

આજે જો આ લોકો ધનાઢયતાનું મૂલ્યાંકન કરવાનું છોડીને સાધનો તેના શુચિતાપ્રધાન ઉપાયો પર ધ્યાન રાખવા માંડે તો સમાજમાં પૈસા માટે ફેલાયેલો ભ્રષ્ટાચાર ઘણોખરો ઓછો થઈ જાય છે. અનુચિત સાધનોને કારણે ધનવાનોનું મૂલ્યાંકન ઓછું થઈ જાય, તેમનો એ અન્યાયથી મેળવેલો વૈભવ નફરત અને તિરસ્કારનો પ્રસંગ બની જાય તો નિશ્ચિતપણે લોકો જરૂર કરતાં વધારે ધનવાન બનવાની લાલચ છોડીને સમ્માન-રક્ષા માટે કમાણીના ઉચિત અને ઉપયુક્ત ઉપાય અપનાવવા માટે લાચાર બની જશે.

આર્થિક ક્ષેત્રની જેમ ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ જનતાની મૂલ્યાંકનની કસોટી ખોટી થઈ ગઈ છે. ત્યાં હવે માપદંડનો આધાર વ્યક્તિત્વની

એવું જીવન શું કામનું, જેમાં પરમાર્થનાં કાયોને કોઈ સ્થાન જ ન હોય ? એને મનુષ્ય જ કેવી રીતે કહેવાય, જે પોતાની પાછળ આદર્શ અને અનુકરણ કરવા લાયક ઉદાહરણ ન મૂકી જાય. માનવ જીવનની જવાબદારી મહાન છે. ફક્ત જીવન જીવવા માટે પૈસા કમાવવાં એ તો નિર્જીવ જીવન છે. જેમની અંદર કાંઈક ચેતના, જાગૃતિ અને પ્રકાશ હોય છે. એમનો જીવનક્રમ ધ્યાસ પૂરા કરવામાં પૂરો નથી થતો. એમનો જીવનક્રમ અંતરઆત્મા જાગે જ વિકાસ કરે છે. અને બીજાઓને તે દિશામાં ગતિ આપીને પોતાની લક્ષ્યની પૂર્તિનો અનુભવ કરે છે.

ખરાઈ નહિ, વાણીની ચતુરાઈને માનવામાં આવે છે. જે પોતાની વાકજાળમાં જનતાને જેટલી ગૂંચવી દે, તેને તેટલો જ મોટો મહાત્મા સ્વીકારવામાં આવે છે, પરંતુ વાસ્તવિક સંતોની સીધી-સાચી વાતની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. સાદગી અને સરળતા હવે અધ્યાત્મ ક્ષેત્રના

મૂલ્યાંકનનો આધાર નથી રહ્યાં, એ આજની સૌથી મોટી વિડંબના છે. સર્વસાધારણ સંતોને પણ હવે ભૌતિકતાના રંગે રંગાયેલા જોવા ઈચ્છે છે અને એ પણ એમની પરખનો એક માપદંડ હોય છે. એ બરાબર છે કે આજના ભૌતિકયુગમાં આવવા-જવાનું સાધન બળદગાડી હોઈ શકે નહિ. સમય જે ગતિથી ચાલી રહ્યો છે, તે ગતિથી આપણે પણ ચાલવું પડશે, નહિતર આપણા પર પછાતપણાનો અભિશાપ લાદવામાં આવશે. આ દૃષ્ટિએ કાર, કમ્પ્યુટર આજના આવશ્યક સાધનોમાં ગણાઈ ગયાં છે. આથી આના આધારે ધર્મક્ષેત્રમાં મૂલ્યાંકન ન થવું જોઈએ. એ જોવું જોઈએ કે કોણે વ્યક્તિત્વને ગરિમાપૂર્ણ બનાવીને ધાર્મિકતાની વાસ્તવિક શ્રદ્ધાને સજાવી છે. એથી ઓછામાં ન તો ધર્મને સમજી શકાય, ન ધાર્મિક લોકોને. ધર્મનો પ્રાણ તો વ્યક્તિત્વની શાલીનતામાં છુપાયેલો છે, વ્યવહારની ચતુરાઈ અને બહારના આડંબરમાં નહિ. જેણે અંતરંગને જેટલું પરિષ્કૃત કરી લીધું, તેને તેટલો મહાન માનવો જોઈએ. સજજનતાની આ જ માગ છે. ધર્મક્ષેત્રમાં સંતત્વનું આ જ ચિહ્ન હોવું જોઈએ અને એના આધારે વ્યક્તિત્વની પરખ પણ. પરંતુ દુઃખ છે કે નાસમજ જનતાની અંધશ્રદ્ધા, અંધવિશ્વાસ અને મૂલ્યાંકનની ખોટી કસોટી જ હિત-અહિતનો ઉલ્લેખ કરવા નથી દેતી.

એ વાત મહદંશે સત્ય માની શકાય છે કે જો લોકજીવનમાં વિવેકશીલતા ઊભરી શકે અને મૂલ્યાંકનની બાબતમાં પોતાની શ્રદ્ધા અને પ્રતિષ્ઠાનો માપદંડ યોગ્ય કરીને સાચી કસોટી કામમાં લાવવામાં આવે તો જીવનના વ્યાપક દાયરામાં છવાયેલ ભ્રષ્ટાચાર મહદંશે દૂર થઈ શકે છે. અર્થ તથા ધર્મના ક્ષેત્રમાં જોવા, પરખવા અને મૂલ્યાંકન કરવાનો સાચો માપદંડ, સાધન અને સાચી કસોટી વ્યક્તિત્વના કથન અને આચરણની એકરૂપતા જ છે. જે દિવસે લોકમાનસ આ તથ્યને દૃઢયંગમ કરીને તટસ્થ આચરણ કરવા તત્પર બનશે, તે દિવસ સુધાર-શુભારંભ સુનિશ્ચિત થઈ જશે. 🌟

ગુરુ પૂર્ણિમા પર્વ પૂરી શ્રદ્ધાથી મનાવીએ આત્મ ચિંતન તથા સમર્પણની આ વેળા છે

ગુરુ પૂર્ણિમા પર્વ (આ વર્ષે ૧૩ જુલાઈ ૨૦૦૩) આપણા માટે આત્મ ચિંતનનું પર્વ છે. ગુરુના કાર્યો પ્રત્યે આપણી શ્રદ્ધા કેટલી વધી, એમણે બતાવેલ માર્ગ પર કેટલું ચાલ્યા, તેની સમીક્ષા આપણે વ્યાસ પૂર્ણિમાના પાવન પર્વ પર કરીએ. ભગવાન શ્રી વેદવ્યાસ જેમની ગણના ચોવીસ અવતારોમાં કરવામાં આવે છે. આપણા આદિ ગુરુ છે. તેમના જ નામથી આખા વિશ્વમાં ગુરુ પૂર્ણિમાનું પાવન પર્વ મનાવવામાં આવે છે. ગુરુ તે મહાશક્તિ છે જેમના આધારે આપણે આત્મિક પ્રગતિના પથ પર ચાલી શકીએ છીએ. ગુરુની કૃપા જ આપણને મોક્ષ અપાવે છે. જો તે ધારે તો આપણા ભવબંધન તોડી નાંખે, આપણને આ જન્મમાં મુક્તિ અપાવી દે. તે ધારે તો આપણી કુંડળી બદલી નાંખે-ભાગ્યનું પૂરું વિધાન બદલી નાંખે. જો તે ધારે તો આપણા પર આવનાર બધા સંકટ ટળી જાય. તે ધારશે ત્યારે જ્યારે આપણે પોતાની જાતને ખાલી કરી તેમને સુયોગ્ય સુપાત્ર શિષ્ય બનવાનો પ્રયાસ કરીશું. પાત્રતા વિકસાવવાથી જ ગુરુ કંઈક આપે છે.

ગુરુ શિષ્યનો સંબંધ આધ્યાત્મિક મિલનના આધારે સ્થાપિત થાય છે. આપણી સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓમાં આ સૌથી પાવન તથા ચિર (લાંબી) પુરાતન પરંપરા છે. એના કારણે આપણે આજે પુનઃ જગદ્ગુરુ બનવાનું સ્વપ્ન દેખી રહ્યા છીએ. આ પરંપરાએ ક્યારેક આપણને જગદ્ગુરુના રૂપમાં સ્થાપિત કર્યા હતા. સદ્ગુરુ હંમેશા સારા શિષ્યની શોધમાં રહે છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસ શોધતા શોધતા નરેન્દ્રનાથ પાસે પહોંચી ગયા હતા તથા પોતાનો મૂક સંદેશ પરોક્ષ જગતમાં પોતાના પ્રિય શિષ્ય પાસે છોડી આવ્યા હતા. બેચેન અવસ્થામાં નરેન્દ્રનાથ દક્ષિણેશ્વર પહોંચ્યા. પોતાની જીજ્ઞાસા અભિવ્યક્ત કરી દીધી અને અનાયાસે જ પોતાના પ્રિય સદ્ગુરુને મેળવ્યા. સત્ત્રિપિઓમાંથી એક સત્તા ઉતરીને વિવેકાનંદના રૂપમાં (પૂર્વ નામ નરેન્દ્રનાથ) આવી હતી. આ ગુરુ-શિષ્ય પરંપરાની સાથે ગુરુ પૂર્ણિમા પર્વ હંમેશા યાદ આવતું રહેશે.

મોરબી પાસેના ટંકારા ગામનો મૂળશંકર નામનો બાળક પોતાના ગુરુને શોધવા ગયો હતો. નિયતિએ (ભાગ્યએ) તેને સ્વામી વિરજાનંદજી (વૃંદાવન) પાસે પહોંચાડી દીધો તથા તે મહર્ષિ દયાનંદ નામથી વિખ્યાત થયા જેના દ્વારા આર્ય સમાજની સ્થાપના થઈ. પાખંડ ખંડિની પતાકા ફરકી તથા ગાયત્રી મંત્ર સુવિખ્યાત થયો. ગુરુ તથા શિષ્યનું મિલન ગજબનો કમાલ કરી દે છે. દાસીપુત્ર ચંદ્રગુપ્ત તથા ચાણક્યના મિલને ન કેવળ ભારતને ચક્રવર્તી બનાવ્યા નાલંદા તક્ષશિલા જેવી વિદ્યાપીઠો ઊભી થવામાં મદદ મળી. છત્રપતિ શિવાજી તથા સમર્થ ગુરુ રામદાસના મિલનથી ન કેવળ ભારતીય સંસ્કૃતિ પર યવનોનું આક્રમણ નિરસ્ત થયું, એક વિરાટ સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થયું. સમર્થના હનુમાન મંદિર જગા જગાએ સ્થાપિત થયા, મધ્ય તથા દક્ષિણ ભારતના આધાર મજબૂત થયા.

આપણા સદ્ગુરુ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પંચ શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજીના જીવનમાં સ્વામી સર્વેશ્વરનંદજીનો તેમની પંદર વર્ષની ઉંમરમાં પ્રવેશ થયો. પરોક્ષ માર્ગદર્શનના રૂપમાં સૂક્ષ્મ શરીરધારી સત્તાએ ગાયત્રી સાધના કરી રહેલ કિશોર-બાળકને તેમના જીવન લક્ષ્યની જાણકારી આપી તથા આત્મબોધ કરાવ્યો. ત્રણ જન્મોની ઝાંખી દેખાઈ તથા તેમને એક વિશેષ લક્ષ્ય સાથે જોડી દીધા. તે હવે અખંડ દીપકનું પ્રજ્વલન, અખંડ જ્યોતિ પત્રિકાનો શુભારંભ, ચોવીસ લાખના ચોવીસ મહાપુરશ્ચરણોના ચોવીસથી સત્તાવીસ વર્ષમાં સંપાદન, પ્રતિદિન આઠ હજાર ગાયત્રી મંત્રોના જપ તથા ગાયત્રી પરિવારની સ્થાપના કરી યુગ નિર્માણ યોજનાનું સૂત્રપાત કર્યું. ૧ જાન્યુઆરી ૧૯૨૬ વસંત પર્વના દિવસે તેમનો આધ્યાત્મિક જન્મ થયો. એટલા માટે આપણે ગુરુદેવનો આધ્યાત્મિક જન્મ દિવસ જ મનાવીએ છીએ. શારીરિક નહીં. જીવનભર પૂજ્યવર એક જ વાત કહેતા રહ્યા. અમે સમર્પણ કર્યું તો ઢગલો સિધ્ધિઓ મળી. સમર્પણ જો ઉચ્ચ કક્ષાનું હોય તો મળતું જ જાય છે-ગુરુ આપવામાં થાકતા નથી-શિષ્ય ન્યાલ થતો જાય છે.

ગુરુ પૂર્ણિમા પર્વ આપણને આપણા ગુરુના ઘણા પ્રકારના વ્યક્તિત્વની જાણકારી પણ કરાવે છે. સાથે જ આપણને એ પણ બતાવે છે કે પ્રખર પ્રજ્ઞા-સજ્જલ શ્રદ્ધાના રૂપમાં અવતરિત થઈને તેમણે શક્તિ તથા ભક્તિ બંને તત્ત્વ આપણા જીવનમાં પ્રવિષ્ટ કરાવી દીધા. લૌકિક તથા આધ્યાત્મિક યાત્રા માટે આ બંનેની જરૂર પડે છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પ્રખર પ્રજ્ઞા રૂપે ગાયત્રી મહાશક્તિનું તત્ત્વજ્ઞાન લઈ આવ્યા તથા લાખો-કરોડોના જીવનમાં એક ક્રાંતિકારી પરિવર્તન કરી તેમને બદલીને ગયા. હવે તે સૂક્ષ્મ તથા કારણ શરીરથી સક્રિય છે તથા હજી પણ આ કાર્ય કરી રહ્યા છે. સાચા ભાવથી પોકારશો તો તે સાથે આવીને માર્ગદર્શન કરવા પણ તૈયાર છે. પરમ વંદનીયા માતાજી સ્નેહ સલિલા સજ્જલ શ્રદ્ધા રૂપે અવતરિત થયા તથા ગાયત્રી મહાવિદ્યાના ભક્તિ પક્ષ લઈને આવ્યા. કરોડો વ્યક્તિઓમાં મમત્ત્વ જગાવી તેમના જીવનમાં સજ્જલતાનો સંચાર કર્યો. બંનેના યુગ્મે ગુરુતત્ત્વને પૂર્ણતા આપી.

“ગુરુ” ભારે ભરખમ વ્યક્તિત્વવાળી સર્વ ગુણ સંપન્ન સત્તાને નામ આપવામાં આવ્યું છે. ‘ગુ’ નો અર્થ છે અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર તો ‘રૂ’ નો અર્થ છે જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશ. ગુરુ આપણને અજ્ઞાનના અંધકારથી પ્રકાશ તરફ લઈ જાય છે. જેનો કોઈ ગુરુ નથી તે અભાગી છે. તેને નગુરા કહેવામાં આવે છે. ગુરુ છે તો આશા છે કે ક્યારેક તો જીવનમાં પ્રકાશ ઉજાશ આવશે. શ્રદ્ધા જાગશે તો આત્મિક પ્રગતિ થશે.

આ ગુરુ પ્રત્યે શ્રદ્ધાનો જ ચમત્કાર છે કે એકલવ્ય નામનો બાળક પોતાના ગુરુ દ્રોણાચાર્યની મૂર્તિ બનાવીને તેનાથી બધું શીખી લે છે. અર્જુનથી પણ વધુ તાકાતવાન બની જાય છે. માટીની મૂર્તિમાં પ્રાણ આવી જાય છે. તે જ મૂર્તિ પછી ગુરુ બનીને તેને બધું શીખવાડે છે. એ તો શિષ્યની મહાનતા છે કે તે ગુરુનો આદેશ મેળવવા જ પોતાનો અંગૂઠો ગુરુ દક્ષિણામાં આપી દે છે. શ્રદ્ધાનો જ ચમત્કાર છે કે મીરાના ગિરધર નાગર તેની પૂરી રીતે રક્ષા કરે છે. શ્રી કૃષ્ણની મૂર્તિ પ્રાણવાન બની જાય છે તથા ભક્ત શિષ્યા એટલા તાકાતવાન બની જાય છે કે તે “ગિરધર લીનો મોલ તરાજૂ તોલ” કહી દે છે. આ શ્રદ્ધાનો

જ ચમત્કાર છે કે રામકૃષ્ણની કાલી તેમના હાથથી ભોજન કરે છે. વાત કરે છે તથા તેમનું બધું કામ પણ કરે છે. નરેન્દ્રનાથનું ઠેકાણું બતાવે છે તથા યુગ નિર્માણની આધાર શિલા રાખે છે.

ગુરુ પ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસ રાખી આપણે પણ કંઈક મેળવી શકીએ છીએ જે બીજા શિષ્યોએ મેળવ્યું. આપણી પોતાની શ્રદ્ધા જો પ્રબળ હોય તો આપણને પણ તે બધું મળી શકે છે. જે કોઈ પણ સુપાત્રને મળ્યું છે. આપણી શ્રદ્ધાની પરીક્ષા વેળામાં આ ગુરુ પૂર્ણિમા પર્વ આવ્યું છે. આપણે પોતાની શ્રદ્ધાને જગાડવી ઢંઢોળવી જોઈએ કે ક્યાંક પાછલા વર્ષોમાં કોઈ કમી તો નથી આવી. કોઈ કાળનેમિ આવીને અમારી અંદર વિષ તો નથી ઘોળી ગયો.

■ ■ ■ ■ ■ એક ધંધાદારીએ સાંભળ્યું કે રાજા પરીક્ષિતને એક ■ ■ ■ ■ ■ સમાહ સુધી ભાગવત સાંભળવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું ■ ■ ■ ■ ■ હતું તેથી તેણે એક સારો કથાવાચક શોધી કાઢ્યો બંને ■ ■ ■ ■ ■ જણા પોતપોતાનો લાભ જોતા હતા કથાવાચક ■ ■ ■ ■ ■ વિચારતો હતો કે આ ધનવાન માણસ પાસેથી ખૂબ ■ ■ ■ ■ ■ મોટી દક્ષિણા મળશે પેલો ધંધાદારી એ જોતો કે ■ ■ ■ ■ ■ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કે નહીં એક સમાહ વીતી ગયું ■ ■ ■ ■ ■ ધનવાને કહ્યું “આપે મને સારી રીતે કથા સાંભળાવી ■ ■ ■ ■ ■ નથી તેથી દક્ષિણા નહીં આપું.” પંડિતે કહ્યું- “તમારું ■ ■ ■ ■ ■ ધ્યાન દુકાનમાં હતું એટલે જ્ઞાન કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ?” ■ ■ ■ ■ ■ પંડિતનું મન દક્ષિણામાં હતું આમ બંને એક બીજાને ■ ■ ■ ■ ■ દોષ દઈને ઝઘડવા લાગ્યા. એટલામાં ત્યાં થઈને એક ■ ■ ■ ■ ■ વિચારશીલ સજ્જન પસાર થયા. ફેંસલો કરવા માટે ■ ■ ■ ■ ■ એમને બોલાવવામાં આવ્યા એમણે પેલા બંને જણના ■ ■ ■ ■ ■ હાથ પગ બાંધી દીધા અને કહ્યું-“હવે તમે એક બીજાના ■ ■ ■ ■ ■ બંધન ખોલી નાખો” પરંતુ બંનેમાંથી કોઈ એમ કરી ■ ■ ■ ■ ■ શક્યું નહીં. આથી પેલા સજ્જને કહ્યું કે-“તમારા ■ ■ ■ ■ ■ બંનેમાંથી કોઈનું મન કથામાં ન હતું તેથી તમારા બંનેનો ■ ■ ■ ■ ■ એક સમાહનો સમય એળે ગયો. એકાગ્રતા વગર ■ ■ ■ ■ ■ આધ્યાત્મિક ઉદ્દેશ્યો પૂરા થતા નથી.”

ગુરુ ગીતામાં ભગવાન શિવ-પાર્વતી માતાને કહે છે-
શિવે કુહ્દે ગુરુઃ સત્તા, ગુરો કકુહ્દે શિવો નહિ,
તત્માત્સર્વ પ્રયત્ને ન શ્રી ગુરૂં શરણ વ્રજેત.
(ગુરુ ગીતા-૪૪)
એટલે કે “જો સ્વયં શિવ કોપી થઈ જાય તો પણ શિષ્યનું ત્રાણ કરવામાં સદ્ગુરુ સમર્થ છે. પરંતુ જો સદ્ગુરુ

નારાજ થઈ જાય તો મહાસદાશિવ પણ તેની રક્ષા નથી કરી શકતા. એટલા માટે બધી રીતે કોશિશ કરીને શ્રી ગુરુની શરણમાં જાઓ.”

આપણે આ શ્લોકને ધ્યાનમાં રાખી પોતાના સમર્પણને દરેક ક્ષણે નિખારતા રહેવું જ આપણા સૌનું કર્તવ્ય હોવું જોઈએ. જો આપણે તે કરી લીધું તો જીવન ધન્ય બની જશે. આ જીવનમાં આપણને ભવબંધનોથી મુક્તિ મળી જશે.

ગુરુત્વ પ્રત્યે સમર્પણ છે તો આપણે ગુરુને દક્ષિણા આપવા માટે પણ પોતાને તૈયાર કરવા જોઈએ. દક્ષિણા બે પ્રકારની હોય છે. એક પાત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાની બુરાઈઓની દેવ દક્ષિણા. જેટલા પ્રમાણમાં આપણે બુરાઈઓ છોડતા જઈશું તેટલી જ ઝડપથી ગુરુ પણ આપણને અનુદાન આપતા જશે. આપણે દેવત્વ ધારણ કરતા જઈશું. જેટલો વિલંબ અવગુણો છોડવામાં થશે તેટલા જ ગુરુકૃપા મેળવવામાં પાછળ રહી જઈશું. વ્યવહાર સંબંધી અવગુણ (કડવું બોલવું, જૂઠું બોલવું, પીઠ પાછળ બુરાઈ કરવી આદિ) આહાર-વિહાર સંબંધી (ખાનપાનમાં તામસિક તત્વ-માનસિક બ્રહ્મચર્ય તોડવું) અથવા સામાજિક જીવન સંબંધે હોઈ શકે-પ્રથા-કુપ્રથાઓ, દહેજ, આડંબર, અપવ્યયની વૃત્તિ. જો આપણે ગુરુસત્તા સાથે જોડાવા માંગીએ જાને જોઈશું કે જેમ જેમ આપણે આ વૃત્તિઓને છોડીશું, તેમ તેમ ગુરુ કૃપાના અધિકારી બનતા જઈશું.

બીજી દક્ષિણા છે-પોતાના સમય તથા સાધનોને ગુરુ કાર્યમાં લગાવવા. ગુરુને કંઈ પણ આપ્યા વગર પોતાના જીવનમાં કશું મળતું નથી. આપણા થોડા કલાકનો (ઓછામાં ઓછા બે કલાક રોજ) સમય તથા સુનિશ્ચિત રકમનું અંશદાન ગુરુના કાર્યોને આગળ વધારવા નિમિત્તે લગાવવું જોઈએ. શાંતિકુંજ હરિદ્વાર તથા ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરા એ બંને, આપણા પ્રમુખ ગુરુદ્વાર છે. શાંતિકુંજમાં વિરાટ દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ વિદ્યાલય તંત્ર ઊભું થયું છે. શું આપણી આવકનો એક હિસ્સો (મહિનાની એક દિવસની કમાણી અથવા દરેક યુગ શક્તિના પાઠકની પચાસ પૈસા પ્રતિદિન) (૧૫ રૂપિયા એક મહિનાની રકમ)

ગુરુના કાર્યો માટે લગાવી શકાય છે. દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ વિદ્યાલય વિશેષ સરકારી સહાયતા અને મોટા મોટા શેઠોની સહાયતા વગર ઊભું કરવામાં આવ્યું છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો પુનઃ ઉદ્ધાર તેનું લક્ષ્ય છે. પૂરી ચિર પુરાતન વિદ્યાઓનું પુનર્જીવન અહીંયા કરવામાં આવી રહ્યું છે. દેવ માનવોના નિર્માણનું તંત્ર વિનિર્મિત થઈ રહ્યું છે. જો આપણે તેને સારી રીતે સીંચીશું તો આ નાનો છોડ વટવૃક્ષ બનશે. સરકારી અધિકારીઓને ૮૦ જી. જી. એ ધારાના અંતર્ગત આ વિશ્વ વિદ્યાલયને અપાયેલ અનુદાન પર સો ટકા આવકવેરામાં છૂટ છે. સાથે જ વ્યાપારી તથા બીજા પણ વર્ગના લોકોને સેક્શન ૩૫ એ સીના અંતર્ગત સો ટકા આવકવેરામાં છૂટ છે.

વાસ્તવિકતામાં જેવા જઈએ
તો ગુરુ દીક્ષા એ બે આત્માઓનું પરસ્પર
જોડાણ છે. ઉદાહરણ રૂપે જોઈએ તો એક
ભરેલા તળાવ સાથે કેનાલ દ્વારા બીજા ખાલી તળાવને
જોડી દેવામાં આવે છે. આ ક્રિયાથી ભરેલ તળાવનું
પાણી ખાલી તળાવમાં ત્યાં સુધી ભરાતું રહેશે કે જ્યાં
સુધી બંને તળાવની સપાટી સમતોલ ન થઈ જાય.
ગુરુનું કાર્ય પણ એવું જ છે શિષ્યમાં રહેલી ઉણપને
પરિપૂર્ણ કરવી. જેમ નિર્મળ શાંત જગમાં સૂર્યનું
પ્રતિબિંબ પરિવર્તન પામી ચમકતું દેખાય છે તેવી
જ રીતે સાચો શિષ્ય ગુરુના ગુણને ધારણ
કરી તે ગુણનું પ્રતિબિંબ પાડે છે.

સમજદારને ઈશારો જ પૂરતો છે. આપણે જો સંકલ્પિત થઈ જઈએ તો આપણી ગુરુ સત્તા દ્વારા આરંભ કરેલ તંત્ર ટીપે ટીપે સરોવર ભરાયની ઉક્તિ માફક જોત જોતામાં વિરાટરૂપ લઈ શકે છે. ગુરુ પૂર્ણિમા પર્વ આ જ સંકેત લઈ આવ્યું છે. આપણે બધાને એક જ સંદેશ આપે છે કે આ પર્વની પૂર્વ વેળામાં આપણે આત્મચિંતન કરીએ. પોતાના સમર્પણના વિષયમાં પોતાની ગુરુ દક્ષિણાના વિષયમાં તથા ગુરુત્વના ગહન વિષયમાં. પોતાને સૌભાગ્યશાળી માનો તથા તેમના કાર્યમાં લાગી જાવ. વિદ્યા વિસ્તારના વિરાટ વ્યાપક તંત્ર માટે સક્રિય થઈ જાવ. યુગ નિર્માણ સુનિશ્ચિત થઈને રહેશે. બધાને ગુરુ પૂર્ણિમાની ભાવભરી મંગળ કામનાઓ.

યુગ નિર્માણ સમાચાર

અમદાવાદ-જ્ઞાનકુંજ, ગાયત્રી પરિવાર ટ્રસ્ટ ઓઢવ દ્વારા તા. ૧૫-૫ થી ૧૯-૫ દરમ્યાન પ્રજાપુરાણ કથાનું સુંદર આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. કથાનું વાંચન શ્રી રશ્મિબેન પટેલ દ્વારા થયું. રાત્રે વિવિધ મંડળો દ્વારા ભક્તિ ગીતોનો કાર્યક્રમ રાખ્યો હતો. બહેનો દ્વારા સરસ ગીતોનો પ્રવાહ ચલાવી ભક્તિ યુક્ત વાતાવરણમાં લોકોને ભક્તિનો રંગ ચઢાવ્યો હતો. રાત્રે શ્રી આસારામ બાપુના વરિષ્ઠ શિષ્ય સ્વયંસેવક સંઘના પદાધિકારી દ્વારા સુંદર પ્રવચન સાંભળવા મળ્યું તેમણે ગાયત્રી મહિમા જણાવ્યો. ગાયત્રી પરિવારની સરળ સમજ શ્રી કીર્તિભાઈ પંડયાએ આપી.

શનિવારે પ્રજાપુરાણ કથા બાદ સાંજે કેન્દ્રના રાજ્યકક્ષાના મંત્રી શ્રી હરિનભાઈ પાઠક (ગૃહસાહક મંત્રી) આ કથા સાંભળવા પધાર્યા હતા. પરિવાર તરફથી સ્વાગત કરવામાં આવ્યું અને સદ્-સાહિત્ય (પ્રજા પુરાણ કથાનો સેટ) ભેટ આપવામાં આવ્યું. તેમણે પરિવારની કાર્ય શૈલીની પ્રશંસા કરી અને ફરી આ અમારો દેશ વિશ્વ ગુરૂ જરૂર બનશે તે જણાવ્યું અને વ્યક્તિ નિર્માણની વાત પર ભાર મુક્યો. તા. ૧૯ નાં કથામાં સાંજે શ્રી માયાબેન કોડનાની (ધારાસભ્ય, નરોડા વિધાન સભા) કથા સાંભળવા પધાર્યા. તેમનું સ્વાગત પરિવારની બહેનો દ્વારા કરીને એક ઋષિ ચિંતન સાહિત્ય ભેટ કર્યું.

કુકરવાડા-ચૈત્ર મહિનાની પાંચમે દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ વિદ્યાલય માટે ૫૧ હજારનું અંશદાન એક વર્ષમાં આપવાની પ્રેરણા શ્રી ચંદ્રિકાબેનને થઈ. આવી શુભ પ્રેરણાની જાણ અમદાવાદનાં સક્રિય પરિજન મંગળભાઈને કરી. ગુરુ સત્તાની કૃપા કહો કે ચમત્કાર એક વર્ષનો સંકલ્પ ફક્ત એક જ માસમાં વૈશાખ મહિનાની પાંચમે પૂર્ણ થયો. બન્યું એવું કે હરદ્વારથી ભાઈશ્રી મિશ્રાજી મિશન કાર્ય માટે અમદાવાદ આવ્યા અને કુકરવાડા મહિલા ગાયત્રી પરિવારના નિષ્ઠાવાન બહેનશ્રી ચંદ્રિકાબેનનાં સંકલ્પની વાત મંગળભાઈએ કરી. હરદ્વારનાં સંતોનાં માર્ગદર્શનથી

ચંદ્રિકાબેનનો શુભ સંકલ્પ ૧ મહિનામાં જ પૂર્ણ થઈ ગયો. મહાકાલ વિશ્વ વિદ્યાલયની મહાન યોજના સફળ બનાવશે જ.

વલસાડ-ગાયત્રી ચેતના કેન્દ્ર વલસાડ જ્ઞાનયજ્ઞ માટે નિરંતર પ્રયાસશીલ છે. ઘરે-ઘર પત્રિકા અને સાહિત્ય પહોંચાડવાનું કાર્ય નિષ્ઠાપૂર્વક થઈ રહેલ છે. પાછલા દિવસોમાં રાત્રે ભજન સંધ્યાનો કાર્યક્રમ થયો. ગાયત્રી ચેતના કેન્દ્ર દ્વારા અવાર-નવાર રોગ નિદાન કેમ્પ પણ લાગે છે.

ચોરીવાડ- ગાયત્રી પરિવારનાં ઉત્સાહી ભાઈ-બહેનોનાં શ્રદ્ધા પૂર્વકના પ્રયાસથી જ્ઞાનયજ્ઞ સાથે જપ, અનુષ્ઠાન પણ થાય છે. ચૈત્ર નવરાત્રી દરમ્યાન ૧૨૦૦ સાધકોએ અનુષ્ઠાન કર્યું. વિજયનગરના (પી. એસ. આઈ.) જાડેજા સાહેબે સપત્નીક સવા લક્ષ અનુષ્ઠાન કર્યું. આ ઉપરાંત વિજયનગરના ભૂતપૂર્વ મામલતદાર અને સામૂહિક આરોગ્ય કેન્દ્રના ડૉ. ચાવલા સાહેબે પણ સપત્નીક અનુષ્ઠાનનો લાભ લીધો.

ગોંડલ-તા. ૧૦-૫ થી ૧૪-૫માં પાંચ દિવસ માટે ગોંડલ ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા શહેરની મધ્યમાં જાહેરમાં સંગ્રામજી હાઈ સ્કુલના મેદાનમાં શ્રીમદ્ પ્રજા પુરાણ પારાયણ કથાનું આયોજન થયું. જેમાં દરરોજ સવારમાં ૯ થી ૧૨ અગીયાર કુંડીય ગાયત્રી મહાયજ્ઞ, દરરોજ જુદા-જુદા સંસ્કારો સંપન્ન થયા. બપોરે ૩.૩૦ થી ૬.૩૦ સુધી પ્રજા પુરાણ પારાયણ કથા દ્વારા જ્ઞાનયજ્ઞ, ગુરુદેવની અમૃતવાણીનો હજારો ભાઈ-બહેનોએ લાભ લીધો. રાત્રે દરરોજ એક એક સત્સંગ જેવા કે આર્ટ ઓફ લીવીંગનો દિવ્ય સત્સંગ, આશારામ બાપુના શિષ્યગણ દ્વારા મહા સત્સંગ, સુંદરકાંડના પાઠ, ગાયત્રી યુવા સંસ્કાર કેન્દ્ર દ્વારા પ્રજા અવતાર નાટક, નૃત્યો, રાસ, ગરબા રજુ કરવામાં આવ્યા, પ્રજા અવતાર નાટક લોકો ને બધી રીતે સ્પર્શી ગયું. ભાવેશભાઈ તરફથી શિવતાંડવ રજુ થયું.

પ્રજા પુરાણ કથા દરમ્યાન પાંચમે દિવસ ગુરુદેવનું સદ્-સાહિત્ય બધુ જ બ્રહ્મભોજમાં પ્રસાદના રૂપમાં વહેંચવામાં આવ્યું. ૧ લાખ રૂપિયાનું બ્રહ્મભોજ સાહિત્ય વિતરણ થયું.

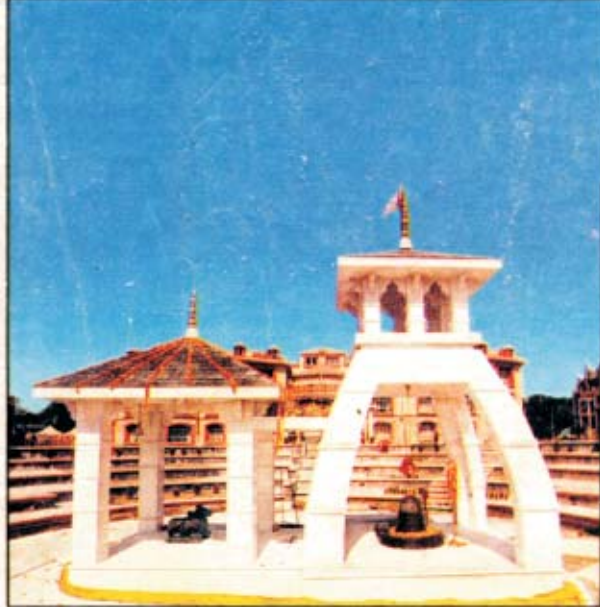

વિશ્વ વિદ્યાલયનું એક અંગોખું દ્રશ્ય

ગાયત્રી ટાવર

મહાકાલનું દેવાલય-પ્રણેશ્વર મહાદેવ

ક્રમબદ્ધ સોપાનોમાં વિનિર્મિત થતું અમારું દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ વિદ્યાલય,
જેની દરેક ઈંટમાં ભાવનાશીલોના અંશદાનનું નિયોજન થયું છે.